

T.C.
İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
İŞLETME ANABİLİM DALI
İŞLETME YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**ÖDEME SİSTEMLERİNDE MERKEZ
BANKALARININ ROLÜ ve TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

Yüksek Lisans Tezi

Erdem ÖZ
0850Y71106

İstanbul, 2011

T.C.
İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
İŞLETME ANABİLİM DALI
İŞLETME YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**ÖDEME SİSTEMLERİNDE MERKEZ
BANKALARININ ROLÜ ve TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

Yüksek Lisans Tezi

Erdem ÖZ
0850Y71106

Danışman: Prof. Dr. Yusuf TUNA

İstanbul, 2011

T.C.
İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ONAY SAYFASI

Yüksek Lisans Öğrencisi Erdem Öz'ün "Ödeme Sistemlerinde Merkez Bankalarının Rolü ve Türkiye Örneği" konulu tez çalışması jürimiz tarafından İşletme Yüksek Lisans tezi olarak oybirliği / oyçokluğu ile başarılı bulunmuştur.

İmza

Tez Danışman :

Jüri Üyesi :

Jüri Üyesi :

ONAYLI

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulunun / / tarih ve kararı ile onaylanmıştır.

Prof.Dr.Yusuf Tuna
Müdür

Hazırlamış olduğum tez özgün bir çalışma olup YÖK ve İTİCÜ Lisansüstü Yönetmeliklerine uygun olarak hazırlanmıştır. Ayrıca, bu çalışmayı yaparken bilimsel etik kurallarına tamamiyle uyduğumu; yararlandığım tüm kaynakları gösterdiğimi ve hiçbir kaynaktan yaptığım ayrıntılı alıntı olmadığını beyan ederim. Bu tezin ihtiva ettiği tüm hususlar şahsi görüşüm olup İstanbul Ticaret Üniversitesinin resmi görüşünü yansıtmamaktadır.

Erdem ÖZ

ÖZ

Finansal sistemi altyapısını oluşturan ödeme sistemleri ülkelerin finans sisteminin sağlıklı çalışması, para politikalarının başarı ile uygulanabilmesi ve finansal istikrarın korunmasında önemli kuruluşlardır. Finansal piyasalardaki hızlı büyüme ve buna bağlı olarak yaşanan finansal entegrasyon süreci ödeme sistemlerindeki işlem sayı ve hacmini etkilemesi ve teknolojiye yaşanan gelişime bağlı olarak ödeme sistemlerine ilişkin işlem hız ve çeşitlerini farklılaştırması ödeme sistemlerinin önemini artırmıştır. Bu sistemlerin güvenilir ve risksiz çalışması ekonomilerin etkin ve verimli işleyişi için ön koşullardan biridir. Temel amacı fiyat istikrarı ve finansal istikrarı sağlamak olan merkez bankaları ödeme sistemlerinin kesintisiz ve sorunsuz bir şekilde işleminde önemli roller üstlenmektedirler.

Bu çalışmada; ödeme sistemlerinin önemi ve gelişiminin yanı sıra bunlardan kaynaklanabilecek riskler ve bu risklerin azaltılmasının yolları incelenmiştir. Ödeme sistemlerinin para politikası ve finansal istikrar ile ilişkisi değerlendirilerek merkez bankalarının ödeme sistemlerinde üstlendiği roller ödeme sistemlerine ilişkin veriler ve bilgilerden faydalanılarak analiz edilmiştir. Ayrıca Türkiye'deki ödeme sistemlerini gelişimi ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasının ödeme sistemlerinde üstlendiği roller Türkiye'de kurulu bulunan ödeme sistemlerindeki veriler ve bilgiler ışığında değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ödeme araçları, ödeme sistemleri, merkez bankaları, finansal istikrar

ABSTRACT

Constituting the infrastructure of the financial system, payment systems are substantial units for running of the states' financial system in wellness, implementing the monetary policy successfully and preventing the financial stability. Increase in the number of transactions in the payment system and differentiations in the speed and type of payment systems in regard to developments in technology, which are the results of growthiness in the financial markets and correspondingly financial entegrasyon process, raised the importance of payment systems. Working reliable and risk free working of these systems is one of the prerequisites of the effective and efficient running of the economies. Central Banks whose main purpose is to procure price stability and financial stability are taking an active role in working of payment systems uninterruptedly and smoothly.

In this study; Not only the importance and development of the payment systems, but also risks which stem from payment systems and the way of minimizing these risks are analyzed. Reviewing the relations between payment systems and monetary policy and financial stability, the role of the Central Banks in payment systems is evaluated by the help of datas concerning payment systems. Also, development of the paymeny systems in Turkey and the role Central Bank of Republic of Turkey in these system are discussed in the light of informations and datas of payment systems installed in Turkey.

Key Words: Payment Instruments, payment systems, central banks, financial stability

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
TABLO LİSTESİ.....	vii
ŞEKİL LİSTESİ.....	viii
KISALTMA LİSTESİ.....	ix
GİRİŞ.....	1
BÖLÜM 1- ÖDEME ARAÇLARI.....	3
1.1. Para.....	3
1.1.1. Mübadele Aracı Olma Fonksiyonu.....	4
1.1.2. Hesap Birimi Olma Fonksiyonu.....	4
1.1.3. Değer Biriktirme Fonksiyonu.....	5
1.2. Ödeme Araçları.....	5
1.2.1. Nakit.....	7
1.2.2. Nakit Dışı Ödeme Araçları.....	9
1.2.2.1. Çek.....	10
1.2.2.2. Alacak Transferi.....	12
1.2.2.3. Doğrudan Borçlandırma.....	14
1.2.2.4. Kartlı Ödemeler.....	14
1.2.2.4.1. Banka Kartı (Debit Kart).....	16
1.2.2.4.2. Kredi Kartı.....	17
1.2.2.5. Elektronik Para.....	17
BÖLÜM 2- ÖDEME SİSTEMLERİ.....	22
2.1. Ödeme Sistemlerinin Etkinliği.....	25
2.2. Ödeme Sistemlerinin Sınıflandırılması.....	28
2.2.1. Büyük Tutarlı Ödeme Sistemleri (Large Value Payment System).....	28
2.2.2. Perakende Ödeme Sistemleri (Retail Payment Systems).....	31
2.2.3. Gerçek Zamanlı Birebir Mutabakat (Real Time Gross Settlement-GZBM).....	33
2.2.4. Ertilenmiş Net Mutabakat (Deferred Net Settlement- ENM).....	36
2.2.5. Karma Sistemler (Hybrid System).....	37
2.3. Ödeme Sistemlerindeki Riskler.....	40
2.3.1. Kredi Riski.....	41
2.3.2. Likidite Riski.....	44
2.3.3. Operasyonel Riskler.....	45
2.3.4. Yasal Risk.....	47

2.3.5. Sistemik Risk	48
2.4. Ödeme Sistemlerine İlişkin Temel İlkeler ve Merkez Bankalarının Sorumlulukları	52
2.4.1. Ödeme Sistemlerinde Temel İlkeler.....	53
2.4.2. Merkez Bankalarının Sorumlulukları	54
BÖLÜM 3- MERKEZ BANKACILIĞI ve ÖDEME SİSTEMLERİ.....	56
3.1. Ödeme Sistemleri ve Para Politikası	60
3.1.1. Ödeme Sistemlerinin Para Politikalarına Etkileri.....	64
3.2. Ödeme Sistemleri ve Finansal İstikrar	67
3.2.1. Ödeme Sistemlerinin Finansal İstikrara Katkıda Bulunan Bir Araç Olarak Kullanılması	70
3.3. Ödeme Sistemlerinde Merkez Bankalarının Rolü	72
3.3.1. Ödeme Sistemlerinde Operasyonel Rolü.....	76
3.3.2. Ödeme Sistemlerinde Gözetim Rolü	80
3.3.3. Ödeme Sistemlerinde Yönlendirici Rolü.....	86
BÖLÜM 4- TÜRKİYE ÖRNEĞİ	90
4.1. Türkiye’de Sık Kullanılan Ödeme Araçları	90
4.1.1. Nakit.....	91
4.1.2. Çek	92
4.1.3. Kredi Kart.....	95
4.1.4. Banka Kartı	99
4.2. Türkiye’de Ödeme Sistemleri	101
4.2.1. Elektronik Fon Transfer (EFT) Sistemi.....	102
4.2.2. Elektronik Menkul Kıymet Transferi (EMKT) Sistemi	106
4.2.3. Bankalararası Takas Odaları Merkezi (BTOM).....	109
4.2.4. Bankalararası Kart Merkezi (BKM).....	111
4.3. TCMB’nın Ödeme Sistemlerindeki Rolü.....	114
4.3.1. Operasyonel Rolü.....	115
4.3.2. Gözetim Rolü	116
4.3.3. Yönlendirici Rolü.....	118
SONUÇ	120
KAYNAKÇA.....	124

TABLO LİSTESİ

Sayfa No.

Tablo 1. Ülkelerin Nakit Kullanımına İlişkin Göstergeler	9
Tablo 2. Çek İşlem Adedi (Milyon).....	11
Tablo 3. Nakit Dışı Ödeme Araçlarının Kişi Başı İşlem Adedi Sayısı.....	12
Tablo 4. Nakit Dışı Ödeme Araçlarının İşlem Hacminin Toplam Nakit Dışı Ödeme Araçlarının İşlem Hacmini Oranı (%)-2008 Yılı	15
Tablo 5. Çeşitli Ülkelerin Elektronik Para İşlem Hacimleri.....	21
Tablo 6. Avro Bölgesi ve G10 Ülkeleri Temel Büyük Tutarlı Ödeme Sistemleri	31
Tablo 7. Avro Bölgesi ve G10 Ülkeleri Temel Perakende Ödeme Sistemleri	33
Tablo 8. Büyük Tutarlı Ödeme Sistemlerinde Kullanılan Ana Sistemlere İlişkin Bilgi	35
Tablo 9. G-10 Ülkelerin GZBM Sistemlerinin İşleme Başlama Tarihi.....	36
Tablo 10. Artan Kuyruklu GZBM Sisteminin İşleyişine Örnek.....	39
Tablo 11. Bazı Ülkelerin Ödeme Sistemlerine İlişkin Bilgi.....	60
Tablo 12. GZBM Sistemlerine İlişkin Bilgi	78
Tablo 13. Banka Denetimi ile Ödeme Sistemleri Arasındaki Farklar	82
Tablo 14. Merkez Bankalarının Ödeme Sistemi Gözetimi Yapmalarındaki Yasal Dayanaklarına İlişkin Bilgi	83
Tablo 15. Merkez Bankalarının Gözetim ve Yönlendirici Rollerinin Amaçları	86
Tablo 16. Ulusal Ödeme Sisteminde Reform Yapılan Alanlara İlişkin Bilgi	88
Tablo 17. Ülkeleri Ödeme Sistemleri Konusunda Reforma Zorlayan Nedenler.....	88
Tablo 18. Türkiye’de Takasa İbraz Edilen Çeklerin Tutar Aralığı Bazında Adet Bilgisi	94
Tablo 19. Türkiye’de Takasa İbraz Edilen Çeklerin Toplam Tutarlarına İlişkin Bilgi ..	95
Tablo 20. Türkiye'deki Kredi Kartı Sayıları	98
Tablo 21. Türkiye’deki Kredi Kartı İşlem Adet ve Tutarları	98
Tablo 22. Türkiye’deki POS Sayıları	99
Tablo 23. Türkiye’deki Banka Kartı Sayıları	100
Tablo 24. Türkiye’deki Banka Kartı İşlem Adet ve Tutarları	100
Tablo 25. Türkiye'deki ATM Sayıları.....	101
Tablo 26. EFT İşlem Adet ve Tutarları.....	106
Tablo 27. EMKT İşlem Adet ve Tutarları	108
Tablo 28. Takasa Konu Kredi Kartı ve Banka Kartı İşlem Adet Ve Tutarları	113

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa No

Şekil 1. Ödeme Sistemlerinden Kaynaklanan Riskler Ve Finansal İstikrar	48
Şekil 2. Ödeme Sistemlerinin Ekonomideki Yeri.....	58
Şekil 3. Ödeme Sistemleri ile Finansal İstikrar Arasındaki İlişki.....	71
Şekil 4. Merkez Bankası Gözetimi	85
Şekil 5. EFT Sistemi Ödeme Akışı.....	103
Şekil 6. TCMB-EFT Hesap Akışı.....	104
Şekil 7. Ödeme Karşılığı Teslimat.....	107
Şekil 8. Çek Takası İşleyişi.....	110

KISALTMA LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ATM	: Automated Teller Machine (Otomatik Vezne Makinası)
BDDK	: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu
BIS	: Bank for International Settlements (Uluslararası Mutabakat Bankası)
BKM	: Bankalararası Kart Merkezi
BOE	: Bank of England (İngiltere Merkez Bankası)
BTOM	: Bankalararası Takas Odaları Merkezi
CHAPS	: Clearing House Automated Payment Systems (İngiltere RTGS Sistemi)
CPSS	: Committee for Payment and Settlement Systems (Ödeme ve Mutabakat Sistemleri Komitesi)
DİBS	: Devlet İç Borçlanma Senetleri
DVP	: Delivery Versus Payment (Ödeme Karşılığı Teslim)
ECB	: European Central Bank (Avrupa Merkez Bankası)
EFT	: Elektronik Fon Transfer Sistemi
EMKT	: Elektronik Menkul Kıymet Transfer Sistemi
ENM	: Ertelenmiş Net Mutabakat (Deferred Net Settlement)
FED	: Federal Reserve System (ABD Merkez Bankaları Sistemi)
FEDWIRE	: Amerika Birleşik Devletleri RTGS Sistemi
GAO	: Amerika Ulusal Muhasebe Ofisi (United States General Accounting Office)
GSYİH	: Gayrisafi Yurtiçi Hasıla
GZBM	: Gerçek Zamanlı Bire Bir Mutabakat (Real Time Gross Settlement System)

IMF	: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
LVTS	: Large Value Transfer System (Kanada Büyük Tutarlı Ödeme Sistemi)
POS	: Point of Sale (Satış Noktası Terminali)
SARB	: South Africa Reserve Bank (Güney Afrika Merkez Bankası)
SNM	: Sürekli Net Mutabakat (Continuos Net Settlement)
SWIFT	: Society for Worldwide Interbank Financial Telecommunication
TARGET-2	: Trans-European Real-Time Gross Settlement Express Transfer System (Avrupa GZBM Sistemi)
TBB	: Türkiye Bankalar Birliği
TCMB	: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası

GİRİŞ

Ödemeler bir ekonomilerin en önemli unsurlarındandır. Ödeme olayı olmaksızın bireysel veya ticari bir işlem yapmak neredeyse mümkün değildir. Ekonomide bir aksamaya yol açmamak için ödemelerin kaynağından hedefine sorunsuz ulaşmasının sağlanması gereklidir.

Ekonomik ve finansal altyapının önemli bir parçası olan ödeme sistemleri ödemelerin kaynağından hedefine ulaştırmasını sağlar. Ödeme sistemlerinin güvenli ve verimli bir şekilde çalışması genel ekonomik performansa önemli bir katkı sağlamaktadır. Ancak ödeme sistemlerinde önemli riskler oluşturabilmekte ve ödeme sistemi, sistemdeki bir katılımcının riskini tüm sisteme ve ekonomiye dağıtabilen bir kanal olabilmektedir. Bir katılımcının riskini tüm sisteme etkilemesi şeklinde tanımlanan "sistemik risk" nedeniyle merkez bankaları ödeme sistemlerinin tasarımı, işletimi, düzenlenmesi, ve gözetimi konularında aktif roller almalarına neden olmuştur.

Ödeme sistemlerinin işleyişi 1980'li yıllara kadar merkez bankalarının aktif ilgi ve görev alanı olarak değerlendirilmemiştir. Bu anlayış son yıllarda değişmiş ve ödeme sistemlerinin işleyişi, temel amaçları fiyat istikrarı ve finansal istikrarı sağlamak olan merkez bankalarının temel ilgi ve görev alanlarından birisi olmuştur. Bu gelişimin nedenleri arasında, fonların hızlı bir şekilde aktarımını sağlayan teknolojik değişimler, finansal faaliyette büyüme ve buna bağlı olarak ödeme işlemlerinin miktar ve tutar olarak artması, küreselleşme sonucunda piyasaların bütünleşmesi ve ulusal ekonomilerin etkileşime açık hale gelmesi gibi etkenler sayılmaktadır.

Ödeme araçları, ödeme sistemleri, ödeme sistemlerindeki riskler, ödeme sistemlerinde yaşanan gelişmeler, ödeme sistemleri ile merkez bankalarının ilişkisi ve ödeme sistemlerinde merkez bankalarının rollerinin incelenmesinin amaçlandığı çalışmada son olarak Türkiye'deki durum ve TCMB rolleri anlatılmıştır. Bu çalışma dört ana bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde, öncelikle ödeme sistemleri konusuna geçmeden ödeme sistemleri parasal değerlerin transferini sağladığı için para ve fonksiyonlarından bahsedilecektir. Daha sonra ödeme sistemlerinde kullanılan ve parasal değerlerin transferine olanak sağlayan ödeme araçları anlatılarak bunların gösterdiği gelişim, kullanılma yoğunlukları ayrı ayrı incelenmiştir.

İkinci bölümde ödeme sistemlerinin önemi, ödeme sistemlerinin etkinliği ve sınıflandırılması ortaya konulduktan sonra ödeme sistemlerinden kaynaklanan riskler ve bu risklerin azaltılmasının için yapılması gerekenler anlatılarak bölümün sonunda merkez bankalarının bankası olarak tanımlanan Ululararası Mutabakat Bankası'nın (BIS) yayımladığı sistemik olarak önemli ödeme sistemlerine ilişkin ilkeler ve merkez bankalarının sorumluluklarına yer verilmiştir.

Üçüncü bölümde ise merkez bankalarının ödeme sistemleri ile ilişkisi, ulusal para otoritesi olarak ulusal paraya olan güveni temin etmekle ve finansal istikrarı sağlamakla görevli merkez bankalarının ayrı ayrı finansal istikrar ve para politikası ile ödeme sistemlerinin ilişkisi incelenerek, ödeme sistemlerinde merkez bankalarının rolleri anlatılmıştır.

Son bölümde ise Türkiye'de kullanılan ödeme araçları ve Türkiye'deki ödeme sistemleri incelenmiş ve 2005-2010 dönemine ilişkin ödeme araçları ve ödeme sistemlerine ilişkin verilerle ilgili değerlendirmeler yapılmıştır. Son olarak da ödeme sistemlerinde TCMB'nin rolleri anlatılmıştır.

BÖLÜM 1- ÖDEME ARAÇLARI

1.1. Para

İnsanlar eski çağdan beri, ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla mal ve hizmet üretmişler ve ihtiyaçlarını fazlası malları veya sundukları hizmeti kendilerinin karşılayamadığı veya kendilerinde olmayan mal ve hizmetlerle değiştirmek ihtiyacı duymuşlardır. Bunun sonucu olarak ortaya çıkan trampa ekonomisinde¹ her mal ve hizmetin birbiriyle olan kıyaslamalı değerinin belirlenmesi çok büyük sorun oluşturmuştur. İşte bu noktada para devreye girerek her türlü mal ve hizmetin satın alınmasında büyük kolaylık getirmiştir.

Para statik bir yapıya sahip değildir. Tarih boyunca parada ve diğer ödeme araçlarında yaşanan yenilik ve gelişmeler ihtiyaçlardan kaynaklanmıştır. Ekonomik birimlerin ihtiyaçları ve teknolojik gelişmeler paranın yapısını etkilemiştir.

Değerli metaller, dayanıklı, taşınabilir ve herkes tarafından kolaylıkla tanınabildiği için ilk alışveriş araçlarından birisi olmuştur. Daha sonra madeni para maliyetinin daha ucuz olması ve değerinin daha kolay anlaşılabilmesi sebepleriyle değerli metallerin yerini almıştır. Kağıt para taşımada büyük kolaylıklar getirmesi ve ucuz maliyeti nedeniyle ortaya çıkmıştır.²

Para, zaman içerisinde ve ülkeden ülkeye değişim göstermiş olmakla birlikte, klasik olarak bir “değişim aracı” veya “ödeme aracı” olarak değerlendirilmektedir. Tarihte çeşitli objeler ödeme aracı olarak kullanılmıştır. Ancak, bu mal ve varlıklar için her değişim sırasında yeniden değer belirleme zorunluluğunun olması, değişim aracı olarak kullanılmalarında sorun teşkil etmiştir.

¹ Trampa(Takas): Para olmayan bir malın, yine para olmayan bir malla değişimi olarak tanımlanabilir.

² Teoman Alponat, **Kartlı Ödeme Sistemlerinin Ekonomiye Etkisi ve Türkiye’de Kartlı Ödeme Sistemleri**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Para Banka ve Sermaye Piyasaları Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006, s.17

Para, aynı zamanda takas ekonomisine alternatif olarak, mal ve hizmet değişiminde kullanılmak üzere kabul edilen bir varlık olarak tanımlanmıştır. Paranın önemli bir fonksiyonu ise, hesap birimi olmasıdır.³

Paranın en çok bilinen fonksiyonları; hesap aracı, ödeme aracı ve değer saklama aracı olmasıdır. Para bir ödeme aracı olmasına rağmen her ödeme aracı para değildir.⁴

Kendi başına pek az değeri olan ve bir işe yaramayan, standart birtakım kağıtları para yapan; gerek mal ve hizmet alımlarında, gerek borç ödemelerinde herkes tarafından benimseneceğine olan genel inanıştır.⁵ Paranın tanımında, paranın fiziksel özelliğinden değil, daha çok paranın fonksiyonel özelliklerinden bahsetmek gerekmektedir. Para tarih boyunca değişik şekillere girmiştir ancak paranın ana fonksiyonu olan “ödemeye aracı” olma özelliği her zaman geçerliliğini korumuştur.

Paranın temel üç fonksiyonu bulunmaktadır. Bunlar:

1.1.1. Mübadele Aracı Olma Fonksiyonu

Para, icadından bu yana alışverişlerde değişim aracı olarak kullanılmaktadır. Malın mal ile değişimine dayanan, mübadele yöntemini kullanan ekonominin birçok güçlükleri bulunmaktaydı. Bu güçlükler para ile önlenebilmektedir. Mallar önce paraya çevrilir, sonra bu paralar başka mallara dönüştürülür. Bu yöntemle, para aracılığıyla değişim işlemi tamamlanmış olur.

1.1.2. Hesap Birimi Olma Fonksiyonu

Paranın hesap birimi olma fonksiyonu, mal ve hizmetlerin fiyatlandırılmasında ölçünün bir para birimi olmasını ifade eder. Para bu şekilde bir ödeme aracı görevini gören, malların mallara karşı nispi değerinin belirlenmesinde kullanılan bir ölçü olmuştur.

³ Rudiger Dornbush ve Stanley Fischer, **Makroekonomi**, Akademi Yayınevi, İstanbul, 1998, s. 374-375

⁴ Serge Lansky , **The Legal Nature of Electronic Money**, Banque De France Bulletin Digest – No. 73, (Çevrimiçi) <http://www.banque-france.fr/gb/publications/telechar/bulletin/73etud1.pdf> (Erişim Tarihi: 15.03.2011), 2000, s:22

⁵ a.g.m., s.22

Değişimlerde aracı olarak kullanılan para, değişime konu olan mal ve hizmetlerin değerlerinin, kendisinden hareketle ölçüldüğü bir hesap birimi olarak kullanılır. Paranın hesap birimi olarak işlevi, onun bir değişim aracı olma işlevinden kaynaklanır. Farklı malların değişiminde değişim oranları para ile belirlenir. Öte yandan para sayesinde iktisadi değerlerin tek bir ölçü birimiyle ifadesi de sağlanır. Özellikle işlemlerin kaydının tutulmasında paranın bu işlevi zorunludur.

Paranın mübadele aracı olma ve hesap birimi olma fonksiyonları birlikte hem trampanın güçlüklerini ortadan kaldırmış, hem de mübadeleyi kolaylaştırmışlardır. Bu nedenle bu iki fonksiyon paranın asli fonksiyonlarını oluşturmaktadır.⁶

1.1.3.Değer Biriktirme Fonksiyonu

Malını parayla değiştirenlerin parayı hemen harcamayarak ellerinde tutmaya başlamalarıyla beraber paranın değer biriktirme fonksiyonu ortaya çıkmıştır. Değişimlerde herkes tarafından kabul edilen ve değer ölçüsü olan bir paranın saklanması, çeşitli servet biriktirme yollarından birisidir. Paranın harcanmayarak bu şekilde elde tutulması, bir satın alma gücü depolaması demektir ve her an kullanıma hazır olacağı için tercih edilmektedir. Ancak paranın bu fonksiyonunu yerine getirebilmesi için değerinin istikrarlı olması gerekmektedir. Eğer paranın değeri düşerse insanlar ellerinde para bulundurmamak istemezler ve paradan kaçış baslar. Bu durumda insanlar borçlanmayı tercih ederler ve paranın ödünç alma aracı olması gibi bir fonksiyonu ortaya çıkar.⁷

1.2.Ödeme Araçları

Ödeme aracı; fonların gönderenden alıcıya transferine olanak sağlayan araç ve prosedürler bütünü olarak tanımlanabilir. Alıcı ile gönderen arasında işlemlerin ve

⁶ Zeynel Dinler, , **İktisada Giriş**, Sekizinci Baskı, Ekin Kitabevi Yayınları, Hünkar Ofset Matbaacılık Tesisleri, Bursa, 2002, s.383

⁷ A.g.e., s.383.

ilişkilerin karakteristik özelliğine bağlı olarak birçok değişik ödeme aracı bulunmaktadır.⁸

Ödeme şekilleri de tıpkı para gibi zaman içerisinde değişime uğramış, sosyo-ekonomik, siyasi, kültürel ve teknolojik gelişmelerin etkisi ile ödemeler için kullanılan araçların çeşitliliği artmıştır.

Ödemeler için kullanılan en klasik araçlar ülkeler tarafından tedavüle çıkarılan banknot ve madeni paralardır. Ancak banknot ve madeni paraların fiziksel saklama maliyeti, kaybolma riski, ödemeler için işlem süresinin daha uzun olması gibi sebeplerden dolayı, zaman içerisinde diğer ödeme araçları gelişmiştir. Ödemeler genellikle banka veya kredi kuruluşları nezdinde tutulan hesaplar arasındaki transferler ile sağlanmaktadır. Hesaplar arasındaki bu transferler çeşitli araçlarla gerçekleştirilmektedir. Bu araç, çek gibi kağıda dayalı bir araç olabileceği gibi, elektronik ortamda ödeme yapılmasını sağlayan kredi kartı, banka kartı, alacak transferi gibi başka araçlarda olabilmektedir. Günümüzde genellikle tercih edilen ödeme araçları, işlem sürelerini ve nakit dolaşımını azaltan elektronik ödeme araçlarıdır.⁹

Finansal piyasalarda ortaya çıkan, paranın daha çabuk, daha güvenli ve daha risksiz hareket edebilmesi düşüncesi çağımızın en etkili ve en hızlı gelişen teknolojisi durumunda bulunan elektronik ve bilgisayar teknolojisi ile birlikte yeni ödeme araçlarının bulunmasını sağlamıştır.

Ödeme araçlarının kullanımı ülkelere göre farklılık gösterebilmektedir. Ancak, bu farklılık bazı temel faktörlere dayanmaktadır.

Bu faktörler;

- Teknolojik gelişmeler,
- Ödeme hizmetlerini sağlayan kuruluşlar arasındaki rekabet ve işbirliği,
- Ödeme hizmetlerinde küreselleşme,

⁸ Tom Kukkola, **The Payment System: Payments, securities and derivatives and the role of the Eurosystem**, ECB, Frankfurt, 2010, s.28

⁹ Pınar Güzel Aktan, **Ödeme sistemlerinde risk yönetimi ve gözetim: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası tarafından işletilen elektronik fon transfer sisteminin analizi**, TCMB Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Ankara, 2004, s.4

- Ödeme araçlarının kullanım maliyeti,
 - Alternatif ödeme araçlarının varlığı,
 - Özel harcama kalemlerini artıran uzun dönem ekonomik büyüme,
- olarak sayılabilmektedir.¹⁰

Günümüzde nakdin yanı sıra nakit dışı ödeme araçları da sık şekilde kullanılmaktadır. Bu nedenle ödeme sistemlerinde kullanılan ödeme araçları nakit ve nakit dışı ödeme araçları olarak iki grupta incelenecektir.

1.2.1. Nakit

Nakit özellikle küçük miktarlı ödemelere konu olabilecek mal ve hizmet alım satımlarında diğer ödeme araçlarına göre işlem miktarı bakımından en yaygın kullanılan ödeme aracıdır. Kolay taşınabilir ve pratik bir yöntem olması nedeniyle perakende olarak da nitelendirilen günlük işlemlerde en fazla tercih edilen yöntem olmuştur.

Nakit ödemelerin avantajları; geniş kabul edilebilirlik, anonimlik, çift yönlülük, nakit dışı ödeme araçları gibi herhangi bir sistemler bağlantısının olmasıdır. Nakit ödemelerin dezavantajları ise; kirlenmesi, sahtecilik, muhafazası, getiri kaybı, depolama ve nakit, kayıt dışı ekonomiye hizmet sayılabilir.¹¹

Nakit ödemeler, merkez bankalarınca bastırılan banknot ve madeni para aracılığıyla yapılan ödemelerdir. Bu paralar yasal ödeme aracı olma özelliklerini yasalardan almaktadır. Banknot ve madeni paraların basımı konusunda, merkez bankalarının bugünkü yüklenmiş oldukları görevler ülkeden ülkeye bazı küçük farklılıklar gösterse de genel olarak aynı çerçevede gelişmiştir.

Nakit, Japonya, İsviçre gibi ülkelerde göreceli olarak daha fazla kullanılmaktadır. Nakit kullanımının yoğunluğu çoğunlukla kolaylığı, düşük kullanım maliyeti ve göreceli olarak düşük tutarlı işlemler için son ödeme aracı olarak geniş kabul edilebilirliği ile doğrudan ilişkilidir.

¹⁰ BIS, **Retail Payments in Selected Countries: A Comparative Study**, Basel, 1999, s.12

¹¹ Emine Ebru Er, **Elektronik Para Ve Finansal Yönetim Üzerine Etkileri**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006, s.128.

Gelişmiş ülkelerde tüm perakende işlemlerin, tutar açısından oran çok az olmasına rağmen, % 80'inin nakit olarak ödendiği tahmin edilmektedir. İşlemin tutarı büyüdükçe nakit olmayan ödeme yöntemlerine doğru eğilimin büyüdüğü görülmektedir.¹²

Nakit kullanımını belirleyen faktörler ise;

- Gelir,
- Faiz oranları,
- Tüketim alışkanlıkları,
- Nakit dışı ödeme araçlarının kullanımının yaygınlığı,
- Otomatik vezne makinelerinin (ATM¹³) ve satış noktası terminallerinin (POS¹⁴) yaygınlığı,

olarak sıralanabilmektedir.

ATM'lerin ortaya çıkması nakit kullanımını büyük etkisi olmuştur. Başlangıçta yalnızca para çekmek ve yatırmak amacıyla kullanılan ATM'ler günümüzde fatura ödemeleri, havale ve fon alım satımı gibi tüm bankacılık işlemlerde yoğun olarak kullanılmaktadır.

Banka kartı ve kredi kartı gibi nakit dışı ödeme araçlarında ve POS noktalarında meydana gelen artış, nakit kullanımını azaltıcı yönde etkilerken ATM sayısındaki artış ise nakit kullanımını artırıcı yönde etkilemektedir.

İnternet son yıllarda gösterdiği gelişme ve yaygınlıkla, ödemeler sisteminde yerini almış ve nakit kullanımını ciddi şekilde etkilemektedir. Nakit para çekme ve yatırma işlemi hariç, ATM'lerde yapılabilen işlemlerin hepsi hatta daha fazlası internet üzerinden bankalara bağlanabilen ev ya da iş yerlerindeki kişisel bilgisayarlar veya internet bağlantısı olan cep telefonları aracılığıyla yapılabilmektedir. Ayrıca internet üzerinden mal ve hizmet nakit dışı ödeme araçları ile alınabilmektedir. Bu da nakit kullanımını düşürmektedir.

¹² Jurgen Pingitzer, ve Bruce Summers, **Small Value Transfer Systems, The Payment System: Design, Management and Supervision**, International Monetary Fund, Washington D.C., 1994, s.108.

¹³ ATM: Kart hamillerinin banka ve kredi kartları aracılığıyla mevduat ve kredi kartı hesaplarına şifre aracılığı ile ulaşmalarını ve sunulan bankacılık hizmetlerini kullanmalarını sağlayan elektronik cihaz.

¹⁴ POS: Banka kartı veya kredi kartı üzerindeki bilgileri esas alarak her türlü mal ve hizmet alımı veya nakit ödeme belgesi düzenlenmesi işlemleri için kullanılan elektronik cihaz.

Tablo 1. Ülkelerin Nakit Kullanımına İlişkin Göstergeler										
	M0/GDP					M0/M1				
	2005	2006	2007	2008	2009	2005	2006	2007	2008	2009
Avusturalya	4,4	4,3	4,2	4,4	4,4	23,0	21,5	20,6	22,5	21,9
Brezilya	3,3	3,6	3,9	3,8	4,2	48,4	49,2	44,5	51,7	52,7
Kanada	3,7	3,7	3,6	3,7	4,0	13,3	12,7	12,2	11,5	10,5
Çin	14,0	13,7	12,8	11,8	12,4	24,0	23,0	21,5	22,2	18,8
Hong Kong	11,3	11,1	10,6	11,1	12,9	44,9	42,4	37,7	37,8	31,1
Hindistan	11,6	11,8	11,9	12,4	12,8	58,2	58,2	57,8	61,2	60,1
Japonya	16,7	16,6	16,7	17,1	18,2	16,9	17,0	17,2	17,4	17,1
Güney Kore	3,0	3,1	3,0	3,0	3,5	7,8	7,5	9,2	9,3	9,6
Meksika	4,1	4,3	4,4	4,8	5,3	35,6	36,9	36,6	38,9	39,1
Singapur	8,0	7,8	7,6	8,1	8,4	34,6	32,4	28,8	27,4	23,8
Güney Afrika	8,3	7,6	7,8	6,3	6,2	26,0	22,1	21,3	19,2	18,5
İsveç	4,0	3,8	3,7	3,5	3,5	10,2	9,2	8,5	8,0	7,1
İsviçre	9,5	9,3	9,0	9,5	9,8	15,1	16,4	17,3	15,8	13,3
Türkiye	3,1	3,6	3,3	3,4	4,1	32,5	38,3	36,9	38,0	36,6
İngiltere	3,4	3,4	3,4	3,4	3,8	4,6	4,5	4,4	4,4	4,5
Amerika	6,3	6,1	5,9	6,2	6,6	56,9	59,1	59,8	55,0	53,9
Avro Bölgesi	7,1	7,5	7,7	8,5	9,3	16,7	17,2	17,9	19,4	18,2
Ortalama	6,76	6,74	6,63	6,72	7,19	26,04	25,99	25,13	25,55	24,27

Kaynak: BIS, **Statistics on payment and settlement systems in the CPSS countries - Figures for 2009**

Tablo 1'de çeşitli ülkelerin nakit tutma oranını dolaylı da olsa görmemize yardım eden iki gösterge bulunmaktadır. Nakit kullanımının göstergelerinden biri olan dolaşımdaki kağıt ve madeni paranın ki biz bunu nakit olarak nitelendirdik gayri safi yurt içi hasılaya oranına baktığımızda ülkelerin ortalamasının 2009 yılı itibariyle %7,19, yine nakit kullanımının bir başka göstergesi olan dolaşımdaki kağıt ve madeni paranın M1 para arzına oranı ortalama olarak 2009 yılında yüzde 24,27 olarak gerçekleşmiştir.

1.2.2. Nakit Dışı Ödeme Araçları

Ödeme araçları gelişen teknolojinin de etkisiyle ödeme hizmetlerinin maliyetini düşürmesi sebebiyle gittikçe yaygınlaşmaktadır. Ayrıca nakit dışı ödeme araçlarının kabul edilirliliğinin artması ve her nakit dışı ödeme aracının kendine göre avantajlarının

bulunması nakit dışı ödeme araçlarına olan talebi etkilemiştir Bunun dışında ödemelerin daha hızlı bir ortamda gerçekleştirilebiliyor olması, nakit dışı ödeme araçlarının tercih edilme sebeplerinden biridir.

Paranın transferine olanak sağlayan nakit dışı ödeme araçlarının çok farklı çeşitleri olmasına rağmen çok sık kullanılan ödeme araçları; çek, alacak transferi, doğrudan borçlanma, kartlı ödemeler ve elektronik paradır.

1.2.2.1.Çek

Kağıda dayalı nakit dışı ödeme aracıdır. Çekler, muhatap bankaya yani çeke bağlı hesabın bulunduğu bankaya ibraz edildiklerinde çek üzerinde yazılı tutarın ödenmesini emreden kağıt tabanlı bir ödeme aracıdır. Bununla birlikte, son yıllarda çek kullanımı kredi kartı ve elektronik para gibi yeni ve teknolojik açıdan gelişmiş araçların yaygınlaşmasıyla azalmaya başlamıştır.

Kağıda dayalı ve geleneksel sayılabilecek bir ödeme aracı olan çek, taşıma kolaylığı, kullanım için hazırlama ve ödeme kolaylığı, nakit ödemeler ile karşılaştırıldığında göreceli olarak daha güvenli bir ödeme yöntemi olması ve geniş çapta kabul gören, kıymetli evrak niteliğinde bir değişim aracı olması sebebiyle tercih edilmektedir.

Çekler, yazılı emir niteliğinde olup, genellikle ticari ödemelerde ve bankalar arası işlemlerde kullanılmaktadır. Son yıllarda çek işlemlerinde önemli ölçüde standardizasyona gidilmiş, çekle ödemede karşılaşılan işlem yükü ve vakit kaybı gibi olumsuzlukları gidermek için elektronik gelişmelerden faydalanılmaya başlanmış ve bu amaçla otomatik çek takas sistemleri kurulmuştur. Çek takas sistemlerinin amacı, çekle ödeme yapıldığında, çeki düzenleyen ve çeki alan kişiler arasında mümkün olduğunca çabuk fon transferine imkan sağlanmasıdır.

Bankada çeke tabi hesabı bulunan kimse, üzerinde veya kasasında çalınması veya kaybolması mümkün bulunan nakit para taşımak veya saklamak zorunluluğundan kurtulmuş olur.

Çek ile ödemelerin geliştiği ülkelerde, kaydi para, nakit para yerine geçtiği için, bankaların kasalarında bulundurmamak durumunda kaldıkları para miktarı azalır.¹⁵ Çek banka birikiminin artmasını, ülke ekonomisinin gelişmesini ve para politikasının etkin bir şekilde uygulanmasını sağlamaktadır.¹⁶

Tablo 2. Çek İşlem Adedi (Milyon)						
	2005	2006	2007	2008	2009	Yüde Değişim 2005-2009
Avusturalya	483,7	449,9	418,1	371,0	333,0	-31,1
Belçika	15,7	13,4	10,6	8,8	7,9	-49,4
Brezilya	2.526,8	2.210,3	1.999,0	1.963,2	1.802,7	-28,7
Kanada	1.353,4	1.325,4	1.283,4	1.214,9	1.132,4	-16,3
Fransa	3.916,3	3.827,0	3.650,4	3.487,4	3.302,6	-15,7
Almanya	107,5	108,9	75,4	65,4	57,0	-47,0
Hindistan	1.286,8	1.367,3	1.460,6	1.397,4	1.379,1	7,2
İtalya	465,6	453,8	426,4	384,9	335,2	-28,0
Japonya	146,5	134,2	123,6	112,0	96,2	-34,3
Güney Kore	820,3	1.152,5	1.186,1	1.104,0	931,4	13,5
Meksika	569,3	551,5	537,2	500,9	461,3	-19,0
Suudi Arabistan	7,6	7,2	7,1	7,3	7,1	-6,1
Singapur	85,7	84,3	85,8	83,5	79,1	-7,7
İsviçre	1,8	1,5	1,3	1,0	0,7	-60,6
İngiltere	1.931,0	1.778,0	1.600,0	1.403,0	1.282,0	-33,6
A.B.D.	32.704,0	30.521,1	28.248,0	26.639,3	25.342,7	-22,5

Kaynak: BIS, **Statistics on payment and settlement systems in the CPSS countries - Figures for 2009**

Tablo 2'de gösterildiği gibi, çek ABD, Brezilya, Fransa, Hindistan, İngiltere, ve Kanada'da yaygın olarak kullanılan nakit dışı ödeme aracıdır.

Bununla birlikte, 2005-2009 yılları itibariyle çek kullanımındaki oran yeni ve teknolojik açıdan gelişmiş araçların ve kartlı ödemelerin gelişmesiyle birlikte azalma eğilimindedir. Tablo 2'de de görüleceği üzere çek kullanımı tabloda belirtilen ülkelere Hindistan hariç tüm ülkelerde 2005-2009 yılları arasında düşüş göstermiştir.

¹⁵Ali Bozer, Celal Göle, **Bankacılar İçin Kıymetli Evrak Hukuku Bilgisi**, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, Yayın no:358, Bankacılar Serisi No:10, Onbirinci Bası, Ankara, 2000, s.162.

¹⁶Kenneth Laudon, Carol Guercio Traver, **E-Commerce: Business, Technology, Society**, Pearson Education Inc., United State of America, 2002, s.311.

1.2.2.2. Alacak Transferi

Alacak transferi, gönderen ve ya ödeyen kişiye kendi hesabından belirli bir miktar parayı alıcının hesabına göndermesine imkan sağlayan ödeme aracıdır. Alacak transferi haftalık, aylık gibi tekrarlayan ödemelerin yapılması amacıyla da kullanılabilir. Bu ödemeler yapmak isteyen müşteriler bankaları ile bir ödeme emri sözleşmesi yaparak belirli bir miktarda, belirli bir kişiye ve belirli bir tarihte alacak transferinin başlatılması için bankalarına talimat verirler. Bu tarz ödeme emirlerine kira ödemesi, elektrik faturası, sigorta ödemeleri gibi ödemeler örnek olarak verilebilir. Bu ödeme emirlerine devamlı ödeme emri denir. Bunun dışında bu kişiler bir defaya mahsus ödemeler için de alacak transferini kullanmaktadır.

Alacak transferinin önemli bir avantajı alıcının ödeyenin güvenilirliği konusunda endişe duymamasıdır. Çünkü alacak transferi ödeyen kimsenin bankasının onayı ve ödeyenin hesabının kesin olarak borçlandırılması söz konusu olmadan gönderilemez. Alıcıya alacak transferi yapıldığında ödeyenin hesabı bir gün önceden borçlandırıldığı için çekte görülebilen karşılıksız çıkma olayları yaşanmaz. Zamanlama açısından kritik veya büyük tutarlı ödemeler için kişiler elektronik alacak transferini kullanabilirler. Elektronik alacak transferi alıcıya yalnızca ödemenin kesinliğini sağlamamakta aynı zamanda transferin başlatıldığı gün parayı alma imkanı doğurmaktadır.¹⁷

	Alacak Transferi	Doğrudan Borçlanma	Çek	Elektronik Para	Kartlı Ödemeler
Avusturalya	62,9	29,3	15,1	-	157,4
Belçika	87,9	24,0	0,7	6,5	92,0
Fransa	43,3	50,6	51,2	0,6	107,3
Almanya	71,0	102,9	0,7	0,5	29,6
İtalya	20,2	9,6	5,6	1,5	24,6
Japonya	11,1	-	0,8	11,8	-
G.Kore	49,8	27,5	19,1	2,3	119,3

¹⁷ David. Sheppard, **Payment Systems**, Handbooks in Central Banking, No:8. Centre for Central Banking Studies, Bank of England, (Çevrimiçi) <http://www.bankofengland.co.uk/education/ccbs/handbooks/pdf/ccbshb08.pdf> (Erişim Tarihi: 05.02.2011), 1996, s.17.

Hollanda	90,3	76,7	-	10,7	124,7
Rusya	14,3	1,0	0,0	0,3	4,8
Singapur	6,4	10,5	15,9	410,5	41,1
İsveç	97,2	25,8	0,1	-	181,7
İsviçre	90,1	5,7	0,1	2,0	66,8
İngiltere	53,0	51,0	20,7	-	132,5
A.B.D.	23,1	35,9	82,5	-	198,1

Kaynak: BIS, **Statistics on payment and settlement systems in the CPSS countries - Figures for 2009**

Özellikle Avrupa’da yaygın olarak kullanılan alacak transferi kağıt veya elektronik formatta gerçekleştirilebilmektedir. Kişi başına işlem miktarının gösterildiği Tablo 3 incelendiğinde, alacak transferinin sembol ülkeleri olarak Belçika, Hollanda, Almanya, İsviçre ve İsveç gösterilebilir. Bu ülkeler arasında alacak transferinin kullanımının yoğunluk sıralaması aynı ülkelerin çek ve kartlı ödemelerinin kullanımının sıralamasının tam tersi olduğu görülmektedir.

Alacak transferi, fatura ödemelerinde ve kişiler ve firmalar arası işlemlerde kullanılmaktadır. Batı Avrupa'daki alacak transferi sistemleri birbirlerine ve dünya çapında büyük tutarlı ödeme mesaj transfer ağı olan SWIFT’e bağlıdır. Bu sayede uluslararası ödemeler de gerçekleştirilebilir. Alacak transferi ve çek ile yapılan ödemeler tamamlandıklarında aynı işlevi yerine getirmekte, ikisi de aslında aynı bilgi grubunu içermektedir. Bir alacak transferi; ödeyenden ödemeyi alana transfer edilecek miktarı, borçlandırılan ve kredilendirilen hesap numaralarını, alacak transferinin gerçekleştiği tarihi ve özellikle tüketicilerde görülen yaygın uygulama da olduğu gibi eğer işlem kağıt üzerinde gerçekleştiriliyor ise miktarın ödeyenin hesabından borçlandırılması yetkisini veren ödeyenin imzasını içermektedir. Ödemenin ispatı için yasal açıdan uygun bir makbuz da verilir. Bir kimse diğerinin alacak transferi işlemini gerçekleştirdiği hesabından nakit çekebilir ve çek hesabında olduğu gibi hesapta mevcut olandan daha fazla para çekme imkanı da sağlanabilir.¹⁸

¹⁸David B. Humprey, **Payment Systems, Principles, Practice and Improvements**, The World Bank Technical Paper No:260., 1995, s . 42.

1.2.2.3. Doğrudan Borçlandırma

Doğrudan borçlandırma, önceden verilmiş bir yetkiye istinaden borçlunun banka hesabının alacaklının girişimi ile borçlandırılmasıdır. Ödeme emri ile yapılan ciro ödemesi ile birlikte otomasyona en uygun ödeme aracıdır. Bu ödeme metodu genel olarak olağan düzenli ödemelerin kolaylaştırılması için kullanılmaktadır. Kullanım alanlarına örnek olarak, fatura, sigorta vergi, kredi kart ödemeleri gösterilebilir.

Doğrudan borçlandırma uygulamasında bir A bankası müşterisi elektrik faturası borcunu talimat vererek başka bir B bankasına gönderilmesini isteyebilir. Kişi B bankasındaki hesabına da talimat vererek A bankasından gelen borcun ödenmesini isteyebilir ve hesapta yeterli fon bulunduğu takdirde ödeme gerçekleştirilir. Yine bir başka örnekte ise alacaklı olan firma doğrudan borçlandırma emrini çalıştığı A bankasına gönderir. A bankası alacaklı firma tarafından iletilen doğrudan borçlandırma emrini borçlu firmanın çalıştığı B bankasına iletir. B bankası borçlu firma tarafından kendisine verilen yetki belgesi uyarınca firmanın hesabını kontrol eder ve bakiyenin yeterli olup olmadığını A bankasına iletir. Eğer bakiye uygunsa B bankasının onayına istinaden söz konusu tutar alacaklı olan firmanın A bankasındaki hesabına aktarılır. Bu yöntemin faydaları arasında alacaklı firmanın tek banka hesabı kullanarak tahsilatlarını gerçekleştirebilmesi ve etkin fon yönetimi sağlayabilmesinin yanısıra müşterilerin talimat verdikten sonra ödemelerini unutma riskinin ve onları takip külfetinin ortadan kalkması sayılabilir.¹⁹

Tablo 3 'te görüleceği üzere Avrupa ülkelerinde alacak transferinde olduğu gibi doğrudan borçlandırma işlemi de kişi başı işlem adedi yüksektir.

1.2.2.4. Kartlı Ödemeler

Kartlı ödeme sistemleri, mal veya hizmet bedelinin nakit para harici bir ödeme aracı ile karşılanması, mal veya hizmet bedelinin nakit para harici bir ödeme aracı ile

¹⁹ İbrahim Kirdaban, **Ödeme sistemlerindeki gelişmeler ve ödeme sistemlerinin finansal sistem istikrarı üzerindeki etkileri**, TCMB Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Ankara, 2005, s.41-42.

taksitlendirilmesi, nakit para edinmek için bir banka şubesi veya ATM'den hesaba erişimi amacıyla kullanılan sistemdir.

Ödeme kavramında yeni bir çağın başlangıcı olarak gösterilen ilk ödeme kartı 1914'de Western Union tarafından kullanıma sunulmuştur. Bu kartlar sadece belirli bir bölgede ve belirli mağazalarında kullanılmak üzere çıkartılmıştır. Günümüzde kartlara benzer ilk kartlı ödeme sistemi 1950 yılında Diners Club tarafından ortaya çıkartılmıştır. Kart sahipleri New York'taki 27 restauranttan bu kartı kullanarak hizmet alabilmekteydi. Bu kart banka kartı olarak çalışıyordu. Yani hesapta para bulunduğu takdirde kart kullanılabilirdi.

Bütün bunların oluşturulmasına rağmen çağdaş kredi kartının temeli olarak kabul edilen kart, 1958 yılında Bank of America tarafından çıkartılmıştır. Bu kart bir banka tarafından çıkartılan ilk karttır. Bank of America tarafından çıkartılan bu kart tüketicileri tek ürünle veya mağaza ile sınırlamayıp, geniş bir mağazalar yelpazesinde kredi ile alışveriş imkanı tanımıştır.

Kartlı ödeme sistemleri ile perakende alışverişlerde ödeme yapılırken hem para taşıma riski yok edilmekte, hem de ileri bir tarihe borç ödeme emri verilerek kredi kartı kullanılabilir.

Günümüzde cep telefonları ve benzeri tüketici cihazları gibi yeni cihaz ve araçlara ödeme fonksiyonunun entegre edilerek ödeme aracı olarak kullanılmasına imkan vermektedir.

	Kartlı Ödemeler	Alacak Transferi	Doğrudan Borçlanma	Çek
Belçika	42,42	42,22	11,26	0,40
Almanya	14,06	35,23	50,00	0,41
İrlanda	44,95	23,77	14,71	16,57
Yunanistan	50,49	21,79	9,48	17,17
İspanya	38,96	14,49	42,87	2,53
Fransa	41,16	16,97	19,02	21,94
İtalya	36,58	27,85	14,52	10,09

Lüksemburg	38,73	48,57	10,86	0,16
Malta	36,11	17,58	3,74	42,57
Hollanda	39,41	31,12	25,77	-
Avusturya	16,09	44,92	37,11	0,14
Portekiz	64,07	9,77	13,67	12,42
Slovenya	33,80	53,19	12,91	0,10
Slovakya	21,76	52,86	25,36	0,02
Finlandiya	54,90	40,62	4,45	0,03

Kaynak: Tom Kokkola, **The Payment System: Payments, securities and derivatives and the role of the Eurosystem**, s.176

Tablo 4'te 2008 yılı itibariyle tek tek nakit dışı ödeme araçlarının işlem hacminin toplam nakit dışı ödeme araçlarının işlem hacmini oranı ilişkin veriler bulunmaktadır. Kartlı ödemelerin diğer nakit dışı ödemeler içerisinde ciddi bir ağırlığının olduğunu görmek mümkündür.

Kartlı ödeme araçlarının çok çeşitli sınıflandırması yapılmasına rağmen bu çalışmada en çok kullanılan şekliyle banka kartı ve kredi kartı şeklinde anlatılacaktır.

1.2.2.4.1. Banka Kartı (Debit Kart)

Banka kartı doğrudan kart hamilinin mevduat hesabına bağlıdır. Bu hesaba şifre aracılığı ile ulaşılarak, ATM ve POS'lardan mal ve hizmet alma, para çekme ve sunulan diğer bankacılık hizmetlerini yerine getirmek amacıyla bankalar müşterilerine verilen karttır.²⁰ Banka kartları kısaca vadesiz mevduat hesabına bağlı olarak çalışan ve sahibine satın alma ve nakit çekme imkanı veren bir ödeme aracıdır.

Banka kartı, sahibinin finansman durumunu kontrol etmesine yardımcı olur. Kredi kartı gibi kredilenmiş bir para kullanacağına sadece hesabında olan para kadar alışveriş yapmasını sağlar. Banka kartı ile işlem yaptıran işyerleri, nakit sayma, sahtesini ayırt etme ve kasada tutulan paraların bankadaki hesaba nakli, hırsızlık gibi sorunlardan kurtulmuş olur. Kart çıkartan bankalar ise müşterilerinin nakitlerini kendi bankalarında tutmalarını sağlayarak parayı fonlama imkanı bulmaktadır.

²⁰ (Çevrimiçi) <http://www.bkm.com.tr/sozluk.aspx> (Erişim tarihi: 10.02.2011)

1.2.2.4.2. Kredi Kartı

Kredi kartı; kart çıkaran kuruluşların müşterilerine belirli limitler dâhilinde açtıkları kredilerle, nakit kullanmaksızın mal ve hizmet alabilmeleri, nakit kredi çekebilmeleri için verdikleri ödeme aracıdır. Kısaca kredi kartı, bankada kredi olması demektir. Bankadaki hesaplarda, hiç para olmasa bile alışveriş yapılabilir. Banka, ortalama bir ay boyunca bu alışverişlerin tutarlarını müşteri adına ödeme yapar. Banka da her ay düzenli olarak hesap bildirim cetveli düzenler. Hesap bildirim cetvelindeki tutarın istenirse tamamı son ödeme tarihinde ödenebilir veya yasanın uygun gördüğü minimum ödeme tutarı ödendikten sonra geri kalan bölümü belli bir faiz karşılığı kredilendirilebilir.²¹ Kart sahiplerinin ödeyemedikleri kredi kartı borçlarına faiz işletilmekte aynı zamanda da kart sahipleri yıllık kullanım ücreti ödemektedirler. Söz konusu uygulanan faiz piyasa faizinden her zaman yüksek olmuştur.

Kredi kartları, üye iş yerlerinin elindeki ürün ve hizmetleri kısa sürede satmalarına; kart hamillerine ise ihtiyaç duymuş olduğu ürün ve hizmetleri, ileride elde edeceği gelir ile sahip olabilme imkânı sağlamaktadır. Alışverişin kredi kartıyla yapılması nakit paranın tedavülünü kısmen de olsa sınırlayarak harcamaları kaydi para şeklinde ödemeler haline dönüştürdüğünden, ülke ekonomisi açısından kullanılabilir tasarrufun bankalar nezdinde birikmesine katkıda bulunmaktadır.

1.2.2.5. Elektronik Para

Elektronik para, tüketicinin mülkiyetindeki elektronik araca çok amaçlı kullanım için yüklenilmiş, tüketicinin mevcut değer ya da fon hesabında bulunan önceden ödenmiş ya da yüklenilmiş değer ürünleri olarak tanımlanabilir.²²

Elektronik para konusunda yaşanan gelişmeler ortak bir tanım yapma olanağını vermemiştir. Farklı kurumlardan bu konuya ilişkin farklı tanımlar ortaya konulmuştur.

²¹ Feridun Kaya, **Türkiye’de Kredi Kartı Uygulaması**, (Çevrimiçi) <http://www.tbb.org.tr/Dosyalar/Yayinlar/Dokumanlar/263.pdf> (Erişim Tarihi: 12.12.2010), TBB, İstanbul, 2009, s.1.

²² BIS ,**Survey of Developments in Electronic Money and Internet and Mobile Payments**, 2004,s.2.

Kâğıda dayalı bir para sisteminden elektronik ödeme sistemine geçiş, işlem maliyetlerini düşürecek, piyasaları genişletecek ve işlemlerin hızlanmasını sağlayacaktır. Buna ilave olarak, farklı tercihlere sahip ve farklı pozisyonlarda bulunan müşterilere, farklı, çeşitlendirilmiş ödeme seçenekleri sunacaktır. Ancak, bu kâğıda dayalı sistemden elektronik sisteme geçiş hızı ve beklenen faydalar; hataları cezalandırıp başarıları mükafatlandıran bir hukukî altyapının oluşturulmasına bağlıdır.²³

Elektronik para, internette kredi kartının kullanımından kaynaklanan eksiklikleri kapatan, kredi kartı ya da banka hesabı olmayanların da kullanımına açık olan, banka hesaplarının kullanılmasını gerektirmeksizin geniş anlamda bütün ödemelerin yapılabilmesine ve parasal değerlerin elektronik olarak saklanmasına imkan sağlamaktadır.²⁴

Bunun yanında, e-para ciddi güvenlik problemleri ile karşı karşıyadır ve bunlar e-paranın büyüüp yayılmasının önünde bir engel teşkil etmektedirler. Her şeyden önce, bir karta veya bir bilgisayara yüklenen paranın değeri bunun yükümlülüğünü üstlenen bankanın veya diğer bir kurumunun ödeme kabiliyetine bağlıdır. Bu durum, küçük miktarlar için önemli bir mesele olmayabilir; ama büyük miktardaki hesaplar için ciddi bir mesele oluşturacaktır.

Avrupa Merkez Bankasınca yayımlanan bir rapora göre, elektronik para, banka hesaplarının kullanılmasını gerektirmeksizin geniş anlamda bütün ödemelerin yapılabilmesine ve parasal değerlerin elektronik olarak stoklanmasına imkan sağlayan teknik bir araçtır.²⁵

Elektronik paranın yasal tanımı Avrupa Parlamentosu ve Konseyi tarafından kabul edilen 2000/46/EC sayılı Elektronik Para direktifi ile yapılmıştır. Elektronik parayı;

- Çip kart ya da bilgisayar hafızası gibi elektronik araçlarda saklanan,

²³ James A. Dorn, **Introduction: The Future of Money, The Future of Money in the Information Age**, (Çevrimiçi) <http://www.ebookpars.com/ebooks/futureofmoney.pdf> (Erişim tarihi:10.03.2011) 2006,s. 7,8

²⁴Şule Şenel Tabak, **Elektronik para ve merkez bankacılığı**, TCMB Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Ankara, 2002, s.18

²⁵ ECB-European Central Bank , **Report on Electronic Money**, Frankfurt, 1998, s.7

- İhraç eden kuruluş dışında diğer kişiler tarafından ödeme aracı olarak kabul edilen,
- Madeni ya da kağıt paranın amacına elektronik olarak da hizmet eden,
- Sınırlı ödemelerin elektronik transferi için oluşturulan parasal değer, şeklinde tanımlanmıştır.

BIS tarafından yayımlanan bir raporda ise, elektronik paranın çok amaçlı değeri önceden yüklenmiş ve elektronik cüzdan olarak da nitelendirilen kart tabanlı ürünler ile bilgisayar üzerinde ağ veya yazılım tabanlı ürünleri kapsadığı belirtilmiştir.²⁶

Özetle elektronik parayı, dijital para (yazılım tabanlı ürünler) ve elektronik cüzdan (kart tabanlı ürünler) olarak ikiye ayırarak tanımlayabiliriz.

Dijital para; paranın değerinin yazılım veya network ortamında saklanmasıdır. En yoğun kullanıldığı alan internettir. Dijital paranın internetten kredi kartı ile yapılan ödemelerin yerini alması beklenmektedir. Ödeme yapmak için kullanıldığında, dijital parayı temsil eden değerler, elektronik olarak ödeme yapan kişiden ödeme yapılan kişiye transfer edilmektedir.

Elektronik cüzdan; değeri önceden ödenmiş, çok amaçlı olarak kullanılabilen ve yeniden para değeri yüklenebilen kart tabanlı ürünlerdir. Taşınabilir, güvenli ve kullanımı rahattır. Bu kartlar perakende işlemleri kolaylaştırmak için kağıt ve madeni paranın yerine kullanılmak üzere tasarlanmıştır. Elektronik cüzdanın kullanımındaki amaç küçük değerli işlemlerde maliyetleri azalt ve para taşıma yükünden kurtarmaktır.

Elektronik para kullanımının sağlayacağı yararlar ve yaratacağı muhtemel sorunlar aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

- Gün boyunca yapılan işlemler sırasında gecikmiş veya hatalı ödemeler nedeniyle doğabilecek finansal riskler azalmakta veya ortadan kalkmaktadır.
- Çok çeşitli ödeme olanakları sağlamakta ve ödemelerin yüz yüze yapılması zorunluluğunu ortadan kaldırmaktadır. Kişinin ödeme yerinde bulunması

²⁶ BIS, **Survey of Electronic Money Developments**, The Committee on Payment and Settlement Systems of the Central Banks of the Group of Ten Countries, November, 2001,

zorunluluğunun ortadan kalkması ise tüketicilerin daha çeşitli daha fazla alım yapması ve yaptıkları alımla ilgili ödemelerini zamanında yapmalarını sağlamaktadır.

- Firmalar alıcıların ödemelerini zamanında yapmaları nedeniyle alacaklarını daha kolay ve hızlı tahsil etme imkanı elde ederler. Ayrıca gerekli altyapının oluşturulması durumunda firmalar vergi, sigorta ve diğer yasal yükümlülüklerini zamanında ve kolaylıkla yapma imkanı elde ederler.

- Ayrıca yasal yükümlülüklerin sıra veya benzeri geciktirici nedenlerle geç tahsili elektronik para kullanımı ile ortadan kalkabilir. Böylece kamunun gelir toplamada sağlayacağı verimlilik gelir artışını da beraberinde getirecektir.

Bunlardan başka elektronik para kullanımının firmalara ve tüketicilere başka yararları da vardır. Bunları daha az nakit taşınması, finansal gizlilik, şifreleme sayesinde hırsızlığa karşı korunma, elektronik ticaretten daha çok pay alınması, bireysel bankacılık hizmetlerinden ve araçlarından daha fazla yararlanılması, ödemelerin anlık yapılabilmesi ve ticarete önemli iki kısıt olan zaman ve uzaklık faktörlerinin ortadan kaldırılması şeklinde sıralanabilir.

Teknolojik gelişmeler sağladığı önemli kolaylıkların yanı sıra birtakım sorunları da beraberinde getirmektedirler.

- Öncelikle alışverişin yüz yüze yapılmamasından dolayı vergi kaçırmak kolaylaşmaktadır.

- Elektronik para ile ilgili olarak ortaya çıkabilecek sorunlardan birisi de ülkelerarası uygulama farklılıklarından kaynaklanmaktadır. Özellikle ülkelerin farklı gümrük uygulamalarına sahip olmaları ve bir ülkede uygulanan ödeme aracının diğer ülkede bulunmaması gibi durumlar elektronik paranın yaygınlaşmasını önleyebilir.

- Elektrik kesintisi, hat yetersizliği ve kullanılan sistemin çökmesi gibi şu anda kullanılan bazı ödeme araçlarında da karşılaşılan sorunlarda söz konusu olabilir.

Bu sorunların giderilmesi amacıyla kart tabanlı ödemelerde kartlara küçük meblağların yüklenmesi, elektronik paranın saklanmakta olduğu ortamlara erişim şifreleri getirilmesi gerekmektedir.

Tablo 5. Çeşitli Ülkelerin Elektronik Para İşlem Hacimleri						
(Milyon USD)	2005	2006	2007	2008	2009	Değişim 2005-2009
Belçika	604,9	557,0	540,5	516,5	436,7	-27,8
Brezilya	192,3	118,3	163,7	291,4	500,5	160,2
Fransa	53,3	49,9	72,6	99,4	112,2	110,7
Almanya	110,5	130,5	219,0	223,8	201,7	82,4
İtalya	1.588,6	2.827,4	4.624,0	6.702,3	7.228,5	355,0
Japonya	-	-	4.934,8	8.134,8	13.514,5	173,9
G.Kore	116,9	118,6	113,6	84,9	71,7	-38,6
Hollanda	494,4	551,6	650,6	704,1	663,4	34,2
Rusya	50,5	57,1	62,9	395,6	1.076,3	2.032,7
Singapur	851,9	958,7	1.142,9	1.349,2	1.325,2	55,6
İsviçre	56,2	55,8	66,7	64,6	64,5	14,8

Kaynak: BIS, **Statistics on payment and settlement systems in the CPSS countries - Figures for 2009**

Not: Veri alınan ülkelere yer verilmiştir.

Tablo 5’de verisi bulunan çeşitli ülkeler ilişkin veriler incelendiğinde Belçika ve Güney Kore dışındaki ülkelerde elektronik para işlem hacminin arttığı görülmektedir. Hatta Rusya’da işlem hacmi 2005-2009 yılları itibariyle % 2000 civarında artmıştır. Elektronik paraya tüm ülkelerde kullanılabilmesine rağmen yeni bir ödeme aracı olması ve elektronik para ihraç eden kuruluşlara ilişkin düzenlemelerin yakın zamanda yapılması nedeniyle istatistiki bilgi bulunmamaktadır.

BÖLÜM 2- ÖDEME SİSTEMLERİ

Ödeme sistemlerini anlayabilmek için ödeme sisteminin ve unsurlarının tanımlarını iyi bilmek gereklidir. Ödeme parasal bir değer transferidir. Ödeme sistemi ise bir değer ödemelere olanak sağlayan ödeme araçlarının ihracını yapan sistem katılımcıları arasında transferini sağlayan organize anlaşmalardır. Parasal ekonomilerin işlemesinin temeli ödeme sistemleridir.

Eğer parayı modern ekonomilerin vücudundaki kana benzetirsek, ödeme sistemlerini de bu kanın dolaşımını sağlayan kanallar olarak niteleyebiliriz. Paranın dolaşım sisteminde meydana gelebilecek bir risk tüm finansal işlemlerin sekteye uğramasına neden olmakta bu da ülkeler açısından ciddi maliyeler doğurmaktadır.²⁷

Ödeme bir para transferi iken ödeme aracı, kağıt para, çek gibi bu para transferini mümkün kılan şeylerdir. Ödeme sistemleri ise ödeme araçlarından, prosedürlerden ve sistem katılımcıları arasında gerçekleşen fon transferine ilişkin kurallardan oluşan bir bütündür.²⁸

BIS tarafından ise ödeme sistemleri paranın dolaşımına imkan veren enstrümanlar, bankacılık prosedürleri ve tipik olarak bankalararası fon transfer sistemlerinden oluşmaktadır şeklinde tanımlanmıştır.²⁹

Ödeme sistemi, finansal bir değer taraflar arasında değişimi için kullanılan kurum, kural, standart ve teknik alt yapıdan oluşan bir bütündür.³⁰

Ödeme sistemleri, ekonomilerde finansal altyapının temelini oluşturmaktadır. Bir piyasa ekonomisinde taraflar arasında gerçekleştirilen mal ve hizmet transferlerinin pek çoğu bir ödemeyi gerektirmektedir. Bu ödemelerin bir kısmı nakit, bir kısmı da nakit

²⁷ Andrew G.Haldane, Stephen Millard ve Victoria Saporta, **Future of payment system**, Routledge International Studies in Money and Banking, 2008, s.2.

²⁸ Robert Pringle, Robinson Matthew, **E-Money and Payment Systems Review**, Central Banking Publications Ltd., London, 2002, s. 4

²⁹ BIS, **A glossary of terms used in payments and settlement systems**, (Çevrimiçi) <http://www.bis.org/publ/cpss00b.pdf> (Erişim Tarihi: 10.03.2011), 2003,s.38

³⁰ Robert Listfield ve Fernando Montes-Negret, **Modernizing payment system in emerging economies**, The World Bank Policy Research Working Paper No:1336, 1994, s.1

dışı ödeme araçları ile gerçekleştirilmektedir. Nakit dışı ödeme araçları, banka hesapları arasında bir fon transferini gerektirmekte bu da bankalar arası ödeme sistemini gündeme getirmektedir.³¹

Teknolojik gelişmelere paralel olarak finansal piyasalardaki gelişmeler, özellikle ödeme sistemlerinde önemli değişikliklere neden olmuştur. Büyüyen finansal sektörde artan rekabet, işlem hacmine paralel olarak daha çok personele gereksinim duyulması, maliyetlerin sürekli yükselmesi, bilgi ve belgenin sürekli kullanıma hazır halde tutulması gerekliliği, müşterilere sunulan hizmetlerin etkinliğinin artırılması ve çeşitlendirilmesine yönelik arayışlar, ödeme sistemlerinin gelişmesine ortam hazırlamıştır.

Ödeme sistemleri farklı koşullar nedeniyle ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Bu koşullar sistemin büyüklüğü, yasal düzenlemeler, iletişim, altyapı araçların ve kuruluşların gelişmişliği olarak sıralanabilir. Bu nedenle herhangi bir ülkenin ödeme sistemini bir başka ülkeye kopyalamak mümkün değildir.³²

Ödeme sistemleri;

1. Üyeler arasında ödeme mesajlarının iletilmesinde üzerinde anlaşılmış teknik standart ve metotları,
2. Üyeler arasında alacakların mutabakatına yönelik anlaşmayı, normal olarak bir mutabakat değerini, bazen de merkez bankası parasını,
3. Ortak işlem prosedür ve kuralları dizisini (katılım, ödeme yapma vb . durumlarda),

gerektirmektedir.³³

³¹ Robert Lindley, **Payment System Risks, E-Money and Payment Systems Review**, Central Banking Publications, 2002, s. 77.

³² a.g.e., s.1

³³ Bank of England, **Oversight of Payment System**, (Çevrimiçi) <http://www.bankofengland.co.uk/publications/psor/ops.pdf> (05.02.2011), 2000, s .4

Ödeme sistemleri, ekonomik birimler arasında mal ve hizmetlerin değişimini kolaylaştıran araçları, kurumsal ve örgütsel çatıyı, işletim süreçlerini ve haberleşme ağını kapsamaktadır. Ödeme sistemlerinin önemi, özellikle finansal sektörde üstlendikleri rollerden kaynaklanmaktadır. Finansal sistem içinde finansal risklere, güvenilirliğe ve hızlılığa yönelik reformlar sonrasında ödeme sistemlerinde de büyük değişimler görülmüş; bu ise para otoritelerini para politikasına yönelik karar verme süreçlerinde güçlü ve etkin ödeme sistemlerine sahip olma ve ödeme sistemi bağlantılı gelişebilecek sistemik risklerden kaçınılmasına katkıda bulunacak yönde çalışmalara yöneltmiştir.

Ülke ekonomilerinin finansal alt yapısını oluşturan ödeme sistemleri hayati önem taşır. Finansal sistemin temel öğeleri, finansal kuruluşlar, bu kuruluşların alışveriş yaptığı piyasalar ve bu piyasalardaki alışverişi düzenleyen ve ödeme sistemlerini de içine alan mekanizmalardır. Ekonomide düzgün işleyen bir ödeme sisteminin bulunmaması, ödemelerin hedefine hızlı, güvenli ve risksiz ulaşımını engelleyecektir. Böyle bir durum ödemelerin gecikmesine, mutabakat risklerinin artmasına ve genel olarak ekonomik etkinliğin azalmasına neden olacaktır. Finansal sistemin istikrarına katkı bakımından ödeme sistemlerinin oynadığı kritik rolü göz önüne alarak ödeme sistemlerinin iyi çalışmasını sağlamak gerekmektedir.

Ödeme Sistemlerinin amaçları;³⁴

- Bankalar arası fon aktarımlarında etkinlik sağlanması
- Ödeme riskinin en aza indirgenmesi
- Fon yönetiminde kolaylık sağlanması
- Bankacılık sistemine yeni hizmetler sunma fırsatı verilmesidir.

Finansal kuruluşlar arasındaki ödemelere ilişkin fon transferinin sağlanması için ödeme sistemlerine ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu nedenle, bu sistemlerin işletimi ve gözetiminde oldukça önemli işlemlere sahip olan merkez bankaları ve diğer uluslararası kurumlar ödeme sistemlerinden

³⁴ TCMB, (Çevrimiçi), www.tcmb.gov.tr (Erişim tarihi 20.02.2011)

kaynaklanması muhtemel risklerin önlenmesi açısından belirli standartlar oluşturma çabası içindedirler.

Küreselleşme sürecinde ödeme sistemlerinin dış bağlantılarının gerçekleştirilmesi, ülke kalkınması ve yabancı yatırımcıların ülkeye getirilmesinin vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir.

2.1. Ödeme Sistemlerinin Etkinliği

Finansal sistemin temel yapı taşlarından olan ödeme sistemlerinin güvenilir olması ve risksiz çalışması finansal sistemin etkin ve verimli çalışmasını ön koşullarındandır.

Etkin ödeme sistemleri finansal piyasaların işleyişi için son derece önemlidir. Finansal piyasa katılımcıları fonların bankaları tarafından zamanında verileceğine güvenirlir ve böylece sistemlerden gelecek olan parayı göz önüne alarak ilgili bankalarda ödemelerini gerçekleştirir veya gelen parayı değişik finansal araçlarda değerlendirebilirler.³⁵

Ödeme sistemleri, işlemlerin güvenli ve zamanında yapılmasını sağlar. Firmalar mal ve hizmet alırken ya da satarken, kişiler ücretlerini alırken veya perakende alımlarında, hükümetler ise vergi alırken veya muhtelif ödemelerinde ödeme sistemlerini kullanırlar. Ödeme sistemleri bu ödemelerin gerçekleşmesini kolaylaştırmakta ve tamamlanmamış bir ödemeden doğan riski azaltarak ekonomi için doğabilecek muhtemel zararı da engellemektedir. Güvenli ve etkin ödeme sistemleri finans piyasaları ve daha genel olarak ekonominin işlemesi için zorunludur.

Ödeme sistemleri bir bankanın müşterisine diğer bankaların müşterilerine ödeme yapma imkanı verir. Kullanıcılar mevduatlarını tutacakları bankayı seçerken bankanın kredi ödemelerine, sunduğu hizmetlerin maliyet ve kalitesine ve erişim imkanlarına odaklanabilirler. Dolayısıyla kişiler ödeme yaptıkları ya da aldıkları kişi ve kurumların

³⁵ Bank of England, **The Bank of England's Oversight of Payment Systems**, Londra, Financial Stability Review, 2000, s. 171.

da aynı bankayı kullanıp kullanmadıkları hususunu düşünmelerine ve bu konuda kaygılanmalarına gerek bulunmamaktadır.

Ödeme sistemlerinin etkin işlemesi için gereken bir takım unsurlar vardır. Bunlar ödeme hızı, ödeme kesinliği, sistemin güvenilirliği, güvenlik ve maliyet olarak sıralanabilir. Tasarımda hızın ve tutarın önemli olduğu daha fazla hıza ve güvenliğe gerek duyulan farklı işlem ihtiyaçlarına cevap verilebilmelidir.

Etkin bir ödeme sisteminin gerekli olmasının pek çok nedeni vardır. Bu nedenler kısaca aşağıdaki şekildedir.³⁶

- Ekonomik faaliyetlerin teşviki: Ödeme sistemleri ekonomik faaliyetlerin, özellikle de ulusal ve uluslararası ticaretin artmasında teşvik edici rol oynarlar. Ödeme sistemlerinin vucüttaki damarlar gibi ekonominin tümünü kapsamaktadır. Ekonomide her işlem parasal bir değer transferini gerektirmektedir. Etkin işleyen bir ödeme sistemleri ekonominin canlı olmasına, ekonomik birimlerin faaliyetlerini geliştirmelerine yardımcı olmaktadır.

- Para politikasının etkinliği: Merkez bankalarının rezerv gereksinimlerini etkin şekilde yönetme ve yürütme ve para politikasını uygulamada dolaylı politika araçlarını kullanma yeteneği ülke çapında entegre ve güvenilir bir ödeme sisteminin varlığına bağlıdır. Rezerv parada artış ya da azalış neden olacak ve ödeme sistemlerinde ödemelerin yapılmasına ilişkin standartların olmaması ve ödemelerin gerçekleşme süresinin tahmin edilememesi ekonomide kısa dönem likiditesini etkilemekte ve parasal toplamların kontrolünde ek belirsizliği artırmaktadır. Pek çok ülke kullanılabilir finansal kaynakların eksikliğini daha fazla para basarak kapatmaya çalışmakta, bu da daha yüksek enflasyonu ve para arzında dengesizliği beraberinde getirmektedir. İdeal bir ödeme sistemi fonların transferindeki gecikmeleri minimize piyasaların etkin çalışmasına yardımcı olacaktır.

- Düşük işlem maliyetleri: Etkin ödeme sistemleri işlem maliyetlerini minimize etmektedir. Bir ülkenin ödeme sistemi fayda ve maliyetine değerlendirilmelidir. Ekonomistler etkin ödeme sisteminin önemini iki farklı açıdan vurgulamaktadırlar.

³⁶Listfield ve Montes-Negret, **a.g.e.**, p. 4.

Makroekonomik düzeyde ilgi alanları tedavül hızı ile yansıtılan ödeme sisteminin etkinliği ve para arzı arasındaki ilişkidir. Mikro ekonomik düzeyde, ekonomistler ödeme sisteminin etkinliğine dolaylı olarak yüksek işlem maliyetlerinden kaynaklanan refah kayıplarına dikkatlerini yoğunlaştırmışlardır.

- Kredi riski kontrolü: Gerekli tutarın transferi belirlenen kısa bir sürede tamamlanmadıkça, diğerlerinin hatası tarafları ödenmemiş borçlara ilişkin kredi riskine maruz bırakmaktadır.

- Finansal sektörün gelişimi: Ödeme sistemi bir ülkenin finansal sektör altyapısı için temel bir bileşendir. Finansal piyasaların altyapısı olan ödeme sistemlerinin iyi işlememesi finansal sektöründe gelişmesine engel oluşturacaktır.

- Güvenlik ve güvenilirlik: Gelişmekte olan ve gelişmiş ülkeler yeni teknolojilere karşı ön yargılı olabilmekte ve nakit haricindeki finansal araçlarda güven eksikliği duyabilmektedir. Bu durumda ödeme sistemlerinin sağlam ve güvenilir olarak kullanıcının güvenini kazanması gerekir.

- Ürünler: Ödeme sistemlerinin finansal kuruluşlar tarafından müşterilere sunacakları ürün ve hizmet yelpazesini artıracak şekilde oluşturulması gereklidir.

- Kurumlar: Banka içi ödeme sistemlerinin zayıf olması nedeniyle çoğu gelişmekte olan ülkede bankalar kendi hazine işlemlerini etkin şekilde yönetemezler. Ödeme sistemleri bankaların likidite yönetimlerini doğru ve etkin yapmalarına yardımcı olur.

- Piyasalar: Bir ödeme sistemi para ve sermaye piyasasının gelişmesine yardımcı olacaktır. Para, bono, tahvil ve hisse senedi piyasaları modern ve güvenilir bir ödeme sisteminden faydalanacaktır.

Eğer ödeme sistemi etkin ve güvenilir değilse, ödeme işlemlerinin gönderenin bankasından alıcının bankasına gönderilmesi ondan nihai alıcının bankadaki hesabına geçmesi günleri hatta haftaları alabilir. Hatta işlemin süresi belirgin olmayabilir. Ödeme sistemindeki bu etkinsizlik sadece kullanıcılar açısından güvensizlik oluşturmaz, tüm ekonominin işleyişini kötü yönde etkiler. Eğer para ödeme sisteminde takılı kalırsa, para

verimli amaçlar için kullanılamaz. Benzer şekilde ekonomik birimler fonların hareketini doğru şekilde tahmin edemezler ise harcamaları için plan yapmak ve kaynaklarını etkin kullanmakta zorlanırlar.³⁷

2.2. Ödeme Sistemlerinin Sınıflandırılması

Ödeme sistemleri gerçekleştirilen temel işlemin özelliklerine göre büyük tutarlı ve perakende ödeme sistemleri olarak ikiye ayrılabilir. Ancak büyük tutarlı ve perakende ödemeleri birbirinden ayıran kesin bir ayırım bulunmamaktadır. Genel olarak, büyük tutarlı ödeme sistemleri büyük ve acil ödemeler için tasarlanmıştır. Perakende ödeme sistemleri ise küçük tutarlı ve işlem sayısı yüksek olan ödemeler için tasarlanmıştır.³⁸ Perakende ödeme sistemlerinin diğer bir ifadesi de küçük tutarlı ödeme sistemleridir.

Bir başka sınıflandırma ise mutabakat tekniği açısından yapılmaktadır. Bu ayırım; gerçek zamanlı bire bir mutabakat (GZBM) olarak da adlandırılan toptan mutabakat ve ertelenmiş net mutabakat (ENM) olarak adlandırılan net mutabakattır. Ayrıca son dönemde bu iki sistemin özellikleri geliştirilerek kurulan karma sistemlerde mevcuttur.

2.2.1. Büyük Tutarlı Ödeme Sistemleri (Large Value Payment System)

Büyük tutarlı ödeme sistemlerinin transfere konu ödemeleri yüksek tutarlıdır. Tutar yüksekliği nedeniyle de zamanlaması ve finansal piyasalar açısından önemi fazladır. Büyük tutarlı ödeme sistemlerinin tasarımı ülkelerin yüksek tutarlı ödemelerinin büyüklüğü, finansal piyasaları etkileme oranı ve zamanlamasının kritik olup olmamasına bağlıdır. Büyük tutarlı ödeme sistemleri beraberinde riskleri de getirmektedir. Bu ödemelerdeki bir aksama tüm finansal sistemi kilitleyebilmektedir. Günümüzde genellikle büyük tutarlı ödemelerin mutabakatı için birebir tam zamanlı mutabakat (GZBM) sistemleri kullanılmaktadır.

Büyük tutarlı ödeme sistemleri bir ülkenin ödeme sisteminin can damarıdır. Para ve sermaye piyasalarının etkin ve güvenilir çalışması bu sistemlerin sorunsuz işlemesine

³⁷ Sheppard, a.g.e., s.10

³⁸ Kokkola, a.g.e., pg. 48

bağlıdır. Büyük tutarlı ödeme sistemlerinin etkin ve güvenilir bir şekilde çalışması yalnızca doğrudan hizmet verdikleri piyasaları değil aynı zamanda tüm finansal sistemi de etkilemektedir. Bunun dışında söz konusu sistemler sınır ötesi piyasalarda farklı döviz cinslerinin nihai mutabakatının sağlanması bakımından da uluslararası bir role sahiptir. Uluslararası mal ve finans piyasalarının düzgün çalışması ticaretin gerçekleştirildiği döviz cinsinden yükümlülükleri yerine getiren ulusal ödeme sistemlerinin iyi çalışmasına bağlıdır. Bu nedenlerle büyük tutarlı ödeme sistemlerinin tasarım ve işletilmesi politika yapıcılar ve bankacılık sektörü için önemlidir. Gelişmiş ekonomilerde dikkatler bu sistemin güçlendirilmesine yoğunlaşmışken gelişmekte olan ülkelerde en azından bir büyük tutarlı ödeme sisteminin bulunması ilk öncelik olmuştur. Bunun nedeni bu ülkelerde gelişmekte olan piyasaların desteklenmesine ve Merkez Bankası tarafından etkin bir şekilde para politikasının yürütülmesi için gerekli şartların yaratılmasına ihtiyaç duyulmaktadır³⁹

Büyük tutarlı ödeme sistemlerine ilişkin olarak üç model öngörmüştür. Büyük tutarlı ödeme sistemlerine ilişkin olarak ilk model merkez bankası tarafından işletilen ve gün içi kredi kullanma olanağı olmayan toptan mutabakat sistemidir. Bu sistemde ödeme emirleri işlem bazında gerçekleşir. Merkez bankası tarafından kredi sağlanmayan modelde, ödeme emrinin gerçekleştiği anda hesapta para varsa ödeme emri gerçekleştirilir aksi takdirde ödeme emri reddedilerek geri gönderilir yada gün boyu hesap müsait olana kadar bekletilir. Yani ödeme emri ya reddedilir ya da kuyruğa alınır. Bu tip bir sistem gün içi kredi kullanımının önlenmesi amacıyla işlemlerin bilgisayar ortamında gerçek zamanlı olarak kontrolünü gerektirir.⁴⁰

Büyük tutarlı ödeme sistemlerine ilişkin ikinci model gün içi kredi imkanı olan ve yine Merkez Bankası tarafından işletilen toptan mutabakat esasına dayalı sistemdir. Bu sistemde ödeme emrini gönderen bankanın hesabında transferi sonuçlandıracak yeterli fon bulunmasa Merkez Bankası gün içinde ödeme emrini gerçekleştirebilmek amacıyla bankaya teminat veya bir ücret karşılığın gün içi likidite kullandırmaktadır. Gün içi kredinin tutarı sınırsız değildir ve Merkez Bankası tarafından kontrol edilmektedir.

³⁹ Akinari Horii ve Bruce J. Summers, **Large-Value Transfer Systems**, The Payment System Design, Management and Supervision, der. Bruce J. Summers, IMF, Washington, 1994, s . 73

⁴⁰ **A.g.e.**,s . 75

Söz konusu sisteme ilişkin üçüncü model ise ertelenmiş net mutabakat sistemidir. Bu sistemde mutabakat işlem bazında değil gün içinde belirlenmiş zamanlarda gerçekleştirilmektedir. Belirlenmiş mutabakat zamanlarında bankalar arasındaki ödemeler çok taraflı olarak netleştirilmektedir. Bu netleşmenin sonucunda ortaya çıkan net borçlu bankanın mutabakat zamanında borcunu ödemesiyle işlemler sonuçlanmaktadır. Netleştirme sistemleri büyük ödemelerin sonuçlandırılması için ihtiyaç duyulan gün içi kredi ihtiyacının azaltılmasında önemli bir role sahiptir. Netleştirme sistemlerinde bu kredi ihtiyacı sistemde bulunan katılımcıların birbirine sağladıkları krediyle karşılanmaktadır. Bazı ertelenmiş net mutabakat sistemleri Merkez Bankası tarafından işletilirken bazıları ise özel sektör tarafından işletilmektedir. Ancak bu sistemin işleyişinin altında yatan netleştirme prensipleri sistem işleticisinin Merkez Bankası veya özel bir kuruluş olmasına bakılmaksızın aynıdır. Bu sistem özel sektör tarafından işletilse bile Merkez Bankası sistem üzerindeki gözetimini işlemleri inceleme ve kural değişiklikleri yapılmadan evvel kuralları yeniden inceleme veya onaylama şeklinde uygulayacaktır. Ertelenmiş net mutabakat sistemlerinin en önemli karakteristik özelliği netleşme sonucu ortaya çıkan yükümlülüklerin, merkez bankasındaki hesaplar üzerinden gerçekleştirilmesidir. Bu nedenle Merkez Bankası risk yönetiminin kontrolünün uygunluğundan emin olmalıdır.

Ödeme sistemlerinin mutabakat tekniği seçimi konusunda en önemli etken işlem tutarının büyüklüğüdür. Maliyet ile risk arasındaki ödünleşim sistem tercihi konusunda önemli bir etkendir. Çünkü 100 birimlik bir tutar ile 1.000.000. birimlik bir tutar arasındaki maliyet-risk ödünleşimi aynı değildir. Bu nedendir ki ödeme sistemleri konusunda büyük tutarlı ve perakende ödeme sistemleri olarak ayrıma gidilmiş ve hemen hemen bütün büyük tutarlı ödeme sistemlerinin mutabakatı merkez bankalarındaki bulunan hesaplar üzerinden gerçekleştirilmektedir. Büyük tutarlı ödeme sistemleri ekonomide önemli bir yere sahip olduğu için Merkez bankaları doğrudan veya dolaylı olarak her zaman söz konusu ödeme sistemlerinde gerçekleşen işlemlere aracılık etmektedir.⁴¹

⁴¹ Maxwell J Fry, Risk, Cost and Liquidity in Alternative Payment Systems, **Bank of England Quarterly Bulletin**, (Çevrimiçi) <http://www.bankofengland.co.uk/publications/quarterlybulletin/risk.pdf> (Erişim Tarihi:10.01.2011), Şubat 1999, s.79.

Tablo 6. Avro Bölgesi ve G10 Ülkeleri Temel Büyük Tutarlı Ödeme Sistemleri					
(2008 Yılına ait veriler)					
Ülke/Bölge	Sistemin Adı	Sınıfı	Toplam İşlem Hacmi (Adet-Milyon)	İşlem Tutarı (milyar ₺)	Ortalam işlem başına tutar (Bin ₺)
Avro Bölgesi	TARGET2	GZBM	89,0	607.841	6.827
Avro Bölgesi	EURO1	ENM	64,2	73.040	1.138
Kanada	LVTS	ENM	5,7	29.260	5.133
Japonya	BOJ-NET	GZBM	8,5	194.173	22.844
Japonya	FXYCS	GZBM	7,5	34.049	4.540
İngiltere	CHAPS	GZBM	34,6	89.900	2.598
Amerika	Fedwire	GZBM	131,4	513.309	3.906
Amerika	CHIPS	ENM	92,0	345.906	3.760
Tüm Dünya	CLS	GZBM	134,4	690.073	5.134

Kaynak: Tom Kokkola, **The Payment System: Payments, securities and derivatives and the role of the Eurosystem**, s.49

Tablo 6’da Avro Bölgesi ve G-10 ülkelerinde büyük tutarlı ödeme sistemleri incelendiğinde Kanada dışındaki tüm ülkelerde GZBM ile işleyen büyük tutarlı ödeme sistemi mevcuttur. Kanada büyük tutarlı ödeme sistemi olan LVTS ise sürekli net mutabakat (SNM) sistemi ile işlemektedir.

2.2.2. Perakende Ödeme Sistemleri (Retail Payment Systems)

Perakende ödemeler, tüketicilerin mal ve hizmet satın alırken satıcılara yaptıkları ödemeleri, elektrik, su, doğalgaz gibi fatura ödemeleri ve çek ile ödemeleri kapsamaktadır. Bu tür ödemelerin tutarı genellikle düşüktür. Kamunun yapmış olduğu maaş ödemelerini de perakende ödeme olarak sayabiliriz. Perakende ödeme sistemleri ise bu ödemelerin gerçekleşmesi, takası ve mutabakatının sağlandığı sistemlerdir.

Perakende ödeme sistemleri ekonomide bireylerin ve işletmelerin ödeme ihtiyaçlarını karşılayan sistemlerdir. Perakende ödeme sistemlerini büyük tutarlı ödeme sistemlerinden ayıran en önemli özellik bu sistemdeki ödemelerin tutar olarak küçük olmasına karşın işlem miktarı bakımından çok fazla olmasıdır. Bu sistemler olağan ve

olağandışı ödemeler şeklinde genelleştirilebilecek çeşitli işlemlerin yapılmasını sağlamaktadır.⁴²

Olağan ödemeler düzenli olarak genelde sabit bir miktarda yapılan ödemelerdir. Örneğin, bir kişinin bir şirkete hayat sigortası gibi sabit değerli bir ödeme yapması ya da elektrik faturası gibi değişken bir ödeme yapması bu sınıfa girer. Benzer olarak, işletmeler de ücret ve emekli maaşı gibi bireylere sabit ödemeler yapabilirler.

Olağan dışı ödemeler bir kereliğine yapılan ve miktarın ödemedeki ödemeye değiştiği ödemelerdir. Örneğin, bir kişinin diğer bir kişiye hediye alırken yaptığı ödeme olağandışı bir ödemedir. Bireyler aynı zamanda satış noktasında mal ve hizmet satın aldıklarında işletmelere değişken miktarlarda ödemeler yaparlar.

Perakende ödemelerin işlem adedi yüksektir ancak işlem başına tutar düşüktür. Perakende ödemelerin takası ve netleştirilmesi büyük tutarlı ödeme sistemlerine benzer şekilde yapılmamaktadır. Bazı ülkelerde ödemeler yüksek tutar veya perakende ayırımı yapılmaksızın tek sistemde yapılmaktadır. Bir kısım ülkelerde ise perakende ödemeler ikili veya çoklu netleştirme esasına göre net mutabakatı yapılmaktadır. Perakende ödemelerin değişik karakteristik özelliklere sahip ödeme araçları ile yapılabilmesi nedeniyle takas ve mutabakatı yöntemi de farklılık göstermektedir.⁴³

Perakende ödeme sistemleri piyasa ekonomisinde her gün gerçekleşen büyük hacimli işlemleri destekleyecek geniş bir işleme kapasitesine sahip olmalıdır. Göreceli olarak daha küçük bir gruba hizmet sağlayan büyük tutarlı ödeme sistemlerinin aksine perakende ödeme sistemleri ekonomi içindeki her katılımcıyı bünyesine almaktadır. Bu nedenle, perakende ödeme sistemleri için çok geniş bir pazar bulunmakta olup, rekabetçi bir çevredeki ürün çeşitlendirmesi banka ve diğer kuruluşlarını rekabetçi sistemler geliştirmeye yöneltmiştir.

⁴² Pingitzer ve Summers, **a.g.e.**, s.106

⁴³ BIS, Retail ..., **a.g.e.**, s. 2.

Tablo 7. Avro Bölgesi ve G10 Ülkeleri Temel Perakende Ödeme Sistemleri					
(2008 Yılına ait veriler)					
Ülke/Bölge	Sistemin Adı	Sınıfı	Toplam İşlem Hacmi (Adet-Milyon)	İşlem Tutarı (milyar £)	Ortalama işlem başına tutar (Bin £)
Avro Bölgesi	STEP2	BA	383,4	1.905	5,0
Avro Bölgesi	CORE	MN	12.491,3	5.234	0,4
Avro Bölgesi	Equens	MN/BA	4.039,8	2.003	0,5
Avro Bölgesi	RPS	MN	2.465,4	2.345	1,0
İngiltere	VOCA	N	2.578,7	4.916	1,9
Amerika	FedACH	BA	11.172,0	13.374	1,2
Kanada	ACSS	MN	5.731,0	3.371	0,6
Japonya	Zengin	MN	1.368,2	17.660	12,9

BA: Toplu Mutabakat

MN: Çok taraflı netleştirme

N: Netleştirme

Kaynak: Tom Kokkola, **The Payment System: Payments, securities and derivatives and the role of the Eurosystem**, s.49

Sonuç olarak; perakende ödeme sistemleri kesinlikle çok yönlü olmalı ve yüksek işlem hacimlerini sağlayabilmelidir. Tablo 7’de görüleceği üzere büyük tutarlı ödeme sistemleri ile karşılaştırıldığında toplam işlem hacmi adet bazında yüksek ama tutar bazında düşüktür.

2.2.3. Gerçek Zamanlı Birebir Mutabakat (Real Time Gross Settlement-GZBM)

Ödeme sistemlerinde mutabakat tekniği açısından yapılan ayırım mutabakatın gerçekleştiği zaman bakımından yapılmaktadır. GZBM olarak adlandırılan toptan mutabakat sistemlerinde her ödeme birbirinden bağımsız gerçekleştirilerek sonuçlandırılmaktadır.

GZBM sisteminin en önemli özelliği gönderen ödeme sistemi katılımcısının hesabında yeterli fonun bulunması şartıyla ödeme emrinin alınır alınmaz mutabakatın anında ve kesin olarak sağlanmasıdır. Mutabakat; bir ödemenin gerçekleşmesi için gönderenin hesabının borçlandırılması, alıcının hesabının da alacaklandırılması

işlemdir. Bir başka ifadeyle işlemin kesinleştirilmesi veya sonuçlandırılması anlaşılmaktadır. İşlemin kesin olması ise mutabakatı sağlanmış bir işlemin geri dönülemez ve kesin olmasını ifade etmektedir.

GZBM sisteminin temel avantajı gün içinde kesin sonucun elde edilmesidir. Bu hem mutabakatı sağlanmamış yani sonuçlandırılmamış işlemlerin birikmesini ve netleşme sisteminde ortaya çıkan gün içinde bankalar arası kredi işlemlerinin artmasını engellemekte hem de öngörülen zamanda sistemin büyük bir bölümü tarafından işlemlerin sonuçlandırılmaması sonucunu doğuran sistemik risklerden kaçınılmasını sağlamaktadır. Ayrıca Merkez Bankası sistemik risklere neden olabilecek ve netleşme sisteminde görülebilecek kredi riskinden de kurtulmaktadır. Örneğin bir veya birden fazla katılımcının herhangi bir nedenle mutabakatı sağlayamaması ve sistemin belirlenen zamanda nihai mutabakatı sağlayacak yeterli önlemleri ve kaynakları olmaması söz konusu riskleri doğurabilir. GZBM sisteminin temel dezavantajı ise gün içi yetersiz likidite nedeniyle sistemin kilitlenme riskidir. Söz konusu dezavantaj çeşitli ülkelerde kuyruklama mekanizmaları, merkez bankası gün içi kredi imkanı ve Merkez Bankası rezerv yönetim politikaları gibi yöntemlerle giderilmeye çalışılmaktadır.⁴⁴

GZBM sisteminin ENM sistemine göre ödeme sistemini basitleştirmesi, ödeme sürecini likidite sağlama sürecinden ayırması ve sağlanan likiditenin yönteminin merkez bankasına ve piyasa tercihlerine bağlı olması gibi nedenlerle daha üstündür.⁴⁵

Büyük tutarlı ödeme sistemlerinde görülen çeşitlilik, ödeme sistemlerinin tasarımı konusunda her durumda geçerli ve en iyi tek bir modelin veya yaklaşımın bulunmadığının kanıtıdır.⁴⁶ Ancak yine de ülkelerin GZBM sistemlerinin benzer özellikler gösterdiği görülmektedir.

Birçok ülkede büyük tutarlı ödeme sistemleri konusunda birden fazla sistem faaliyette bulunmaktadır. ABD örneğinde olduğu gibi büyük tutarlı ödeme sistemlerine ilişkin faaliyetler farklı iki sistem tarafından aynı anda yürütülebilmektedir. Genellikle ticari bankalar tarafından işletilen ENM sistemi ve çoğunlukla Merkez Bankaları

⁴⁴ Omotunde E.G. Johnson, Richard K. Abrams, Jean-Marc Destresse, Tonny Lybek, Nicholas Roberts, Mark Swinburne, **Payment Systems, Monetary Policy, and the Role of the Central Bank**, IMF, Washington, 1998, s.45

⁴⁵ Fry, **a.g.m.**, s . 83

⁴⁶ Johnson ve diğerleri, **a.g.e.**, s . 58

tarafından işletilen GZBM sistemleri büyük tutarlı ödeme sistemleri alanında aynı ülke içerisinde faaliyette bulunabilmektedir.

Tablo 8. Büyük Tutarlı Ödeme Sistemlerinde Kullanılan Ana Sistemlere İlişkin Bilgi						
Ülkeler	GZBM Sistemi		Çek Takas Odaları		Diğer	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
Dünya Çapında Toplam (142 Ülke)	122	79%	48	34%	24	17%

Not: Ülkelerin birden fazla büyük tutarlı ödeme sistemi bulunabilmektedir.

Kaynak: OECD, **Payment Systems Worldwide A Snapshot: Outcomes of the Global Payment Systems Survey 2008**, Washington, 2008

OECD tarafından 2009 yılında 142 ülkeyi kapsayacak ödeme sistemleri anketi sonucunda büyük tutarlı ödeme sistemlerinin %79'u GZBM sistemidir. Bunun yanı sıra çeklerin takas ve mutabakatının yapıldığı çek takas odaları da 48 ülkede büyük tutarlı ödemelerin gerçekleştirilmesinde kullanılmaktadır. (Tablo 8)

Büyük tutarlı ödeme sistemlerinin hepsinde Merkez Bankası mutabakat bankası olarak işlemlere katılmaktadır. Genellikle özel sektör tarafından işletilen ENM'lerde bile GZBM aracılığıyla mutabakat işlemlerini kesinleştirmektedir. Bir başka ifadeyle özel kesim tarafından işletilen ENM'ler de nihayetinde Merkez Bankası hesapları üzerinden GZBM aracılığıyla mutabakatını gerçekleştirmektedir. Bankalar arası işlemlerde işlemlerin kesinliği için Merkez Bankası parasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Büyük tutarlı ödeme sistemlerinin yasal altyapısı konusunda gerçekleştirilen düzenlemeler ve çerçeve sözleşmeler konusunda farklılıklar bulunmaktadır. Birçok ülkede söz konusu sistemlere ilişkin özel bir yasa bulunmamaktadır. Sistemler Merkez Bankası ile özel bankalar arasında yapılan sözleşmelere dayanılarak işletilmektedir.

Çoğu ülke 1980'lerin ortalarına kadar büyük tutarlı ödeme sistemleri ENM ile çalışmakta idi. Zamanla ENM sistemleri terk edilip, GZBM sistemlerine geçilmiştir.

Tablo 9. G-10 Ülkelerin GZBM Sistemlerinin İşleme Başlama Tarihi		
Ülke	Sistemin Adı	İşleme Başlangıç Tarihi
A.B.D.	Fedwire	1918
Belçika	ELLIPS	1996
Kanada*	LVTS	1999
Fransa	PNS	1997
Almanya	EIL-ZV	1987
İsveç	RIX	1986
İtalya	BISS	1988
Hollanda	TOP	1997
Japonya	BOJ-NET	1988
İsviçre	SIC	1987
İngiltere	EAF	1984
* LTVS sistemi SNM sistemi ile çalışmaktadır.		

Kaynak: BIS, **Real-Time Gross Settlement Systems**, Mart, Basel, 1997, s.4

Örneğin ABD’de özel sektör tarafından işletilen ve büyük tutarlı ödeme sistemi olan CHIPS 2001 yılında GZBM sistemine geçmiştir. G-10 ve gelişmiş ülkelerden sadece Kanada’da büyük tutarlı ödeme sistemi olan LVTS ENM sistemi ile çalışmaktadır. Tablo 9’da G-10 ülkelerinin GZBM sistemine geçiş tarihleri gösterilmektedir.

2.2.4. Ertelemiş Net Mutabakat (Deferred Net Settlement- ENM)

ENM sistemlerinde katılımcılar arasında gönderilen ve alınan ödemeler biriktirilmekte ve sadece işlemler sonucunda oluşan net tutarlar önceden belirlenmiş zamanda sonuçlandırılmaktadır. Mutabakat zamanı geldiğinde yalnızca net borçlu katılımcı için ortaya çıkan net borçlar ödenmektedir. Mutabakat zamanları arasında kalan ödemeler nihai olmayıp kesinleşinceye kadar şarta bağlı olarak kalmaktadır. Toptan mutabakat sistemlerinde ise her işlem ayrı ayrı gönderilmekte ve gönderildikleri zamanda mutabakatı sağlanmaktadır.

ENM sistemlerinin en önemli avantajı ödeme işlemlerinin gerçekleştirilmesi için gerekli olan likidite ihtiyacını en aza indirmesidir. Söz konusu sistemlerin en büyük dezavantajı ise bir veya birden fazla katılımcının likidite sorunları veya ödeme gücü nedeniyle işlemlerin sonuçlandırılmaması riskidir. Netleştirme sistemlerinde bu

dezavantajın ortadan kaldırılarak kesin mutabakatın sağlanması amacıyla merkez bankasının karışmadığı çeşitli yöntemler geliştirilmiştir. Sistemik riski azaltmak için söz konusu sistem, sisteme üyelik kriterleri, mutabakat aralıklarının kısaltılması, gün içi borçlanma limitleri, mutabakatın gerçekleşmemesi durumunda zarar paylaşım anlaşmaları ve teminat istenmesi gibi düzenlemeler getirilmiştir.⁴⁷

GZBM sistemi ile ENM sistemi arasındaki en temel fark, ENM sisteminde şartlı bir kesinliğin söz konusu olmasıdır. Bu şart mutabakatın gerçekleşip gerçekleşmemesine bağlıdır. Eğer bir veya birden fazla katılımcı mutabakat yükümlülüklerini yerine getiremiyorsa ve sistemin bunu telafi edecek yeterli kaynağı yoksa mutabakat gerçekleşemez. Kısaca ENM sistemindeki kesinlik gün sonunda mutabakatın başarıyla gerçekleşmesine bağlıdır.

İki sistem arasındaki diğer bir fark ise ENM sistemlerinde işlemlerin gerçekleştirilmesi için tek bir mutabakat ajanına gerek bulunmamasıdır. Çünkü bu sistemde takas ve mutabakat olarak birbirinden ayrı iki işlem vardır. Takas odası bütün ödeme emirlerini alarak kaydedip kurallara uygun olup olmadığını kontrol eder ve gün sonunda her katılımcının net yükümlülüğünü hesaplar ve katılımcıları bu konuda bilgilendirir. Daha sonra ise mutabakat ajanı fon transferini gerçekleştirir. Takas odasının yerine getirdiği işlev, kamu veya özel bir banka veya banka dışı bir kuruluş tarafından yerine getirilebilir. Netleştirme sisteminin tersine GZBM sisteminde gerçek zamanlı mutabakatı gerektiği için böyle bir ayrıma gidilmemekte ve sistem kendi mutabakat ajanı tarafından işletilmektedir. Bu durumda GZBM sistemlerinde mutabakat ajanı olarak Merkez Bankaları doğal çözüm olarak görülmektedir.⁴⁸

2.2.5 Karma Sistemler (Hybrid System)

Karma ödeme sistemlerinin ortaya çıkışı gelişmiş ve çok yönlü mutabakat optimizasyon araçlarının bulunmasının etkisiyle olmuştur. Karma sistemler, ENM sistemlerinin likidite tasarruf özelliği ile kredi riski olmayan GZBM sistemlerinin

⁴⁷ Johnson ve diğerleri, **a.g.e.**, s . 46

⁴⁸ Pu Shen, **Settlement Risk in Large-Value Payment System. Economic Review**, (Çevrimiçi) <http://www.kc.frb.org/publicat/econrev/pdf/2q97shen.pdf> (Erişim Tarihi: 10.03.2011), Federal Reserve Bank of Kansas City, 1997, s.47

avantajlarını bir arada tutar.⁴⁹ Ayrıca karma sistemlere olan talebin artmasında GZBM sistemlerinde kredi riski oluşturmadan likidite ihtiyacını düşürmesinden kaynaklanmaktadır. Karma sistemlerin bir karakteristik özelliği ise katılımcıların gelişmiş likidite yönetim araçlarına sistem aracılığı ile kullanabilmeleridir. Ödemelere öncelik ve sıralama koyabilmektedirler.

Bugüne kadar başlıca iki tür karma sistem ortaya çıkmıştır. İlk tür sürekli net mutabakat (Continuos Net Settlement-SNM) olarak adlandırılmakta olup ENM'nin gelişmiş bir şeklidir. Bu sistemlerde katılımcılar hesaba bir miktar para yatırmakta ve tüm ödeme emirleri günün başlangıcında kuyruğa girmektedir. Bilgisayar algoritması büyük tutarlı netleştirmeleri aramaktadır. Bunlar mutabakat hesabının bakiyesinden daha fazla bir net borçlandırma yaratmamaktadır. Buna ve diğer belirli bazı kriterlere uyan bir grup ödeme bulunursa bunlar serbest bırakılır ve nihai olarak değerlendirilir. Algoritma gün boyunca sıklıkla çalışmakta ve ENM'nin tersine bazı, belki de çoğu ödemelerin serbest bırakılmasına ve gerçek zamanlı olarak etkin bir şekilde mutabakatına izin vermektedir.⁵⁰

Diğeri ise kuyruklama sayısının artırılmış olan GZBM sistemleridir (Queue-augmented RTGS System). En güzel örnekleri bir tanesi Avro Bölgesindeki merkezi büyük ödeme sistemi olan TARGET2 sistemi ile Avusturalya büyük tutarlı ödeme sistemi olan RITS'dır.

Bazı standart GZBM sistemlerinin ödemelerin serbestliğinin kontrolü için kuyruklama mekanizması olmasına rağmen, artan kuyruklu GZBM sisteminin ayırıcı özelliği, kuyruğa giren ödemelerle netleştirilen ödemelerin eş zamanlı olarak mutabakatlarının yapılmasıdır. Bu sıra basitçe, ödemelerin yalnızca ulaştıklarında önceliğin verildiği ilk-giren-ilk-çıkart (FIFO) temelinde işleyebilir. İki taraflı netleşme süreci yalnızca bir çift katılımcı arasındaki karşılıklı ödemeye göre işlemektedir. Alternatif olarak, daha sofistike düzenlemeler, büyük tutarda netleştirilen daha geniş dizideki ödemeler için kuyruğu çok taraflı olarak tarayan algoritmayı da kapsayabilir.

⁴⁹ Mark Manning, Erlend Nier ve Jochen Schanz, **The Economies of Large-value Payments and Settlement: Theory and Policy Issues for Central Banks**, Oxford University Press, 2009, s.92.

⁵⁰ James McAndrews ve John Trundle, New Payment Systems Designs: Causes and Consequences, **Financial Stability Review**, (Çevrimiçi) <http://www.bankofengland.co.uk/publications/fsr/2001/fsr11art3.pdf> (Erişim Tarihi: 10.01.2011), Aralık, 2001, s. 129

Böyle bir algoritma FIFO sisteminin zaman düzenini geçersiz kılmak için ya da aynı öncelik tanınan ödeme kategorileri içinde bunu yapmak için yazılabilir. Bu netleştirme süreci eş zamanlı toptan mutabakatı kapsamakta, yani bireysel ödemeler eş zamanlı olarak sık ve topluca yerine getirilmektedir. Yasal anlamda mutabakat toptandır (bireysel yükümlülükler net yükümlülüğün yerine konmamaktadır) ancak netleştirme ödemelerine ekonomik etkisi olmaktadır. Çünkü netleştirilen toptan ödemeler kendini teminat altına almaktadır.⁵¹

Faaliyet	Kuyruklanmış Ödemeler	Hesap	Acil Rezerv	Normal Ödemeler için Likidite
1- Gün Başlangıcı	-	1000	800	200
2- 100 br ödeme	-	900	800	100
3- 200 br acil ödeme	-	700	600	100
4-Gelen ödeme 50 br	-	750	600	150
5- 500 br acil ödeme	-	250	100	150
6- 300 br acil ödeme	300 Acil	250	100	150
7- Gelen ödeme 100 br	-	50	0	50

Kaynak:Mark Manning, Erlend Nier ve Jochen Schanz, **The Economies of Large-value Payments and Settlement: Theory and Policy Issues for Central Banks**, Oxford University Press, 2009, s.93.

Bu sistemler katılımcılarına ödemelerini acil ve normal olarak sınıflandırma ve mutabakat bankalarında olan hesaplarındaki rezervleri acil ödemeler ve normal ödemelere göre ayırmasına imkan sağlar. Bu sistemde, likiditenin etkin kullanılması ile ödemelerin ertelenmesi arasında bir ödünleşim bulunmaktadır. Katılımcılar acil ödemeleri için bazı normal ödemelerinin gerçekleştirilmesini bekleyebilmektedir. (Tablo 10)

Karma sistemin her iki türü de bir GZBM sistemine ihtiyaç duyarlar. Artan kuyruk sayısı artırılmış sistemde, sistemin kendisi örneğin yüksek öncelikli ödemelerde kullanılabilir standart GZBM ödeme hizmetleri sunmaktadır. SNM sisteminde, gün

⁵¹ A.g.m., s.130

boyunca ödemelerin yapılmasının mümkün kılınması ya da gün sonunda tamamlanmamış ödemelerin yerine getirilmesi için bir GZBM sistemi gerekli olacaktır.

Bu alternatif tasarımlar arasındaki seçim, bunları kurmanın ve işletmenin maliyetini de içeren bir dizi unsura bağlı olacaktır. Merkez bankaları için kilit faktörler tasarımın mutabakat riskini ne ölçüde iyi içerdiği ve tasarımın katılımcılar için düzgün ödeme akışını sağlayıp sağlamadığı konularıyla ilgilidir.

2.3. Ödeme Sistemlerindeki Riskler

Ödeme işlemleri, genellikle iki taraf arasında değişimi gerektiren bir sözleşme olarak tanımlanmaktadır. Ödeme işleminin amacı; gönderen tarafından alıcıya ödeme tutarının güvenli ve hızlı bir şekilde ulaştırılmasıdır. Sözleşme kapsamında, bir tarafta ödeme işlemi, diğer tarafta ise bir mal veya hizmet transferinin gerçekleştirilmesi yükümlülüğü bulunmaktadır. Bu sözleşmenin gerçekleşmesine engel olabilecek problemler, ödeme sistemlerini etkileyen riskler olarak adlandırılmaktadır.

Ödeme sistemlerinde riskler, ödeme sisteminin yapısından ve ödeme sisteminde gerçekleştirilen operasyonlardan kaynaklanmaktadır. Ayrıca ödeme sistemi katılımcıları ile ödemelerin aktarım mekanizmaları da ödeme sistemlerinde birer risk unsuru olabilmektedir.⁵²

Ödeme sistemleri riskleri, banka ve finansal kuruluşların müşterileri için verdikleri ödeme hizmetlerinde kullanılan ödeme altyapılarını ve bankalar arasında fon transferini sağlayan ödeme sistemlerini etkilemektedir. Ödeme işleminin gerçekleştirilmesinde ortaya çıkabilecek risklerin belirlenmesi ve bu risklerin yönetilebilmesi özellikle büyük tutarların transfer edildiği sistemlerin varlığı da göz önüne alındığında oldukça önemli hale gelmektedir.

Büyük tutarlı ödeme sistemleri, finansal istikrarsızlığın en önemli kaynaklarından biri olabilmektedir. Bunun nedeni,

⁵² Timo Livarinen, Harry Leinonen, Matti Lukka ve Veikko Saarinen, **Regulation and control of payment system risks – a Finnish perspective**, Bank of Finland Studies, 2003, s.35

- Transfer edilen tutarların büyüklüğünün, kredi veya likidite problemleri nedeniyle ortaya çıkacak zararları karşılamayı güçleştirmesi,

- Fon transferlerinin çok hızlı bir şekilde gerçekleşiyor olması sebebiyle, varlıkları likiditeye çevirmek ya da başka bir şekilde probleme çözüm bulabilmek için çok kısa bir sürenin bulunması,

ile açıklanmaktadır.

Ödeme sistemlerinin işleyişinden kaynaklanan riskler farklılıklar göstermekte ve farklı şekillerde sınıflandırılabilir. Ödeme sistemlerindeki riskleri genel olarak beş kategoride toplayabiliriz.⁵³ Bu risklerin iyi tanımlanması ve riskleri azaltıcı politikaların geliştirilmesi ödeme sistemlerine olan güvenin sürdürülmesi açısından önemlidir. Bu riskler:

- Kredi Riski
- Likidite Riski
- Operasyonel Risk
- Yasal Risk
- Sistemik Risk

2.3.1. Kredi Riski

Ödeme sisteminde, sisteme dahil olan katılımcılardan herhangi birinin yükümlülüklerini vadesinde veya daha ileri bir tarihte tamamen karşılayamaması halinde oluşacak risktir. Bu durum, sözleşmenin taraflarından birinin yükümlülüğünü yerine getirememesi halinde ortaya çıkabileceği gibi, ödeme işlemine aracılık eden kurumların ya da mutabakat işlemini gerçekleştiren kuruluşların sorumluluklarını yerine getirememesi halinde de söz konusu olabilmektedir.

Kredi riski, anapara riski ile yerine koyma maliyeti riskini içerir.⁵⁴

⁵³ BIS, a.g.e. ,2001, s . 87.

⁵⁴ Kokkola, a.g.e., s.116.

- Anapara riskinde taraflardan birinin sözleşmeden doğan haklarının tamamının risk altında olması söz konusudur.

- Yerine koyma maliyeti riski, fiyat riski veya piyasa riski olarak da adlandırılan gerçekleşmemiş getirilerin kaybedilme riskidir. Bu riskte sözleşmeden doğan hakların bir kısmı risk altındadır. Burada söz konusu olan yapılan bir işlemde karşı tarafın yükümlüklerini yerine getirememesi ve aradan geçen süre içinde işleme konu kıymetin fiyatında meydana gelebilecek aleyhte değişimler nedeniyle ortaya çıkan risktir. Burada taraflardan biri ekonomik ve mali durumdaki değişiklikten dolayı yükümlülüğünü tam olarak yerine getirememektedir.

Ödeme sistemlerinde, kredi riskinin ödeyen riski ve alıcı riski olmak üzere iki boyutu vardır. Ödeyen riski ödemeyi ilk yapan tarafın ilgili ödemeyi kurumdan alamaması riskidir. Kurum gerekli nihai ödemeyi alana kadar ilk ödeyen kişi kredi riskine maruz kalmaktadır. İlk ödeyen riski yalnızca ödeme sistemlerine özgü bir risk değildir; ilk ödeyen olan herhangi bir işlemde bu risk mevcut olur. Alıcı riski, alıcı alınan ödeme nihai olmadan nihai zannettiğinde ve kendi nihai yükümlülüğünü ödemediğinde doğmaktadır. Bu şekilde, alıcı ilk ödeyen haline gelir ve ilk ödeyen riskini üstlenir. Alıcı riski ödeme sistemlerinde diğer işlerdeki orana daha yaygındır. Örneğin, bir netleştirme sisteminde, bir kurum aldığı ödemenin nihai olduğunu zannedebilir. Fakat gerçekte, kurum gönderene kredi açmış olmaktadır ve ödeme yalnızca gün sonunda mutabakat gerçekleştiğinde nihai hale gelmektedir.⁵⁵

GZBM sistemlerinde her bir ödemenin mutabakatı genellikle merkez bankası parasından birebir yapılmakta ve anında sonuçlanmaktadır. Sonuç olarak, GZBM sistemlerinde merkez bankası parası aracılığı ile kredi riski yok edilmektedir.

Net mutabakat sistemlerinde, ödemenin sisteme kabulü, işlemin gerçekleştirilmesi ve nihai mutabakatının gerçekleştirilmesi aşamasında zaman farkı vardır. Bu süreçte alıcı gönderen katılımcının mutabakat sırasında yükümlülüğünü yerine getirememesi ihtimali nedeniyle kredi riski ile karşı karşıyadır.

⁵⁵ Kirdaban, a.g.e., s.88.

Net mutabakat sistemlerinde kredi riski çeşitli yöntemlerle düşürülebilir.⁵⁶

- Gün içindeki net mutabakat dönem sıklığı artırılabilir. Gün içindeki mutabakat dönemleri artırıldığı zaman herhangi bir katılımcıya ait olan yükümlülüklerde dönem sayısı kadar azaldığı için kredi riski düşmektedir.

- Gün içi iki taraflı veya çok taraflı alıcı ile göndericiye limitler belirlenebilir. Kredi riskini kontrol etmeye yarayan iki taraflı kredi limitleri, sistem içindeki her katılımcı tarafından sistemdeki her bir diğer katılımcıya konan limitler olup bir katılımcının diğer katılımcılardan almaya hazırlandığı maksimum gün içi kredi pozisyonlarını tanımlamaktadır. İki taraflı kredi limitleri ile her katılımcı diğer bir katılımcıdan kabul edeceği net ödemenin maksimum miktarını belirlemektedir. Her bir bireysel limitin büyüklüğü diğer bankanın kredi itibarı hakkında yapılacak değerlendirmeyi yansıtabilir. Ödemeler gönderildikleri anda sonlandırılmadığından bir ödemeyi kabul etmek gönderen tarafa aynı miktarda kredi açmakla aynı anlama gelmektedir. Bu nedenle, iki taraflı kredi limitleri azami kredi riskini zorunlu olarak önceden belirlenen düzeylerde tutmaktadır. Sistem içindeki her katılımcı aynı zamanda çok taraflı borçlandırma limitine de tabidir. Çok taraflı borçlandırma limitleri bir katılımcının sistemin diğer tüm katılımcılarına verebileceği maksimum toplam net miktarı belirlemektedir. İki taraflı limitler herhangi iki katılımcı arasındaki kredi riskini kontrol ederken, çok taraflı limitler bir katılımcı mutabakat yükümlülüklerini yerine getirmediğinde tüm sistemin açık, önceden belirlenmiş bir düzeye kadar potansiyel açıklarını kontrol etmektedir.

- Zarar paylaşımı anlaşmaları yapılabilir. Zarar paylaşımı anlaşmaları bir netleştirme sisteminde ödeyememe maliyetini tüm üyelere yaymaktadır. Zarar paylaşımı anlaşmaları bazı katılımcılar mutabakat yükümlülüklerini yerine getirmediğinde her üye için ek mutabakat yükümlülükleri belirlemektedir. Zarar paylaşımı anlaşmaları ile yükümlülüklerini ödeyemeyen katılımcının etkisi bir kaç katılımcıya olmayacak, böylece zincir reaksiyonu ihtimali azalacaktır. Sonuçta, mutabakat başarısızlığı ve iptal riskleri azaltılmaktadır.

Kredi riskine ilişkin bir diğer unsurda mutabakat kuruluşunun riskidir. Genellikle sistematik olarak önemli ödeme sistemlerini merkez bankaları işletmektedir. Mutabakat

⁵⁶ Kokkola, a.g.e., s. 116-117.

bankası olarak merkez bankasının olması katılımcıların mutabakat kuruluşu nedeniyle oluşacak kredi riskini elemine etmektedir. Ancak mutabakat bankasının merkez bankası olmadığı durumlarda mutabakat kuruluşundan dolayı katılımcılar kredi riskine maruz kalabilmektedirler.

2.3.2. Likidite Riski

Ödeme sisteminde, sisteme dahil olan katılımcılardan herhangi birinin yükümlülüklerini gelecekte karşılayabilecek olmasına rağmen vadesinde yeterli fona sahip olmaması nedeniyle karşılayamaması durumunda oluşacak risktir.

Likidite riski beklenen ödemelerin zamanında yerine getirilememesi nedeniyle belli bir yükümlülüğün belli bir zamanda yerine getirileceğini bekleyen tarafın likidite sıkıntısına düşmesidir. Bir banka sağlam bir finansal yapıda olmasına rağmen teknik bir nedenle şubeleri ile iletişiminin geçici olarak kesilmesi nedeniyle ödeme yükümlülüklerini yerine getiremeyebilir. Operasyonel bir riskin gerçekleşmesi durumunda ortaya çıkabilecek likidite problemi operasyonel riskin neden olabileceği sonuçlar bakımından da önem arz etmektedir. Böyle bir durumda likidite sıkıntısına düşen katılımcının faaliyetlerine devam ederek kendi yükümlülüklerini yerine getirebilmesi için kısa sürede ek kaynak bulması gerekmektedir.

Likidite riski, teknik problemler ya da nakit akışı düzensizlikleri nedeniyle ortaya çıkabilmektedir. Likidite riski bazı durumlarda diğer yükümlülüklerin de yerine getirilememesine sebep olabilmekte ve kolaylıkla kredi riskine dönüşebilmektedir.

Ödemeler sisteminin tüm üyeleri kullanılacak yeterli miktarda nakit ya da yedek bakiyeleri tutarlarsa likidite riski azaltılabilir ya da ortadan kaldırılabilir. Ancak likidite, taşıyanlar için maliyetlidir; nakit ya da yedek bakiyeleri faiz geliri elde etmezler. Bu nedenle burada likidite riskinin minimize edilmesi ve likidite maliyetinin minimize edilmesi arasında bir değerlendirme vardır.

Bir GZBM sisteminde her katılımcı her bir diğer katılımcının riskine maruz kalabilir. Likidite riski sistemik bir riske neden olabilir. Çünkü bir katılımcının likidite açığı gelecek ödemeleri bekleyen diğer tüm taraflarda da likidite açıklarına yol

açmaktadır. Bu tür bir zincirleme reaksiyon sistemik bir likidite açığına yol açabilir. Likiditenin yalnızca gün sonunda sorun olduğu bir netleştirme sisteminin tersine her anın mutabakat anı olduğu GZBM sisteminde herhangi zamandaki bir likidite açığı sistemi yavaşlatmakta ve hatta tüm sistemin durmasına neden olacak bir başarısızlığa neden olabilmektedir.

Likidite riski tüm ödeme sistemlerinde mevcut olmakla birlikte, GZBM sistemlerinde daha fazladır, çünkü toptan mutabakat sistemlerinin mutabakat için daha fazla fona yani likiditeye ihtiyacı vardır. Eğer likidite kısıtlı ise; GZBM sistemleri ödemelerin kilitlenmesi (gridlock) ve tüm sistemde likidite sıkıntısı (deadlock) ile karşı karşıyadır. GZBM sistemlerinde likidite riskini azaltmak için çeşitli yollar vardır.⁵⁷ Bunlar:

- Kuyruklama mekanizmaları,
- Merkez bankası gün içi kredi imkanı
- Merkez Bankası rezerv yönetim politikaları
- Gerekli toplam gün içi likiditeyi düşürmeyi önleyen sofistike algoritmik kuyruklama mekanizmalarıdır.

Likidite riski, iyi planlanmış ödeme zamanlaması, netleştirme ve teminat ile limitlerin etkin ve esnek kullanılması ile azaltılabilir. Gün içi likiditeyi planlayabilmek için, bankaların uygun tahminleme sistemleri ve tahmin edilmiş likidite pozisyonlarının da tüm ödeme yükümlülüklerini kapsaması gerekmektedir.⁵⁸

2.3.3. Operasyonel Riskler

Donanımsal ve ya yazılımsal problemler gibi teknik nedenlerden kaynaklanan arızalar veya insan hatası nedeniyle sistemin likidite veya kredi riskine yol açacak şekilde bozulmasına neden olacak risk türüdür.

Operasyonel riske ilişkin uluslar arası tanımlama Basel II kapsamında yapılmıştır. Basel Bankacılık Denetleme Komitesi operasyonel riski; yetersiz ve başarısız iş

⁵⁷ Kokkola, a.g.e., s. 123,124

⁵⁸ Livarinen ve diğerleri, a.g.e., s.49

süreçleri, insanlar ve sistemler ile dışsal olaylardan kaynaklanabilecek kayıpların riski olarak tanımlamıştır.⁵⁹

Finansal istikrarı etkileyebilecek operasyonel risk faktörleri ödeme sistemini oluşturan unsurlardan olan sistem katılımcıları, sistemin işleticisi ve mutabakat ajanı ile ilgili olabilecek içsel faktörlerden kaynaklanabileceği gibi sel, deprem veya terör saldırıları gibi dışsal faktörlerden de kaynaklanabilir. Operasyonel problemler nedeniyle sistemin faaliyetlerinin kesintiye uğraması veya karşı tarafın yükümlülüğünü yerine getirememesi likidite problemlerine yol açabilir. Bu gelişmelerin finansal sistem üzerinde ortaya çıkarabileceği olumsuzluklar göz önüne alındığında son yıllarda operasyonel risk konusuna artan ilginin önemi anlaşılmaktadır.

Bu nedenlerle operasyonel problemlerin önüne geçilmesi amacıyla katılımcıların sistem tarafından talep edilen operasyonel koşulları yerine getirmeleri ve sistemin de operasyonel risklerin gerçekleşmesi durumunda devreye sokabileceği yedek bir sistemi bulundurması önem arz etmektedir.

Geçtiğimiz on yıllık dönem içerisinde, ödeme ve mutabakat sistemlerinde likidite ve kredi risklerinin kontrolü üzerinde yoğunlaşan gözetim otoriteleri, son yıllarda operasyonel riskin kontrolünün gerekliliği üzerinde de önemle durmaya başlamışlardır. Bunun nedeni, ödeme sistemlerinde ortaya çıkan operasyonel problemlerin, ödeme sistemlerini etkileyen diğer risk çeşitlerinin kontrolünü zorlaştıran, hatta bu risklerin sisteme olan olumsuz etkilerini güçlendiren ve sistemik riske yol açan bir unsur olabilmesidir. Ödeme sistemindeki katılımcılardan birinde yaşanan operasyonel sorun, sistemdeki diğer finansal kuruluşların, tahmin edemedikleri ya da önleyemedikleri bir biçimde işlemlerini yerine getirmelerini engelleyebilir. Bu durum ise gün içerisinde likidite problemlerine ya da gün sonunda mutabakat gecikmelerine neden olabilmektedir. Çok ciddi operasyonel problemler, gecelik piyasalardaki faiz hadlerini bile etkileyici bir unsur olabilir.

Operasyonel risklerin türleri; personel riski, teknolojik riskler, organizasyon riski, yasal riskler ve dış faktörlerden kaynaklanan riskler olarak sıralanabilir. Yönetimin ve personelin yetersizliğinden, ihmalinden, görevlerini unutmalarından ya da kötüye

⁵⁹ Kokkola, a.g.e.,s.125

kullanmalarından veya kasıtlı olarak suç sayılan eylemleri gerçekleştirmelerinden kaynaklanan riskler, personel riski, bilgisayar ve iletişim sistemlerindeki teknik sorunlar ve aksamalar, teknolojik risk, örgüt içerisindeki kademeler arasındaki bilgi akışının yetersizliği, yetki sınırlarının kesin olmaması gibi örgüt yapısı ve işleyişi ile ilgili sorunlardan kaynaklanan riskler, organizasyon riski, üçüncü kişilerle ilgili sahtekarlık olayları, risk doğurması muhtemel konulara ilişkin hukuki düzenlemelerdeki değişiklik ve boşluklar yasal risk, deprem, yangın sel gibi felaketlerden ve terörist faaliyetlerden kaynaklanan riskler, dış faktörlerden kaynaklanan risk grubuna girmektedir.⁶⁰

Operasyonel risk yönetimi için ödeme sistemi işleticilerinin iş sürekliliği planlarını yapmaları gerekmektedir. İyi tasarlanmış bir iş sürekliliği planı⁶¹:

- Kritik faaliyetler belirlenerek işletme etki analizi yapılmalıdır.
- İyi tanımlanmış iş sürekliliği stratejisi olmalıdır.
- Kritik hizmetlerin devamı için plan ve prosedürleri içermelidir.
- Planın etkinliğini doğrulamak amacıyla plan test edilmelidir.

2.3.4. Yasal Risk

Bu risk unsuru ödeme sistemlerine ilişkin kanuni altyapının veya belirsizliklerin kredi ve/veya likidite riskini harekete geçirmesi halinde oluşabilecek risk unsurunu ifade etmektedir.

Yasal kural ve düzenlemelerin beklenmedik şekilde yanlış yorumlanarak uygulanması sonucu ödeme sistemi katılımcılarının finansal kayıplarla karşı karşıya kalma riskidir.

Ödeme sistemleri için ilişki tarafları tanımlayan ve hak ile yükümlülüklerini gösteren sağlam bir yasal dayanak tanımlanmalıdır. Avrupa birliğinde 1998 yılında yürürlüğe giren

⁶⁰ Aktan, **a.g.e.**, s.55

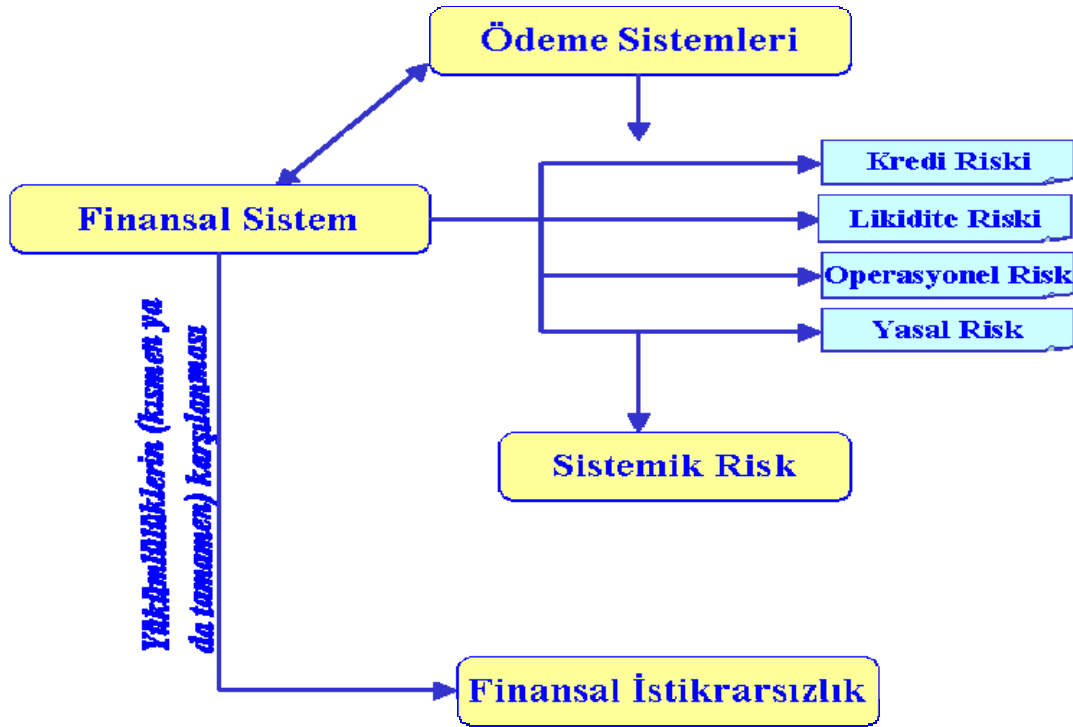
⁶¹ Kokkola, **a.g.e.**, s. 126

Mutabakatın Nihailiği Direktifi Avrupa Birliği ödeme sistemlerinde ödemelerin nihailiğini sağlamaktadır.

2.3.5. Sistemik Risk

Sistemik risk, bir veya birkaç katılımcının yükümlülüklerini yerine getirememesi sonucunda diğer katılımcıların da yükümlülüklerini yerine getirememesiyle ortaya çıkan kredi ya da likidite problemlerinin diğer katılımcıları da etkileyerek finansal piyasaların istikrarının bozulması olasılığıdır.⁶²

Özellikle gelişmekte olan ekonomilerde sıkça yaşanan finansal krizler, bulaşıcı özellikleri nedeniyle dünya genelinde hızla yayılarak, yeni finansal yıkımlara yol açmaktadırlar. Kredi riski, likidite riski, operasyonel risk ve yasal risk sistemik riskin kaynakları olarak gösterilmektedir.

Şekil 1. Ödeme Sistemlerinden Kaynaklanan Riskler Ve Finansal İstikrar

⁶² BIS, Core Principles for Systemically Important Payment Systems, (Çevrimiçi), <http://www.bis.org/publ/cpss43.pdf> (Erişim Tarihi:11.01.2011), Basel, 2001, s.5.

Sistemik riskin oluşması ve finansal istikrarı tehdit eder hale gelmesi; kredi, likidite, yasal ve operasyonel risklerin ödeme sistemine dahil olan katılımcılar bünyesinde oluşması sonrasında diğer katılımcıları da etkilemesi yoluyla oluşmaktadır. Söz konusu durum aşağıdaki şekilde gerçekleşmektedir. (Şekil 1)

Bu çerçevede, sistemik risk genel olarak yukarıda açıklanan risk unsurlarından biri veya birkaçından kaynaklanan ve bulaşma etkisi ile tüm yapıda etkisini göstererek krize dönüşen olumsuzluklara neden olan risk türü olarak da tanımlanmaktadır.⁶³

Sistemik riske neden olan olaylar gerçekleştiğinde finansal piyasalarda işlem yapan taraflar arasındaki karşılıklı güven sarsılmakta ve son finansal krizde görüldüğü gibi bu durum finansal sistemin işleyişini aksatmaktadır.

Bu tanımlamalar çerçevesinde, ödeme sistemlerinden kaynaklanan sistemik riskin, bütünsel olarak finansal piyasaları etkileyen sistemik riskin bir parçasını oluşturduğu söylenebilir.

Ödeme sistemlerinde sistemik risk, ödeme sisteminde yer alan taraflardan birinin yükümlülüklerini yerine getirememesinden dolayı karşı tarafın karşılaştığı riskin, zincirleme etki yaparak tüm sistemi etkilemesi olasılığıdır. Sistemik risk, riskin kaynaklandığı sözleşme kapsamı dışındaki üçüncü kişileri de etkileyerek kredibilitesi yüksek katılımcıları bile mali sıkıntıya sokabilmektedirler.

Ödeme sisteminin herhangi bir katılımcısının maruz kaldığı kredi, likidite ya da operasyonel risklerin ödeme sisteminin geneline ve hatta finansal sistemin bütününe yayılması şu şekilde gelişebilmektedir. Ödeme sistemi katılımcılarından birinin yükümlülüklerini yerine getirmekte zorlanmasının, sistemdeki diğer katılımcılar tarafından fark edilmesi ile birlikte diğer katılımcılar kendilerini güvence altına almak amacıyla pozisyonlarını sağlamlaştırmaya çalışacaklardır. Sorun yaşayan katılımcıdaki fonlarını çekmeye ve söz konusu katılımcıdan para gelmeden onun adına transfer işlemi yapma taleplerini reddetmeye başlayacaklardır. Likidite sıkıntısı daha da artan katılımcı, likidite sağlamak amacıyla elde bulunan varlıklarını zararına satmaya başlayacak, bu durum finansal pozisyonunun daha da kötüleşmesine yol açacaktır. Diğer katılımcılar,

⁶³ Murad Kayacan ve Osman Gürbüz, **Finansal pazarlarda ve özellikle türev ürün piyasalarında risk ve krize yeni bir yaklaşım: Sistemik risk ve sistemik kriz**, Active Finans Dergisi, sayı:16, 2001, s.5

sorun yaşıyan katılımcının yükümlülüklerini yerine getirememesinden dolayı likidite sıkıntısı yaşayacak ve ellerinde bulunan varlıkların değerinde azalmalarla karşı karşıya kalacaklardır. Piyasada oluşan belirsizlik tarafların birbirlerine tanıdıkları kredi olanaklarının kısılmasına yol açacaktır. Sonuçta, ödeme sistemindeki herhangi sorun ekonominin geneline yayılarak sistemik bir soruna dönüşecektir.

Bu açıklamalar paralelinde, ödeme sistemlerinden kaynaklanan sistemik riskin kontrol altına alınmasının, ödeme sistemlerine ilişkin yapılan ulusal ve uluslararası pek çok düzenlemenin temelini oluşturduğu söylenebilir.⁶⁴

İşte tam bu noktada katılımcıların ödeme sistemlerine olan güveninin sürmesi ve burada çıkabilecek sorunların geliştirilen mekanizmalarla aşılacağına dair inancın sürdürülebilmesi sistemik riskin gerçeğe dönüşerek tüm ekonomiyi etkilemesi olasılığını azaltacaktır. Bu nedenle merkez bankaları bu mekanizmaları geliştirerek dikkatini sistemik risk üzerinde yoğunlaştırmıştır. Elbette sistemik riski önlemek bu riskin ortaya çıkmasına neden olabilecek diğer risk türlerini de önlemeyi beraberinde getirmektedir.

Ödeme sistemi katılımcılarının likidite açığının sistemik etkisi ile ilgili olarak geliştirilen en önemli yöntem, merkez bankalarının ödeme sistemlerine gün içi likidite sağlama imkanlarıdır. Ancak, merkez bankaları gün içi likidite imkanı sağlarken kendileri de kredi riski ile karşı karşıya kaldıkları için ödeme sistemlerinde likidite riskini azaltmakla kendilerine kredi riskini artırmak arasında bir seçim yapma durumu ile karşı karşıya kalırlar. Federal Reserve bu tercihini kredi riskini üstlenmeyi seçmekten yana kullanmıştır. Çünkü sistemik etkileri bakımından teminatsız para çekimi sağlamaktan doğacak potansiyel kredi riskinden çok daha yüksek olan ödemeler sistemindeki likidite açığı maliyetini hesaba katmaktadır.

Maliyet ve risk arasında farklı tercihlerle karşılaşan çoğu Avrupa merkez bankası ödeme sistemleri, GZBM ödeme sistemlerine kaymaya başladıkça yalnızca tam teminatlı kredi vermeyi tercih etmişlerdir. Bu ülkelerdeki merkez bankaları borç alan

⁶⁴ Aktan, a.g.e., s.57.

katılımcı, teminatı yüksek kalitedeki varlıklar ile örneğin kısa dönemli kamu kağıtları ile vermedikçe ödeme sistemlerindeki kredileri artırmamaktadırlar.⁶⁵

GZBM sistemlerinde büyük bir katılımcının beklenen yükümlülüklerini gerçekleştirememesiyle zincirleme olarak diğer katılımcıların da etkilenmesi ve sistemin kilitlenmesi sonucu ortaya çıkan sistemik risk ENM sistemlerinde de görülebilir.

ENM ödeme sistemlerinde görülebilecek sistemik riskin değerlendirilmesi amacıyla bulaşma (contagion) modeline dayanan perakende takas odalarının sistemik önemini değerlendiren bir çalışma yapılmıştır. Bu çalışmada bir katılımcının yükümlülüklerini yerine getirememesinin diğer katılımcılara da yayılması sonucu ortaya çıkabilecek bulaşma riskinin temel faktörlerinden birisi olarak iptal riski gösterilerek mutabakatın iptali ihtimalini ortadan kaldırabilecek önlem ve mekanizmaların kurulması halinde bir ENM sisteminin korumalı olarak nitelendirileceği ve sistemlerin iptal riskinin olmadığı GZBM sistemlerine kaydığı belirtilmektedir. Ayrıca bir perakende takas odasında her ne kadar büyük tutarlı ödemeler söz konusu olmasa bile ortaya çıkabilecek ters şoklar nedeniyle bu odaların sistemik açıdan önemli olmayacağı anlamına gelmeyeceği savunulmaktadır.⁶⁶

Bu nedenlerle bir merkez bankasının ödeme sisteminin gözeticisi olarak rolü sistemik riskin azaltılması olduğu göz önüne alınmalı ve ENM sistemlerinde de sistemik riskin azaltılmasına yönelik tedbirler alınmalıdır. Bu sistemlerin gözetiminden sorumlu merkez bankası yapacağı düzenlemelerle ödememe olayları ortaya çıktığında katılımcıların da dahil olduğu tüm sistemin yaşayacağı maliyetten daha düşük bir maliyeti katılımcılara yükleyebilir. Hatta gerektiğinde merkez bankası ödemelerini yapamayan katılımcının sistemik büyüklüğünü de göz önüne alıp başarısızlığın sisteme yayılmasını önlemek amacıyla bu katılımcının borç pozisyonlarını üzerine alması daha uygun bir politika olacaktır. Zira büyük bir katılımcının yükümlülüğünü yerine

⁶⁵ Shen, **a.g.m.**, s . 56

⁶⁶ Adriana S. Sales, Queiroz Mardilson, Lucca Rogerio, Evaluating Systemic Risk in a Retail Clearinghouse- The Contagion Model, **Financial Stability Report November 2003**, (Çevrimiçi) http://www.bcb.gov.br/ingles/estabilidade/2003_nov/ref200310completoingles.pdf (Erişim Tarihi: 10.03.2011), Brasil, 2003, s . 111

getirememesinin özel maliyeti, ödememezliğin tüm sisteme yayacağı maliyetten daha düşük olabilecektir.⁶⁷

2.4. Ödeme Sistemlerine İlişkin Temel İlkeler ve Merkez Bankalarının Sorumlulukları

Ödeme sistemlerinin finansal sistemin işleyişindeki rolü anlaşıldıktan sonra, bu sistemlerin tasarımına ve işleyişine ilişkin uluslararası standartlar getirilmesi gerekliliği hissedilmiştir.

Finansal piyasalarda liberalleşme özel sektör kuruluşları ve ulusal düzenleyici kuruluşların yeni ödeme hizmetlerine olan talebi artırması sonucu ve artan işlem sayısı oluşan riske karşı ekonomiye korumak amacıyla teknik ve kurumsal çözümler aramaya itmiştir. Ayrıca finansal piyasalardaki globalleşme ve finansal krizlerdeki etkileşim ülkeler arasında yakın işbirliğine teşvik etmiştir. Bu işbirliği ödeme sistemlerindeki risk kontrolü ve performansı artırıcı standartların oluşturulmasını teşvik etmiştir.⁶⁸

Uluslararası alanda ödeme sistemlerine ilişkin düzenlemelerin başlangıcı, ENM esasında çalışan uluslararası ödeme sistemleri için minimum standartların belirlendiği, bu sistemler için söz konusu olan belli başlı riskleri ele alan ve bazı prensipleri ortaya koyan, 1990 yılında yayımlanmış "*Lamfalussy Raporu*"dur. 1980'li yıllara kadar G-10 ülkeleri dahil pek çok ülkede ENM sistemleri kullanılmakta ve bu sistemlerde gün içinde karşılaşılabilecek risklere karşı çok zayıf risk kontrolleri uygulanmakta ya da hiç kontrol uygulanmamaktaydı. Ancak, bu sistemler üzerinden gerçekleştirilen ödeme tutarlarının büyümesi ve tek bir katılımcının yaşadığı sorunun sistemin bütününe etkileyecek problemler doğuracağına farkedilmesi ile bu sistemlerde uygulanan risk kontrolleri sıkılaştırılmış ve bu alanda ulusal ve uluslararası bir takım düzenlemeler yapmak üzere girişimlere başlanmıştır.

Lamfalussy Raporunun ardından, bu rapor temel alınarak 2001 yılında Ödeme ve Mutabakat Sistemleri Komitesi (CPSS) tarafından, "*Sistemik Olarak Önemli Ödeme Sistemleri İçin Temel İlkeler (CPSIPS)*" raporu yayımlanmıştır. Bu rapor, sistemik

⁶⁷ Kirdaban, a.g.e.,s.105.

⁶⁸ OECD, *Payment Systems Worldwide A Snapshot: Outcomes of the Global Payment Systems Survey 2008*, Washington, 2008,s.15

olarak önemli ödeme sistemlerini tanımlamakta ve bu sistemler için belirli ilkeler ile ödeme sistemlerinde merkez bankalarının sorumluluklarını ortaya koymaktadır.

Ödeme sisteminin "sistemik olarak önemli" olduğunu belirleyen faktörlerin başında, sistemde gerçekleşen işlemlerin büyüklüğü gelmektedir. İkinci faktör, ödeme sisteminin başka bir ödeme ya da mutabakat sistemi ile ilişki içerisinde çalışıp çalışmadığıdır. Menkul kıymet piyasalarında yapılan mutabakat işlemlerinin, ya da para ve döviz piyasasında gerçekleştirilen işlemlere ilişkin fon transferlerinin ulusal ödeme sisteminde gerçekleşiyor olması bu ilişkiye bir örnektir. Tasarımları ve gerçekleştirilen işlemlerin özelliği dolayısı ile genellikle büyük meblağlı ödeme sistemleri "sistemik olarak önemli ödeme sistemleri" olarak kabul edilmektedir.⁶⁹

Bu çerçevede temel ilkelerin, yalnızca uluslararası sistemlere değil, ulusal sistemlere de uygulanabilmesi amaçlanmış, bunun dışında ödeme sistemlerinde merkez bankalarının rollerini belirleyerek, "ödeme sistemlerinde merkez bankası gözetimi" anlamında bir temel oluşturması hedeflenmiştir.

2.4.1.Ödeme Sistemlerinde Temel İlkeler

1) Ödeme sisteminin sağlam bir hukuksal temeli olmalıdır.

2) Sistemin kuralları ve işleyiş prosedürleri, katılımcıların sisteme üye olmaları nedeniyle karşılaşacakları finansal riskler üzerinde sistemin etkilerinin farkında olmalarını sağlamalıdır.

3) Sistemin, kredi ve likidite risklerinin yönetiminde izlenecek açıkça tanımlanmış yol ve yöntemleri olmalıdır. Bu yol ve yöntemler, risklerin yönetilmesini ve kontrol edilmesini teşvik edici, sistemin işleticisi ile katılımcıların sorumluluklarını belirleyici nitelikte olmalıdır.

⁶⁹ BIS, Core Principles..., a.g.e., s.3.

4) Sistem, işlem günü içerisinde mutabakatı hızla kesinleştirebilmeli, en azından gün sonunda kesin mutabakatı sağlamalıdır.

5) Çok taraflı netleşme tekniği ile çalışan bir sistem, en azından, en büyük mutabakat yükümlülüğüne sahip olan katılımcının yükümlülüğünü yerine getirememesi durumunda dahi günlük mutabakatın zamanında tamamlanmasını sağlayacak önlemleri almalıdır.

6) Sistemde mutabakat unsuru olarak, merkez bankasında kayıtlı varlıklar kullanılmalı, aksi takdirde kullanılan varlıkların mutabakat riski ya hiç olmamalı ya da düşük olmalıdır.

7) Sistem, üst düzeyde güvenlik ve işletim güvenilirliği sağlamalı; ayrıca beklenmedik durumlarda iş gününün tamamlanmasını sağlayacak olağanüstü durum prosedürlerine sahip olmalıdır.

8) Sistem, kullanışlı ve ekonomi açısından verimli bir ödeme kanalı oluşturmalıdır.

9) Sistemin nesnel ve kamuya açıklanmış üyelik ölçütleri olmalıdır, adil ve kısıtsız bir katılıma izin vermelidir.

10) Sistemin yönetsel düzenlemeleri etkin, açıklanabilir ve şeffaf olmalıdır.

2.4.2. Merkez Bankalarının Sorumlulukları

Sorumluluk A: Merkez bankası, ödeme sistemlerindeki hedeflerini açıkça tanımlamalı; bu konudaki rolünü ve temel politikalarını kamuoyunun bilgisine sunmalıdır.

Sorumluluk B: Merkez Bankası, işletimini yaptığı ödeme sistemlerinin temel ilkelere uygunluğunu sağlamalıdır.

Sorumluluk C: Merkez Bankası işletimini yapmadığı ödeme sistemlerinin temel ilkelere uygunluğunu denetlemeli ve bu sistemler üzerinde gözetim yetkisine sahip bulunmalıdır.

Sorumluluk D: Merkez bankası, ödeme sistemlerinin güvenliğini ve verimliliğini temel ilkeler aracılığıyla artırırken, gerek diğer merkez bankaları gerekse ilgili diğer yerli ve yabancı kuruluşlarla işbirliğinde bulunmalıdır.

BÖLÜM 3- MERKEZ BANKACILIĞI ve ÖDEME SİSTEMLERİ

20. yüzyıldan önce "Merkez Bankası" kavramı açıkça tanımlanmamıştır. Merkez bankaları zaman içinde doğmuş ve gelişmiştir. Günümüzdeki merkez bankalarının faaliyet türlerine benzer nitelikte sayılabilecek ilk bankalara, 17. yüzyılın sonlarında rastlanmaktadır.⁷⁰ Merkez Bankacılığının ortaya çıkışı, ticaret ve iş bankalarının banknot ihraç yetkilerinin kaldırılarak bu yetkinin tek bir bankaya verilmesiyle başlamıştır.⁷¹

Merkez bankalarının bugüne kadar çok değişik tanımlamaları yapılmıştır. En çok bilinen tanımı: Merkez Bankası bankaların bankasıdır. Bu tanımdan anlaşılacak olan bankaların kendi aralarında para alışverişini merkez bankası aracılığı ile yapmaları ve gereksinim duyduklarında da merkez bankasından ödünç fon alıp verme yoluna gitmeleridir.⁷²

Ödeme sistemleri tarihsel olarak bankacılığın temelinde yer almaktadır. 19'uncu ve 20'inci yıllarda, pek çok ülkenin para basımı ile ilgili faaliyetlerini tek bir bankacılık kuruluşunda, bir başka ifadeyle, merkez bankalarında merkezileştirmeye başlamaları ile, bu merkezi kuruluşun yükümlülükleri banknot ve ticari bankaların merkez bankalarında tuttukları hesaplar, ticari bankaların ödemelerinin mutabakatında kullanılan bir araç haline gelmiştir. Bu doğrultuda, merkez bankaları için, ödeme ve mutabakat hizmetleri sunmak doğal görev olarak kabul edilmeye başlanmış, ödeme işlemlerinde etkinliği ve güvenliği sağlamak merkez bankalarının önemli amaçlarından biri haline gelmiştir.

Merkez bankası para otoritesidir. Bir ülkede tedavülde bulunan paranın sorumlusudur. Bu sorumluluk paranın tedavüle çıkartılması ile sınırlı değildir. Paraya olan güveni sağlamak ve paranın değerini koruyucu önlemler almakta tüm merkez bankalarının temel görevidir.

⁷⁰ İlker Parasız, **Para Banka ve Finansal Piyasalar**, Ezgi Kitabevi, Ankara, 2000, s.249.

⁷¹ Mükerrrem Hiç, **Para Teorisi ve Politikası**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1994, s.40.

⁷² Arzu Şeçil Dizman, **Merkez Bankası ve Dalgalı Kur Politikası: Türkiye Örneği**, T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2008, s.73

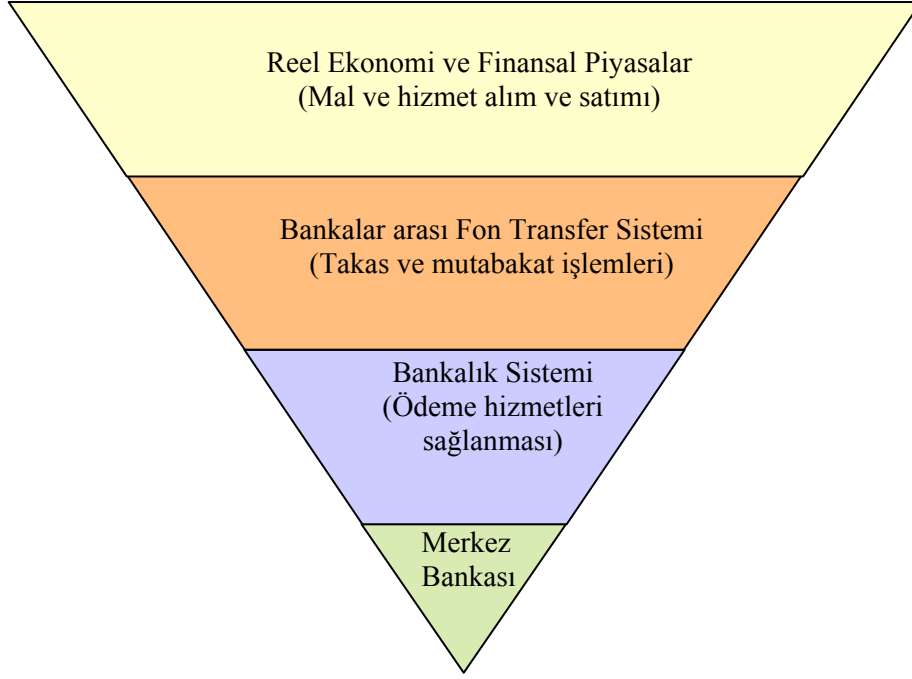
Tarih boyunca merkez bankalarının asli fonksiyonlarında zaman içerisinde değişimler yaşanmıştır. İlk kuruluş yıllarında başlıca amacı savaş giderlerini finanse etmek olan merkez bankacılığının geçirdiği evrim, merkez bankacılığını 21.yüzyılda politik etkilerden bağımsız, yetkili organlar önünde hesap verebilen ve politika kararlarının alınmasında ve uygulanmasında şeffaf bir yönetim anlayışı ile ifade edilen yeni bir yasal ve kurumsal çerçeveye oturtmuştur. Modern olarak ifade edebileceğimiz bu yeni yapılanmada merkez bankalarının amaçları belirginleşirken, bu amaçlara ulaşmada kullanılan para politikası araç ve tekniklerinde büyük bir değişim ve gelişim yaşanmıştır.

Merkez bankalarının genel olarak üç temel görevi vardır:

- Fiyat istikrarının sağlanması
- Finansal istikrarın sağlanması
- Kriz dönemlerinde ülkelerinin finansman ihtiyacının desteklenmesidir.

Bu üç temel amaçtaki denge zamana göre değişiklik gösterebilmektedir. İlk merkez bankaları olan İngiltere ve Fransa merkez bankalarının amacı savaşı finansmanına yardımcı olmaktı. 1970’lerde enflasyonun problem olduğu dönemlerde fiyat istikrarı, 2007 başlayan global krizinde ise finansal istikrar temel amaç olarak ön plana çıkmıştır.⁷³

⁷³ Charles Goodhart, **The changing role of central banks**, 9th BIS Annual Conference, BIS,Basel, 2010, s.1.

Kaynak: SARB, **National Payment System in South Africa 1995-2005**,Pretoria, 2006, s.3

Şekil 2. Ödeme Sistemlerinin Ekonomideki Yeri

Merkez bankalarının gelişiminde piyasaların ödemeleri etkin gerçekleştirebilmek için yollar aramasının da etkisi olmuştur. Bu arayış güvenilir bir mutabakat varlığına ihtiyaç doğurmuştur. Bunun sonucu olarak merkez bankaları ödemeler hiyerarşisinde tepeye oturmuştur.(Şekil 2) Piyasada işlem yapan kuruluşlar kendi aralarında yaptıkları işlemlerinin nihai mutabakatını güvenilir bir şekilde merkez bankaları aracılığıyla yapmaya başlamıştır.⁷⁴Bunun sebebi ise, merkez bankalarının para ihraç eden kuruluş olarak kredi riski bulunmamasıdır.

Ödeme sistemleri bankacılığın kalbinde yer almaktadır. Ancak 20. yüzyılın ortalarına kadar Merkez bankaları ve bankalar tarafından ödeme sistemlerin ilişkin işler finansal sistemin diğer konularına göre daha az önemli görülmüş genellikle de bankaların ve finansal kuruluşların bilgi işlem departmanlarının teknik işleri olarak

⁷⁴Stephan Millard ve Victoria Saporta, Central Banks and Payment System: Past, Present and Future of payment system, **Future of Payment System**, der. Andrew Haldane, Stephen Millard ve Victoria Saporta, Routledge International Studies in Money and Banking, 2008, s.16.

değerlendirilmiştir. 1980'lerin ortalarına kadar gelişmiş finansal sisteme sahip ülkelerde ödeme sistemleri reform politikaları konusundaki tartışmalar sürmüştür. Bu dönemin başlarında ödeme sistemi sadece merkez bankası ve ticari bankalar açısından kredi genişlemesinin ana kanalı olarak görülmüş ancak ödeme sistemlerinin hızlı şekilde büyümesi neticesinde ülkeler risk kontrolü ve şoklara karşı dayanıklılığını içerecek şekilde ödeme sistemlerinin performansına ilişkin standartların oluşturulmasına odaklanmışlardır.⁷⁵

Merkez bankaları para basma yetkisine sahip kurumlar olarak sorunsuz işleyen ulusal ödeme sistemlerine ve sistemlerin ülke ekonomisini etkileme yollarına yakın ilgi göstermiş ve özellikle de paranın değerini korumak ve paranın sorunsuz dolanımını sağlamak amacıyla ödeme sistemleri ilgisi zaman içinde değişikliğe uğramıştır. Modern ekonomilerde ödeme işlemlerinin sorunsuz ve güvenli şekilde akışı önemlidir. Kullanıcıların bu sistemlere güvenmesinin ödeme sistemlerinin düzgün işlemesinin ön şartıdır bu da sonuçta kamunun paraya olan güvenmesini sağlar. Ödeme sistemlerinin işleyişi finansal kurumların ve piyasaların istikrarını ve sistemik istikrarı etkiler. Bu da tüm ekonomiyi sonuç olarak da toplumun refahı için önemlidir.⁷⁶

Gelişen teknolojiye paralel olarak ödeme sistemlerinde ve ödeme araçlarında yaşanan gelişmeler nakit dışı ödeme araçlarının kullanımını artırırken nakit kullanımını azaltmıştır. Nakit kullanımının azalması para talebini azaltmış ödeme sistemleri sayesinde paranın dolaşım oranı artmıştır. Para talebinde yaşanan bu gelişmelere merkez bankalarının senyorej gelirlerini azaltıcı yönde etki yapmaktadır.

Ödeme sistemleri aracılığı ile paranın veya fonların hızlı bir şekilde aktarımını sağlayan teknolojik gelişmeler, finansal faaliyetlerde büyüme ve buna bağlı olarak ödeme sistemlerinin hem miktar hem de tutar açısından cirosunda görülen ciddi artış, küreselleşme sonucunda piyasaların entegrasyonu ve ulusal ekonomilerin etkileşime açık olmaları merkez bankalarının ödeme sistemlerini dikkatle izlemeye başlamıştır.

⁷⁵ OECD, **a.g.e.**, s.xv

⁷⁶ Kokkola, **a.g.e.**, s.151

Tablo 11. Bazı Ülkelerin Ödeme Sistemlerine İlişkin Bilgi					
Ülke	Sistem	Toplam İşlem Adedi (Milyon)	Yıllık İşlem Tutarı (Milyar USD)	İşlem Başına Tutar (Bin USD)	Devir Oranı (Yıllık Ciro/GDP)
A.B.D.	Fedwire	125	631.127	5.061,16	44,7
A.B.D.	CHIPS	84,8	364.355	4.296,64	25,8
İngiltere	CHAPS Sterling	31,9	92.892	2.911,07	42,6
Avro Bölgesi	TARGET	87,6	738.488	8.430,52	59,3
Japonya	BOJ-NET	12,31	291.305	23.656,26	57,9
Kanada	LVTS	5,61	33.885	6.044,47	25,3
Avusturalya	RITS	7,85	33.473	4.265,68	33,6
Brezilya	STR	10,5	70.821	6.768,69	44,9
Çin	HVPS	248,02	117.744	474,74	24,0
Güney Kore	BOK-Wire+	2,75	36.020	13.088,69	43,2
Fransa	TARGET2-BDF1	7,62	130.406	17.115,94	49,2
Almanya	TARGET2-BBk1	44,7	238.260	5.330,20	71,5
İtalya	TARGET2-BDI	8,7	44.844	5.178,35	21,2
Belçika	TARGET2-BE	2,00	28.980	14.489,84	61,4

Kaynak: BIS, **Statistics on payment and settlement systems in the CPSS countries - Figures for 2009**

Tablo 11’de yer alan ülkelerde özellikle sistemlerinin yıllık cirosunun milli gelire oranı incelendiğinde, ödeme sistemlerinde işlem gören tutarların büyüklüğü dolayısıyla bundan kaynaklanabilecek risklerin boyutu bu konuya yönelme gereğini daha iyi açıklamaktadır.

3.1. Ödeme Sistemleri ve Para Politikası

Ekonomilerin genel olarak dört temel dört temel hedefi vardır. Bu hedefler;⁷⁷

⁷⁷ Peter S. Rose, **Money and Capital Markets, The Financial System in the Economy**, Texas: Business Publications, 2. baskı, 1986, s.

- Tam istihdam
- Fiyat İstikrarı
- İstikrarlı ve hızlı büyüme
- Ödemeler dengesinde istikrarıdır.

Ekonomilerde maliye ve para politikaları ile bu hedeflere ulaşmaya çalışırlar. Para politikası, paranın miktarını, maliyetini ve firmalar ile hanehalklarının bekleyişlerini etkileyerek temel ekonomik amaçlara ulaşmaya yönelik olarak oluşturulan stratejiler bütünü olarak tanımlanabilir.

Tarihsel süreçte merkez bankaları ekonomilerde diğer hedeflerin arasından fiyat istikrarına odaklanması gerektiği ve diğer hedeflere bu yolla katkı yapabileceği ortaya çıkmıştır. Fiyat istikrarı ise FED eski Başkanı Greenspan tarafından insanların yatırım, tüketim ve tasarruf kararlarında dikkate almaya gerek duymadıkları ölçüde düşük enflasyon oranını ifade eder şeklinde tanımlanmıştır.

Bu çerçevede fiyat istikrarını sağlamak amacıyla para politikalarının uygulanmasından sorumlu olan merkez bankaları, ülkenin ekonomik koşulları ve hükümetin uyguladığı maliye politikalarını da dikkate alarak para politikası hedeflerini belirler ve bu hedeflere ulaşmak için politikalarını uygular.

1980'li yıllardan itibaren kredi tavanları, faiz kontrolleri gibi doğrudan kontrol araçları yerine, merkez bankalarınca sağlanan kaynaklar üzerindeki faiz oranı üzerinde yapılan değişikliklerle sistemi etkileyen, dolaylı kontrol araçları kullanılmaya başlanmıştır. Piyasaya hızlı bir şekilde müdahale edilebilen bu araçlara örnek verecek olursak en başta açık piyasa işlemleri, bankalar arası para piyasası işlemleri, döviz efektif piyasası işlemleri ve zorunlu karşılıklar gelmektedir. Para otoritesi, para politikasının bankacılık sisteminin rezervleri üzerindeki etkilerini gözlemlemek ve ekonomideki likiditenin ayarlanması amacıyla bu araçları kullanmaktadır. Bu araçları kullanırken etkin ve hızlı çalışan gelişmiş ödeme sistemleri gerekmektedir. Ayrıca, para politikalarının etkin bir şekilde uygulanabilmesi için finansal piyasaların gelişmiş olması ve derinliğinin bulunması gerekmektedir.

Kısa vadeli faiz oranları modern piyasa ekonomilerinde, para politikasının en önemli aracı olmaktadır. Merkez bankaları para piyasalarındaki fonların arz ve talebini dengelemek suretiyle kısa dönemli faiz oranlarını kontrol altında tutmaya çalışmaktadırlar. Bazı ülkelerde bankaların merkez bankası nezdinde tutmakta oldukları rezervlerin seviyesi bu faiz oranları ile dengelenmeye çalışılırken, bazı ülkelerde açık piyasa operasyonları ile bu fonksiyon gerçekleştirilmektedir. Her iki yöntem de piyasa bazlı yöntem olarak değerlendirilmekte olup, borç alıp verenler tarafından para piyasalarının etkin bir şekilde kullanılmasını ve merkez bankasının gün içerisinde piyasaların likidite seviyesini sağlıklı bir şekilde öngörebilmesini gerektirmektedir.

Her iki durum da;

- Ödeme sistemi kullanıcılarına sağlanan olanakların açık ve net bir biçimde belirlendiği,
 - İşlem yapma maliyetlerinin ve riskin düşük olduğu,
 - İşlemlerde hızı ve aynı zamanda esnekliği sağlayan kural ve yöntemlere sahip olan,
- etkin ödeme sistemlerinin varlığını gerektirmektedir.⁷⁸

Bunun yanı sıra paranın dolaşım hızındaki değişimler de ekonomide meydana gelen bazı değişikliklerle ilintilidir. Uzun dönemde paranın dolaşım hızını belirleyen etmenler arasında; para transferinin hızındaki artışlar ve nakit kullanımındaki değişimler sayılabilmektedir. Bu etmenler ise ödeme sistemlerindeki gelişmeler ile doğrudan ilgilidir.

Para otoriteleri, likidite yönetimi çerçevesinde, fiyat seviyesini doğrudan etkilemek ya da dolaylı etkide bulunacak başka bir hedef tespit etmek suretiyle ekonominin para arzını belirlerken, finansal altyapının temelini oluşturan ödeme sistemlerinin yapısını göz önüne alır çünkü ödeme sistemleri para arzını, para talebini, parasal taban ve enflasyon ile para aktarım mekanizmasının yapısını etkilemektedir. Bu temelde;

⁷⁸ Aktan, a.g.e., s.23.

- Kullanılan büyük meblağlı ödeme sisteminin tipi (net ya da gerçek zamanlı birebir mutabakat sistemi),
- Temel olarak kullanılan ödeme araçları (çek, nakit-dışı ödeme araçları v.b.),
- Para piyasalarının, özellikle gün içi ve gecelik piyasaların gelişmişlik düzeyi, ödeme sistemlerinin para politikasını etkileyen faktörleri olarak sayılmaktadır.

Gelişmiş bir ödeme sistemlerine sahip finansal piyasalarda işlem gören varlıkların likiditesi artmakta, işlem maliyetleri düşmekte ve işlemlerin zamanında gerçekleşeceğine dair güven ortamı oluşmaktadır. Aynı zamanda ödeme sistemleri ulusal ve uluslararası finansal piyasaların birbirlerine entegre olmalarını sağlamakta, bu da para politikasının uygulanmasını kolaylaştırarak, para otoritelerinin finansal şoklara zamanında cevap verebilmelerine olanak sağlamaktadır.⁷⁹

Bu kapsamda, para otoritelerince, belirli bir likidite seviyesi planlanırken, ödeme sistemi operasyonları, kısa vadeli fonlamalar ve piyasa operasyonları arasındaki ilişki iyi kurulmalıdır. Bu alanların her birinde izlenen politikaların birbirlerini destekleyici nitelikte olması gerekmektedir.⁸⁰

Ödeme sistemlerinin olmadığı bir ortamda para politikasını uygulama olanağı zorlaşmaktadır. Ödeme sistemleri etkin olduğu oranda, para politikaları da etkin olarak uygulanmasına olanak sağlamaktadır.

Para politikasının etkinliğini finansal piyasaların gelişim ve işleyiş düzeyine bağlıdır. Diğer taraftan ödeme sistemlerinde kullanılan ödeme araçları, piyasa katılımcılarının ellerindeki imkanlar ve ödemeler konusundaki kural ve süreçler, finansal piyasalardaki işlemlerin hızını, riskleri ve maliyetleri etkilemektedir. Çünkü para politikasının hedefleri finansal piyasalar aracılığı ile gerçekleştirilmektedir.

Etkin bir ödeme sistemin fon akımlarını hızlandırması nedeniyle serbest piyasa işleyine katkıda bulunduğunu belirtmek gerekir. Örneğin ülkenin farklı bir bölgesindeki

⁷⁹ Johnson vd. **a.g.e.** s..

⁸⁰ K. U. B. Rao , **Payment Systems: The Monetary Policy Issues**, (Çevrimiçi) <http://www.thehindubusinessline.in/2002/01/01/stories/2002010100021300.htm> (Erişim Tarihi:01.02.2011),2002.

bir tarım borsasındaki ürünün fiyatı ile diğer bir bölgedeki borsadaki fiyatın farklı olması durumunda bu fiyat farklılıklarını öğrenen ve fonlarını hızlı bir şekilde hedefine ulaştıracak ödeme sistemine sahip kişiler bu fiyat farklılıklarını hızlı bir şekilde belli bir noktada dengeleyecektir. Ayrıca yine böyle bir ödeme sistemi, arbitraj nedeniyle farklı faiz oranlarını gidererek ülkenin her yerinde "tek bir faiz" oranının uygulanmasını bu bağlamda para politikasının etkinliğini sağlamaktadır. Para politikası aktarım mekanizmasının etkin işlemlerini sağlamakta özellikle kısa dönem faiz oranlarının tek para politikası aracı olduğu enflasyon hedeflemesi rejiminde, ödeme sistemlerinin etkin işleyişi bir ön şart olarak ortaya çıkmaktadır.

3.1.1. Ödeme Sistemlerinin Para Politikalarına Etkileri

Modern piyasa ekonomisinde, merkez bankaları para politikasının uygulanmasında genellikle kısa dönem faiz oranlarını politika aracı olarak kullanmaktadırlar. Bu faiz oranı, bankaların para piyasalarında birbirlerinden borç alıp verebilecekleri bir faiz oranıdır. Merkez bankaları, bankacılık sistemine tek likidite sağlayıcısı olarak, bu faiz oranını enflasyon hedefi doğrultusunda kontrol ederler. Birçok ülkede merkez bankasının açık piyasa işlemleri ile her gün para piyasasının potansiyel açıkla karşı karşıya kalacağı ve merkez bankasının piyasada görmek istediği faiz oranı ile piyasaya likidite sağlayacağı şekilde tasarlanmıştır.

Para politikası uygulamalarında varsayılan üç zaman dilimi vardır. İlk gecikme politika değişim zamanının gelmesi ve bunun para otoritelerince fark edilmesi arasında geçen zaman; ikinci gecikme, para otoritesinin harekete geçmesi ile bankacılık sisteminin değişiklikleri öğrenmesi arasındaki zaman farkı; üçüncü ve son gelişme ise firmaların ve kişilerin değişmiş para arzı ve kredi arzını öğrenmeleri ve etkilenmeleri arasında geçen zaman farkıdır. Ödeme sistemleri tüm bu süreçleri özellikle de birinci gecikme zamanını kısaltmaktadır. Bu sistemlerin sağlıklı verilere dayalı raporlama yapılmasına olanak sağlaması, bu verileri elinde bulunduran otoritelerin politika değişimine gidilmesi gerekliliğinin farkına varılması sürecini kısaltmaktadır.⁸¹

⁸¹ TCMB, **Türkiye'de Elektronik Ödemeler Sistemi: Genel Değerlendirme**, Ankara, 1996, s.

Ödeme sistemlerinde işlemlerin bilgisayar ortamında gerçekleşmesi nedeniyle hızlı, güvenilir ve sağlıklı veriler elde edilebilmektedir. Bu verilere dayanılarak da doğru ve hızlı raporlama yapma olanağı bulunmaktadır. Bu sistemler para otoritelerinin etkili ve hızlı karar almasına da katkıda bulunurlar. Diğer taraftan bankalar da tüm nakit hareketlerini anında öğrenebilecek karar mekanizmalarını hızlı bir şekilde çalıştırarak etkin bir fon yönetimi sağlayacaktır.

GZBM sistemi finansal piyasaların daha hızlı bir şekilde reaksiyon vermesini ve uyarlanabilmesini olanaklı kılar. Bu para politikasının aktarımında gecikmeleri önleyeceği gibi, parasal otoritenin karar verme sürecini de kısaltacaktır. Etkin bir ödeme sistemi ile çok kısa zamanda büyük miktarlarda para transferinin mümkün olması nedeniyle, merkez bankalarının faiz oranlarını etkilemesi daha rahat olabilmektedir.

Günlük mutabakatın gerçekleştirildiği bir ödeme sisteminde hesaplar arasında transferin kolaylıkla yapılabilmesi nedeniyle atıl fonların sisteme girmesi kolaylaşmakta böylelikle sisteme taze kaynak sağlanmakta ve atıl tasarrufların faiz geliri getirebilen likit hale dönüşmesi daha kolay olmaktadır. Ayrıca elektronik bankacılık hizmetlerinin gelişmesi sayesinde bir fatura veya başka bir ödeme için son ödeme tarihine kadar vadesiz hesapta bekletilebilmekte veya nakit olarak taşınan bir fon, faiz geliri olan bir yatırım aracında ödeme günü gelinceye kadar değerlendirilebilmektedir.

Paranın dolaşım hızı, piyasadaki para miktarının ekonomide üretilen toplam mal ve hizmetleri satın almak için yıllık bazda ortalama olarak kaç defa el değiştirdiğini gösterir ve ekonomide yaratılan gayri safi milli hasılanın, para miktarına bölünmesiyle elde edilir. Paranın dolaşım hızı, temel olarak, bireylerin para talebinde değişime neden olan gelir ve faiz değişimlerinden etkilenmektedir. Merkez bankası paranın dolaşım hızını, para talebinde değişikliğe neden olan faiz oranları ve gelir düzeyini etkilediği ölçüde değiştirebilir.⁸²

Ödeme sistemleri yolu ile hesaplar arası fon transferinin kolayca yapılabilmesi paranın dolaşım hızını artırmaktadır. Ödeme sistemleri sayesinde paranın hızlı bir şekilde döndürülerek mal ve hizmet alım satımında kullanılabilmesi paraya olan talebi azaltacaktır. Bu da para otoritelerinin fiyat istikrarını sağlamaya için ödeme

⁸² Sadun Aren, **İstihdam Para ve İktisadi Politika**, 10. Baskı. Savaş Yayınları, Ankara, 1992, s.112.

sistemlerinde meydana gelebilecek ve para talebini etkileyecek gelişmeleri yakından takip etmeleri gerekmektedir.

Finansal sistem geliştikçe parasal otorite olarak merkez bankası, ödeme sisteminden kaynaklanan sistemik riskleri azaltmak için önceden önlemler alma ya da para politikası üzerindeki kontrolünü biraz kaybetme seçimi ile karşı karşıya gelmektedir. Örneğin, sistemik riskin yok edilmesinin bir yolu GZBM sisteminin uygulanmasıdır. Ancak böyle bir yaklaşımın para politikası açısından bazı sonuçları bulunmaktadır. GZBM sistemlerinde yüksek likidite gerekmekte olup, likiditenin maliyeti de önemli bir konudur. GZBM ödemeleri için gün içi para çekim imkanı verme ve ödeme sonlandırılmasının garanti edilmesi de ilgili konulardandır. Bu problemler riskin azaltılması ve para politikasının etkinliği arasında bir karar verme durumunda önemli olmaktadır. Ödeme sistemi ve para politikası arasındaki bir diğer ilişki ise bankaların merkez bankasında tutmak zorunda oldukları zorunlu karşılıklardır. Bu karşılıklar gün boyunca mutabakat için kullanılabildiği sürece ödeme sisteminin düzgün işleyişine katkıda bulunmaktadır.⁸³

Ödeme sistemlerindeki operasyonel risklerin gerçekleşmesi durumunda takas ve mutabakatta meydana gelen bozukluklar da para politikasını etkileyebilmektedir. Operasyonel riskin önemini ortaya koyan ve finansal piyasaları ve para politikasını etkilemiş bu tip bozuklukların örneklerini bulmak mümkündür. Ağustos 1990'da Wall Street'teki elektrik kesintisi para piyasası işlemlerinde Fedwire'i da içerecek şekilde karışıklığa neden olmuştur. İşlemlerdeki bu karışıklık bankaların bankalararası fonlarını etkin şekilde aktaramamalarına bağlı olarak faiz oranlarında hareketliliğe neden olmuştur. Ayrıca 11 Eylül 2001'de A.B.D.'de meydana gelen terorist saldırı sonucu ödeme sistemi etkilenmemesine rağmen katılımcılar etkilenmiştir. Katılımcıların sisteme ulaşamamış ve ödemelerini gerçekleştirememiştir. FED ödeme sisteminde operasyonun devamı için bankalara limitsiz kredi kullanırmış ve Fedwire sistemini açık tutmuştur. Bankaların FED bulunan hesaplarındaki ödeme sisteminde kullandıkları mevduat 11-14 Eylül tarihleri arasında 13 Milyar USD'den 121 Milyar USD çıkmıştır. 21 Eylül tarihine kadar da eski durumuna dönmüştür.

⁸³ Maxwell J. Fry, **Payment Systems and Economic Development in Transitional Economies**, International Finance Group, University of Birmingham, 1998, s . 4.

3.2. Ödeme Sistemleri ve Finansal İstikrar

Finansal istikrar kavramı üzerinde ise ortak bir tanım yoktur. Ancak, bugüne kadar yapılan tanımların ortak özelliklerini biraraya getirerek finansal istikrardan ne anlamamız gerektiğini çıkartabiliriz. Bunlar;

- Bankacılık krizlerinin oluşmadığı,
- Ekonominin şokları emme gücünün yüksek olduğu,
- Ödemeler sisteminde bir tıkanıklık olmayan,
- Finansal varlık fiyatlarındaki dalgalanmanın az olduğu,
- Oynaklığı düşük faiz oranlarına sahip,
- Tasarrufları yatırımlara kanalize eden,
- Güçlü ve sektöre hakim kuruluşları barındıran, bir sistemin oluşmasıdır.⁸⁴

Kısaca, finansal istikrarı finansal piyasalarda yani bu piyasalarda faaliyet gösteren kurumlarda ve ödeme sistemlerindeki istikrarı ve finansal piyasaların şoklara karşı dayanıklı olması şeklinde tanımlayabiliriz. Bu alanlardaki istikrar genelde finansal sistemin sağlıklı ve istikrarlı işlemlerini, dolayısıyla ekonomideki kaynakların üretken bir şekilde tahsisini ve risklerin uygun bir şekilde yönetim ve dağılımını beraberinde getirmektedir. Finansal istikrarsızlığın ise ekonomide önemli sorunlar yaratmakta olup, yaşanan finansal krizlerin yüksek maliyeti finansal istikrarın önemine göstermektedir.

Finansal sistemin üç temel taşı vardır. Finansal kuruluşlar, piyasalar ve bu piyasalardaki alışverişi düzenleyecek, ödeme sistemini de içine alan mekanizmalardır. Burada düzenleyicilerin görevi bu üç temel taşın yeterince güçlü olmasını sağlamaktır. Bu bağlamda, ödeme sistemlerinin güçlendirilmesi finansal istikrarın sağlanmasında önemli rol oynamaktadır. Bu nedenle ödeme sistemleri, finansal istikrarın sağlanmasındaki rolünü iyi yerine getirebilmesi için tasarımında hem etkin, hem de riske karşı dayanıklı olmak zorundadır. Mutabakat maliyetleri piyasaların etkin takasına zarar vermemesi için ödeme sistemlerinin etkin olması gerekir. Ödeme sistemleri aynı zamanda oluşabilecek risklerin gerçekleşme olasılığına karşı dayanıklı olmalıdırlar.

⁸⁴ Kirdaban, a.g.e., s.125.

Böylece ödeme sistemleri finansal krizin nedeni olmayacak ve herhangi bir yerde başlayan bir krizi iletmeyecek ve artırmayacaktır.⁸⁵

Ödeme sistemleri likidite ve kredi problemlerinin finansal sistem içerisinde bir katılımcıdan diğerine aktarıldığı doğrudan kanallardır. Özellikle büyük meblağlı ödeme sistemleri finansal istikrarsızlığın en önemli kaynaklarından biri olabilmektedir. Çünkü transfer edilen tutarların büyüklüğü, kredi veya likidite problemleri nedeniyle ortaya çıkacak zararların telafisini güçleştirmektedir.

Tabloda 11’de verilen ülkelerde büyük meblağlı ödeme sistemlerinde gerçekleşen işlemlerin, bu ülkelerin GSMH'larına olan oranlarına yani devir oranlarına bakıldığında büyük meblağlı ödeme sistemlerinin finansal sistemin istikrarı açısından neden özellikle önemli olduğu anlaşılabilir çünkü bu sistemlerinin cirosu yani işlem hacmi GSMH’lerin çok üzerindedir.

Finansal istikrarın sağlanabilmesi açısından ödeme sistemleri ve ödeme sistemi katılımcılarında meydana gelebilecek sorunların ortaya çıkartacağı sistemik riskin kontrol altına alınması önem arz etmektedir.

Ödeme sistemi içindeki istikrar ile finansal sistemlerin istikrarı arasında önemli bir iki yönlü etkileşim bulunmaktadır.⁸⁶ Ödeme sisteminde bir katılımcıyı etkileyen teknik bir bozukluk olması, piyasalar tarafından o katılımcının güvenilirliğinin sorgulanmasına neden olabilir. Bu durum, o kuruma, diğer katılımcılar tarafından gönderilecek fonların kısıtlanmasına veya geciktirilmesine neden olurken, bunun sonucu olarak bu kurumun zamanında ödeme yapma veya menkul kıymetleri ilgililere teslim etme konusunda yeteneğini azaltabilir. Eğer bu kurum büyük bir katılımcı ise sorunun sistemik bir probleme dönüşmesi ihtimali artmaktadır. Bir özel kurumun ödeme konularında yaşadığı karışıklık, ödeme sorunları ile doğrudan ilgilenmeyen banka denetçileri ve merkez bankası yetkilileri için karmaşık sorunlar doğurabilir.

Bunun tersine, bir finansal piyasa ya da kurumda yaşanan ters bir gelişmenin ödeme sisteminin işleyişi üzerinde bozucu etki yapması da mümkündür. Ödeme sistemi içinde

⁸⁵ William White, **Payment System Change and Financial Stability, Managing Change in Payment Systems**, Policy Papers No:4, (Çevrimiçi) <http://www.bis.org/publ/plcy04.pdf> (Erişim Tarihi:01.01.2011), 1998, s.175

⁸⁶Sheppard, **a.g.e.**, s.8.

işleyen bir ya da daha fazla bankayı doğrudan etkileyen bir finansal problem çıkarsa, sisteme üye diğer bankalar bankalararası mutabakatta ortaya çıkacak zorluklardan korkarak etkilenen bankalara transfer talimatı göndermeyi geciktirebilirler. Bir bankanın müşterileri bankanın ödeme yükümlülüklerini yerine getiremeyeceğinden endişe ediyorlarsa, bankaya yönelik riskleri azaltma gayretiyle o bankaya kendi fon ve menkul değer transferlerini geciktirerek bu olumsuz süreci hızlandırabilirler. Sorun yeterince yaygın ya da etkilenen banka ödeme sistemi içinde önemli bir banka ise sistemin tümünde bloke edilmiş ödemeler nedeniyle finansal tıkanıklık meydana gelebilir ve sonuçta sistem çalışamaz hale gelebilir.

Diğer taraftan, ödeme sistemleri yerel ve küresel olarak finansal piyasaların entegrasyonuna da katkıda bulunmaktadır. Ödeme sistemleri ödemelerin bölgelerarası ya da uluslararası yapılabilmesinde hız, düşük işlem maliyeti ve güvenilirlik gibi açılardan finansal piyasa entegrasyonuna yardımcı olmaktadır. Böyle bir entegrasyon parasal otoritelerin şoklara zamanında cevap verebilme yeteneklerini artırarak para politikasının uygulanmasını kolaylaştırmaktadır. Çünkü problemler piyasa verilerine ve göstergelerine yansımakta ve otoritelerin politika uygulamaları ekonomi üzerinde hızlı bir etki yapmaktadır. Ödeme sisteminin gelişmesi, otoritelere parasal araçların çoğunun kullanımını mümkün kılmak ve etkinliklerini artırmak yoluyla amaçları doğrultusunda politika uygulamalarına yardımcı olurken diğer taraftan ödeme sistemlerinin, güvenilir olmayan bir finansal kuruluşun tüm finansal sistemin istikrarını tehlikeye atabileceği bir iletim mekanizması haline gelme potansiyelinde bulunmaktadır.

Merkez bankalarının finansal istikrarı sağlamak için yapıları faaliyetler artan şekilde koruyucudur. Ödeme sisteminin gözetimi, ödeme sistemindeki bilgileri piyasaya sunmak ve standartlar oluşturulmasının önemi gittikçe artmakta ve Merkez Bankalarının son kredi merci rolünden dolayı likidite problemi yaşayan kuruluşların ahlaki çöküntülerini azaltmaktadır.⁸⁷ Çünkü finansal kuruluşlar ödeme sisteminde kendilerinde bir sorun oluşması durumunda ortaya çıkacak ve tüm sistemi etkileyecek bir likidite problemine merkez bankalarının izin vermeyeceğini ve bir şekilde son kredi mercii olarak kredi açacaklarını hesaba katarak risk yönetimi yapmadan işlem yapmalarıdır.

⁸⁷ Tommaso Padoa-Schioppa, **Central banks and financial stability: Exploring a land in between**, Second ECB Central Banking Conference, “The transformation of the European financial system”, 24-25 October 2002, s. 41

3.2.1. Ödeme Sistemlerinin Finansal İstikrara Katkıda Bulunan Bir Araç Olarak Kullanılması

Ödeme sistemlerden kaynaklanabilecek riskler ve bunların tüm ekonomiye verebileceği muhtemel maliyetler nedeniyle temel hedefleri arasında finansal istikrarı sağlamak olan merkez bankaları için ödeme sistemleri konusu önemli bir görev alanı haline gelmiş ve ödeme sistemlerini finansal istikrara katkıda bulunacak bir araç olarak kullanmaya başlamıştır.

Merkez bankalarının finansal istikrarın sağlanması amacıyla kullandığı araçların neler olduğu ve bunların finansal istikrar ile ilişkisini açıklayan çalışmada, ödeme sistemlerine özel bir önem verildiği görülmektedir. Söz konusu çalışmada, ödeme sistemleri, merkez bankaları açısından “paylaşılan ortak araçlar (land in between)” olarak nitelendirilmekte ve bu yolla merkez bankalarının finansal sistemin istikrarına katkıda bulunmakta oldukları savunulmaktadır.⁸⁸

İşletim ve gözetiminin merkez bankaları tarafından yapıldığı ödeme sistemlerinin finansal istikrarla ilişkisinin anlaşılması amacıyla yapılacak bir analizde karşılaşılan temel husus, ödeme sistemlerinin finansal istikrara katkıda bulunan bir merkez bankası politika aracı olarak görülmesidir. Nitekim literatürde merkez bankalarının finansal istikrarın sağlanması amacıyla kullandığı araçların neler olduğu ve bunların finansal istikrar ile ilişkisini açıklayan çalışmalarda, ödeme sistemlerine özel bir önem verildiği görülmektedir.

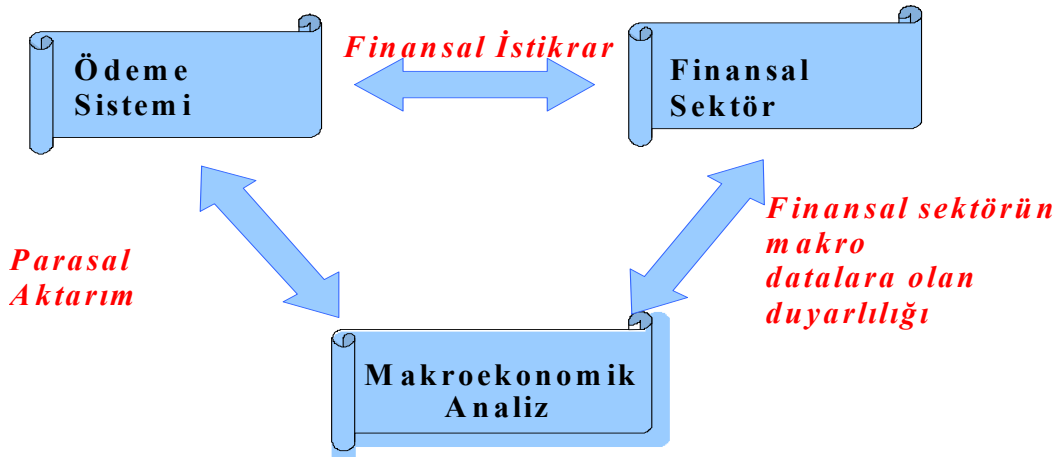
Bu önlemlerden ilki, merkez bankalarının ödeme sistemlerinin işletimi ve gözetimi sürecinde mutabakat sistemlerini güçlendirici uluslar arası ilkelere uyumunun sağlanması olarak göze çarpmaktadır.

Ödeme sistemlerinde doğabilecek risklere karşı oluşturulan diğer bir önlem mekanizması ise, yine son dönemlerde yaygın olarak birçok ülkede kullanım alanı

⁸⁸ Tommaso Padoa-Schioppa, Central banks and financial stability: Exploring a land in between, Second ECB Central Banking Conference, “The transformation of the European financial system”, 24-25 October 2002.

bulmakta olan, GZBM sistemlerinin kurulmasıdır. GZBM sistemleri ödemelerin sonuçlandırılması noktasında sunduğu avantajlarla, gün içi karşı taraf riskini minimum düzeylere indiriyor olması nedeniyle, söz konusu sistemlerin düzgün işleyişine katkıda bulunan önemli bir mekanizma olarak görülmektedir.

Ödeme sistemlerinin finansal istikrarı destekleyen bir araç olması yanında, doğrudan finansal istikrarla yakın ilişki içinde olduğunu savunan görüşlerde mevcuttur. Ödeme sistemleri ile finansal istikrar arasındaki doğrudan ilişkinin altında yatan temel sebebin, ödeme sistemlerinin makro ekonomiyi parasal aktarım mekanizması aracılığıyla etkilemesi olarak gösterilmektedir.

Kaynak: Racochoa, **The Payments Systems and the Financial Stability**, Keynote Presentation at Conference “Payment Systems in Central and Eastern Europe (2004)”

Şekil 3. Ödeme Sistemleri ile Finansal İstikrar Arasındaki İlişki

Bunun yanında makroekonomik istikrarsızlık ya da şok hallerinin de ödeme sistemlerinde kredi, döviz vs. risklerin realizasyonu yoluyla etkide bulunabileceği finansal sektörün makro data'lara olan duyarlılığı nedeniyle ele alınmaktadır (Şekil 3).

3.3. Ödeme Sistemlerinde Merkez Bankalarının Rolü

Ödeme sistemlerinin işleyişi merkez bankasının parasal istikrar ve finansal istikrar olan iki temel hedefi ile yakından ilişkilidir. Bu hedeflere ulaşmaya çalışırken merkez bankalarının ülkeden ülkeye farklı rolleri bulunmaktadır.⁸⁹

Merkez banka ödeme sistemlerinde yer almasının iki boyutu vardır. Birincisi, merkez bankası etkili parasal otorite olmak için ödeme sisteminde hangi rolleri üstlenecek, ikincisi ise hangi rolü merkez bankasına parasal otorite olması sebebiyle ödeme sisteminde karşılaştırmalı üstünlük sağlayacaktır.⁹⁰ Merkez bankalarının karşılaştırmalı üstünlüğünün üç ana bulunmaktadır. Birinci neden, merkez bankasının iflas riskinin olmamasıdır. İkincisi, ciddi bir likidite problemi yaşandığında merkez bankasının "borç veren son merci" olarak bankalara kredi sağlamasıdır. Üçüncü neden, bankaların tarihten gelen bir özellik olarak merkez bankasında bulundurması gereken zorunlu karşılıklardır. Bu bakiyeler, gerektiğinde mutabakatta da kullanılabilir. Bu gibi nedenlerle son yıllarda nihai mutabakatın merkez bankasınca sağlandığı büyük meblağlı takas ve mutabakat sistemleri reformları yaşanmış, bu durum merkez bankalarına bir monopolcü güç sağlamıştır.⁹¹

Merkez bankalarının ödeme sistemleri konusuna artan ilgisi, ödeme sistemlerinde meydana gelen sistemik riskin ekonomik ve sosyal açıdan tüm topluma maliyetinin çok yüksek olmasından kaynaklanmaktadır.

Para basma imtiyazına sahip olan merkez bankaları ulusal ödeme sistemlerinin düzgün çalışmasına ve ekonomiyi etkileme yöntemlerine yakın ilgi duymuşlardır. Ancak merkez bankalarının ödeme sistemlerinde yer almaları zaman içerisinde değişime uğramıştır. Merkez bankaları paralarına olan güveni ve düzgün dolaşımını

⁸⁹Sheppard, a.g.e., s.8-9

⁹⁰ Edward Green, The role of central banks in payment system, **Future of Payment System**, der. Andrew Haldane, Stephen Millard ve Victoria Saporta, Routledge International Studies in Money and Banking, 2008, s.51.

⁹¹ Charles Freedman, **Monetary Policy Implementation: Past, Present, and Future - Will the Advent of Electronic Money Lead to the Demise of Central Banking?**, Bank of Canada, Temmuz 2000. http://www.worldbank.org/research/interest/conf/upcoming/papersjul_y11/freedman.pdf, (10.03.2011)., s.24

sağlamak amacıyla zaman içerisinde ödeme sistemlerinde daha etkin yer almaya başlamışlardır.⁹²

Merkez bankaları ödeme sistemleri alanında geçmişe oranla daha aktif bir rol oynamaya başlamalarının nedeni hızlı teknolojik değişimler, finansal faaliyetlerin büyümesi sonucunda ödeme işlemlerinin sayı ve miktarındaki artışlar, finansal piyasaların birbiri ile entegrasyonu ve globalleşme eğilimidir. Ödeme sistemlerinde işlem hacimlerindeki büyüme ile birlikte, merkez bankalarının ve ticari bankaların karşı karşıya kaldıkları riskler önemli ölçüde artış göstermiştir.

Özellikler kurumlar arası veya bankalar arası, yüksek tutarlı ve toptan ödemeler gerçekleştiği ödeme sistemlerinin düzgün işlemesi finansal piyasalar ve finansal sistemin istikrarı sağlanması açısından önemlidir. Düşük tutarlı yüksek işlem adedine sahip perakende ödeme sistemlerinin düzgün işlemesi ise halkın finansal sisteme güveni açısından yararlıdır. Ancak merkez bankalarının ödeme sistemlerine hangi rollere sahip olması gerektiği ve ne ölçüde dahil olacağı tartışmalıdır. Görüşler zaman içerisinde değişime uğramaktadır.⁹³

Merkez bankacılığı ve ödeme sistemleri ayrılmaz derecede iç içedir. Geçmişte merkez bankaları parasal otorite olmaları sebebiyle sadece ödemeler hiyerarşinin tepesinde konumlanmakta iken, günümüzde modern merkez bankaları kaynaklarının önemli bir kısmını ödeme sistemleri işletmek, gözetimini yapmak ve ödeme sistemlerindeki gelişmeleri etkilemeye harcamaktadır. Gelecekte ise ödeme sistemlerinde yenilikler neticesinde muhtemelen değişecek bazı rolleri de devralacaktır.⁹⁴

Ödeme sistemlerinin kurulum, geliştirim, işletim ve denetim süreçlerinde merkez bankalarının doğrudan rol alışı nedenleri şunlardır:⁹⁵

- Para politikalarının başarı ile yürütülmesi için sağlıklı işleyen bir ödeme sistemine gereksinim duyulması,

⁹² Kokkola, **a.g.e.**, s.151

⁹³GAO, **Payment systems, Central bank roles vary, but goals are the same**, United States General Accounting Office, Report to Congressional Requester, 2002, s.1

⁹⁴ **A.g.e.**, s.15

⁹⁵ (Çevrimiçi) <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/osi/I2Tr.htm> (Erişim Tarihi:02.03.2011)

- Ülke ekonomisi yönünden yüksek stratejik önem taşıyan bu tür sistemlerde güvenlik ve denetimin sağlanması,
- Yüksek tutarlı fon ödemeleri ve menkul kıymet işlemlerinin merkez bankaları nezdinde tutulan hesaplar üzerinden yapılmakta olması,
- Denetim yetkisi ve mevzuat belirleyici konumu nedeniyle merkez bankalarının kredi riskinin ve sistemsel riskin azaltılmasında rol taşımalarıdır.

Splinder ve diğerleri (1994) tarafından yapılan bir çalışmada, ödeme sistemlerinde merkez bankalarının sorumluluk alanları; denetleyici sorumluluklar, operasyonel sorumluluklar ve düzenlemeye ilişkin sorumluluklar şeklinde sınıflandırılmıştır.⁹⁶

Ödeme sistemleri konusunda merkez bankalarının denetleyici sorumlulukları gereği finansal sistemin çok önemli bir bileşeni olması nedeniyle ödeme sisteminin en azından asgari bir miktarda resmi denetime tabi olması gerekmektedir. Ödeme sisteminin denetlenmesinde merkez bankasının belki de en önemli rolü özellikle büyük tutarlı ödeme sistemleri konusunda işleyiş kuralları oluşturulurken bu sürece aktif olarak katılmasıdır. Mutabakat işlemlerinin güvenli ve sağlam bir ortamda yapılmasının sağlanmasına yönelik garanti ve düzenlemeler oluşturulmuş olmalıdır.

Mutabakatın garanti edilmesinin sağlanması için mali kaynakların ve likiditenin gerektiğinde kullanılabilir durumda olduğu yönünde somut taahhütlere ihtiyaç vardır. Bu tür taahhütler maddi teminat, kredi limitleri zarar paylaşım düzenlemelerini de içerebilir.

Bu denetim görevinin uygulanmasını sağlamanın bir yolu da özel olarak faaliyet gösteren takas kurumlarının denetimidir. Bu denetim söz konusu kurumun yönetiminde rol oynanabileceği gibi kurallarının onaylanması ve hatta uygun görülmeyen katılımcıların sisteme katılımlarının yasaklanması şeklinde de kendini gösterebilir.

Etkin bir ödeme sisteminde ödeyenin hesabından ödemeyi alanın hesabına hızlı ve kesin fon transferinin sağlanması en önemli unsur olduğu için merkez bankaları bu hedefe ya yapacağı düzenlemelerle ya da işlemsel müdahale ile ulaşmaya çalışır. Finansal sistemin önemli bir parçası olan ödeme sistemlerinin denetim altına alınması

⁹⁶ Andrew J. Spindler ve Bruce J. Summers, **The Central Bank and The Payment Systems: The Payment System Design, Management and Supervision**, Washington, IMF, 1994, s.164-177

konusunda merkez bankalarının bu rolü genelde sistemik riskin azaltılması ya da ortadan kaldırılması için işleyiş kuralları oluşturmaktır.

Merkez bankalarının düzenlemeye ilişkin sorumlulukları o ülkenin ödeme sisteminin genel yapısı ve işleyişinin düzenlenmesi konusunda politikalar geliştirilmesiyle ilgilidir. Özellikle ödeme sisteminin güvenlik ve sağlamlığını sağlayacak politikalar özel önem taşıyan alanlardır. Sistemik riski kontrol altına almak için ödeme sistemi tasarımı bir finansal kuruluştaki problemin hemen bir diğerine iletilmemesi şeklinde yapılmalıdır. Sistemik riski azaltmak için netleştirme sistemlerinde zarar paylaşımı veya limit uygulaması gibi çeşitli önlemler alabilirler. Ancak, bu tür önlemler katılımcılar üzerine maliyet yüklediği için özel sektör temsilcileri bu önlemleri almada isteksiz davranabilirler. Merkez bankası sistemik risk hakkındaki kaygılarını ve hangi ödeme düzenlemelerinin kamu yararını daha olumlu etkileyeceği yönündeki geniş bakış açısını ortaya koymalı ve ülkenin ödeme sisteminin işleyişi ve genel yapısını yönetmek için kurallar koymada liderlik rolü oynayarak söz konusu tedbirlerin alınmasında öncülük etmelidir.

Genel olarak bakıldığında ödeme sistemlerine merkez bankasının dahil olması konusunda ülkeden ülkeye değişen farklı yaklaşımlar bulunmakla birlikte, temel hedef sistemin mümkün olduğunca tüm kullanıcıların ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde ve minimum risk ve uygun maliyette kullanılabilirliğinin sürdürülmesinin sağlanması olmalıdır.

Merkez bankalarının ödeme sistemleri alanında en önemli amacı, ödeme sistemlerindeki çeşitli riskleri minimize ederken, para politikası amaçlarına ters düşmemektir. Bu nedenle, ödeme sistemlerinde düzenlemeler yapılırken, operasyonel karmaşıklıkları en aza indirgeyecek bir çerçeve belirlenerek ödeme sisteminin, daha hızlı, daha güvenilir ve daha ekonomik olarak işlemleri gerçekleştirmesinin sağlanması, bunun yanında para politikasının da fiyat istikrarı amacına erişmesi hedeflenmektedir.⁹⁷

Bu çerçevede, merkez bankaları Rao (2002) tarafından yapılan sınıflandırmada;

⁹⁷ K. U. B. Rao , Payment Systems: The Monetary Policy Issues, (Çevrimiçi)
<http://www.thehindubusinessline.in/2002/01/01/stories/2002010100021300.htm> (Erişim Tarihi:01.02.2011),2002

- Para politikası uygulamalarında; açık piyasa operasyonlarına, DİBS işlemlerine, döviz işlemlerine, devlete ait ödemelere (vergi, maaş, fon ödemeleri gibi) ilişkin fon transferlerini yapan **ödeme sistemi kullanıcısı** olarak;
- Mutabakat hesaplarının ve bazı durumlarda teknik altyapı hizmetlerinin sağlayıcısı olarak, **ödeme hizmetlerini sağlayan kurum olarak,**
- Gözetici ve dengeleyici otorite **olarak** ödeme sistemlerinin işleyişinde çeşitli roller yüklenmektedir.

Merkez bankalarının ödeme sistemlerindeki rollerine ilişkin çeşitli sınıflandırmalar yapılmaktadır. Bu çalışmada merkez bankalarının ödeme sistemlerindeki rolleri aşağıdaki gibi incelenecektir.

- Ödeme sistemlerinde operasyonel rolü
- Ödeme sistemlerinde gözetim rolü
- Ödeme sistemlerinde yönlendirici rolü

3.3.1. Ödeme Sistemlerinde Operasyonel Rolü

Ödeme sistemlerinin etkin olarak işleyişi, işlem konusu fonun hedefine güvenli bir şekilde ve zamanında ulaşması genel ekonominin işleyişine de olumlu katkılar yapmaktadır. Ancak ödeme sistemleri sağladığı olumlu katkıların yanı sıra önemli riskler de taşıyabilir. Özellikle ödeme sistemleri, yaşanabilecek bir karışıklığın finansal sistemin bir tarafından diğerine aktarılmasına yol açan bir kanal haline gelebilirler. Yaşanabilecek karışıklığın sistemik bir risk haline gelme ihtimali, merkez bankalarının özellikle sistemik açıdan önemli ödeme sistemlerinin tasarımı ve işleyişi esnasında aktif rol almaları için önemli bir neden olarak ortaya çıkmaktadır.

Merkez bankalarının operasyonel sorumlulukları ise ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Bankalar arası ödemelerin sonuçlandırılmasında merkez bankalarında tutulan mutabakat hesaplarının kullanılmasına rağmen merkez bankalarının ödeme sistemlerinin işletilmesine müdahil olma yoğunluğu ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir.

Merkez bankalarının büyük tutarlı ödeme sistemleri kurup, işletmesinde bu sistemlerin üç karakteristik özelliği neden olmaktadır. Bunlar:⁹⁸

- Ağ (Network) Dışsallığı: Merkez Bankalarının finansal kuruluşlarla olan iletişiminin gelişmiş olması,
- Ölçek ekonomileri: Büyük tutarlı ödeme sistemleri kurup ve işletmek yüksek sabit maliyet gerektirmesi,
- Pozitif Dışsallık: Güvenli ve etkin işleyen ödeme sistemi kurmak sadece ödeme sistemi katılımcılarını değil, finansal sistemin iyi işlemlerini sağlayarak tüm topluma katkı sağlamasıdır.

Finansal sistemin bir bütün olarak istikrarından sorumlu olmaları dolayısıyla günümüzde merkez bankaları pek çok ülkede ödeme sistemlerinin sahibi ve işletiminden sorumlu kurumlardır. Böylelikle merkez bankaları katılımcılara ilişkin riskleri yok etmektedir. Genellikle, merkez bankası kanunlarında ödeme araçlarının etkin işleyişinden ve para akışının güvenliğini sağlamaktan merkez bankasının sorumlu olduğu da belirtilmektedir.

Merkez bankalarının ödeme sistemlerinde operasyonel rol almasının bir ucunda ABD örneği bulunmaktadır. FED büyük ve perakende ödeme sistemleri işletmektedir. FED, ödeme hizmetleri özel sektör tarafından sağlanan hizmetlerle rekabet etmekte ve bankalara ve diğer mevduat kurumlarına sağladığı ödeme hizmetlerinden ücret almaktadır.

Merkez bankasının ödeme sistemlerinin işletimine müdahil olma diğer ucunda ise Kanada veya İngiltere gibi örnekler vardır. Bu ülkelerde merkez bankası ödeme sisteminin işleyişinde görece olarak ufak bir rol oynamaktadır. İngiltere merkez bankası herhangi bir ödeme sistemi sahibi değildir ve işletmemektedir. Ancak İngiltere’de büyük tutarlı ödeme sistemi olan ve özel sektör tarafından işletilen CHAPS, katılımcıları arasındaki fon transferlerinin mutabakatını merkez bankası nezdindeki hesaplardan yani merkez bankası parası aracılığı ile gerçekleştirmektedir. Kanada merkez bankasının da ödeme sistemindeki rolü kısıtlıdır. Kanada’nın büyük tutarlı

⁹⁸ Danmarks Nationalbank, **Payment System in Denmark**, (Çevrimiçi)
[http://www.nationalbanken.dk/DNUK/Publications.nsf/d8a9f2b39990e07880256a3e004157b5/1e8fec8f259e61ffc125706c003d4409/\\$FILE/UK_payment.pdf](http://www.nationalbanken.dk/DNUK/Publications.nsf/d8a9f2b39990e07880256a3e004157b5/1e8fec8f259e61ffc125706c003d4409/$FILE/UK_payment.pdf) (Erişim Tarihi:10.02.2011), Kopenhag, 2005, s.13.

ödeme sistemi LVTS Kanada Ödeme Sistemi Kanunu'nca oluşturulan Kanada Ödemeler Birliği tarafından işletilmektedir. Ancak Kanada Ödemeler Birliği'nin başkanlığını merkez bankası başkanı yapmaktadır. Dolaylı olarak merkez bankası ödeme sisteminin işletiminde yer almaktadır. Kanada merkez bankası ödeme sistemine ilişkin olarak herhangi bir mutabakat garantisi vermemektedir.

Merkez bankaları ödeme sistemi işleticisi olarak finansal kuruluşlara merkez bankası hesaplarındaki merkez bankası parası aracılığı ile mutabakatının sağlanması üzerine kendi aralarında fon transferi imkanı sağlamaktadır.⁹⁹ Merkez bankaları nihai mutabakat varlığı olarak merkez bankası parasını kullandırmaları minimum katılımlarıdır. Ülkelerin çoğunda merkez bankaları mutabakatı merkez bankası parası olarak yapılan ödeme sistemlerinin sahibi ve işleticisidir.

Tablo 12. GZBM Sistemlerine İlişkin Bilgi				
GZBM sistemi kullanan ülke sayısı	Merkez Bankalarının Sistem İşleticisi Olduğu Ülke Sayısı	Merkez Bankalarının Mutabakat Bankası olarak görev aldığı ülke sayısı	Döviz işlemlerinin Gerçekleştirildiği Sistem İşleten Ülke Sayısı	Birden Fazla GZBM sistemi olan ülkeler
112	107	112	15	Brezilya, Hong Kong, Filipinler, Polonya, Uruguay
	Kanada, Hong Kong, İzlanda, İsviçre, İngiltere Merkez bankaları sistem işletmemektedir.			
Kaynak: OECD, Payment Systems Worldwide A Snapshot: Outcomes of the Global Payment Systems Survey 2008 , Washington, 2008				

OECD tarafından 2009 yılında yapılan ödeme sistemleri araştırması sonucunda 112 ülkede GZBM sistemi bulunmaktadır. Bunlardan 107 adedi merkez bankaları tarafından

⁹⁹ Kokkola, a.g.e. s.158

işletilmektedir. GZBM sistemlerinin tümünün mutabakatı merkez bankası hesaplarından yani merkez bankası parası kullanılarak yapılmaktadır. (Tablo 12)

Merkez bankasının mutabakat bankası olduğu durumlarda sistemik risk iki nedenle azalmaktadır. Birincisi; Ödemelerin mutabakatı risksiz olan merkez bankası parası ile yapılmaktadır. İkincisi ise, merkez bankaları teminat veya ücret karşılığı likidite sıkışıklığı yaşayan katılımcılara likidite sağlamaktır.¹⁰⁰

Merkez bankaları finansal sistemde ödemelerin mutabakatının zamanında yapılabilmesini sağlayacak uygun likiditeyi özellikle sistemik olarak önemli ödeme sistemlerine sağlaması gerekmektedir. Bu şekilde merkez bankaları ödemelerin mutabakatının sağlanması için günlük likidite sağlamanın yanı sıra para politikası operasyonları kapsamında daha uzun süreli likiditede sağlamaktadır.

Merkez bankası gün içinde likidite problemi olan likidite problemini çözene kadar belirli bir ücret karşılığı veya teminat karşılığı yükümlülüklerini yerine getirmesi için yeterli miktarda likidite sağlayabilir. Merkez bankası tarafından sağlanan böyle bir acil likidite yardımı söz konusu bankaya gücünü ve tarafların güvenini yeniden kazanana kadar ya da finansal otoriteler bankanın problemlerine daha kalıcı bir çözüm getirene kadar krizi atlama imkanı sunacaktır. Bu bağlamda merkez bankasının son borç verici merci olma özelliği finansal problemlerin tek sorunlu bir kurumdan genel ödeme ve finans sistemine yayılmasını engellemek için başka bir araç olma özelliği göstermektedir. Bununla birlikte merkez bankaları katılımcıların bu konudaki suistimalini önleyecek şekilde hareket etmeli, son borç verici merci olma yetkisini adil olarak ve katılımcıların sorunla karşılaştıklarında onlara kefil olacak bu yetkiye ya da diğer tedbirlere güvenerek kurumların yüksek risk alma ihtimallerinin farkında olarak kullanmalıdır.¹⁰¹

Ayrıca merkez bankaları ödeme sistemlerinin kullanıcısıdır. Para politikasının yürütülmesi amacıyla ödeme sistemi aracılığı ile açık piyasa işlemlerinin yapılması, gerek para piyasalarındaki kısa vadeli gerekse sermaye piyasalarındaki uzun vadeli resmi işlemler için ödemelerin yapılması ve döviz işlemleri gibi işlemler yapar. Ayrıca

¹⁰⁰ Danmarks Nationalbank, a.g.e.,s.14.

¹⁰¹ Spindler ve Summers, a.g.e., 175

herhangi bir işletme gibi merkez bankasının da ödeme sisteminin kullanımını gerektiren fatura, ücret, emeklilik maaşları vs . bulunmaktadır. Merkez bankaları kendi müşterileri adına ödeme yapmakta ve almaktadır. Örneğin, kamu kurumları ve diğer merkez bankaları gibi .¹⁰²

Bu hizmetler ödeme sistemleri işleten bankalara mutabakat hesabı kolaylıkları sağlama ve ödeme sistemleri için donanım, yazılım, işletim süreçleri ya da iletişim ağı sağlama hizmetlerini (kendi başına ya da diğer banka/kuruluşlar ile ortak olarak) içerebilir.¹⁰³

3.3.2. Ödeme Sistemlerinde Gözetim Rolü

Ödeme sistemlerinin gözetimi, merkez bankalarının temel görevleri olan, para politikasının uygulanması, fiyat istikrarının sağlanması, finansal sistemin istikrarının sağlanması ile doğrudan bağlantılı olarak merkez bankaları için temel bir fonksiyon olmaktadır.

Takas, mutabakat ve likidite hizmetlerinin merkez bankaları tarafından sağlanması merkez bankalarına çok geniş bir bilgi setini sahip olmalarını sağlamaktadır. Bu bilgi seti ile ödeme sistemi katılımcılarının nasıl ve ne zaman desteklenmesi gerektiği, sistemik sonuçlar doğurabilecek konuların değerlendirilmesi daha sağlıklı olarak yapılabilmektedir. Bu nedenle, özellikle sistemik açıdan önem taşıyan ödeme sistemlerinin gözetim sorumluluğu merkez bankalarına verilmiştir.

Ödeme sistemlerinin gözetimi, finansal düzenlemelerin bir parçası olarak ele alınmakta ve finansal istikrara katkıda bulunan bir unsur olarak değerlendirilmektedir.¹⁰⁴

Bu kapsamda, merkez bankalarının faaliyetlerinden bazıları;

¹⁰² Sheppard, a.g.e., s.8-9

¹⁰³ Sheppard, a.g.e., s.8-9

¹⁰⁴ Massimo CIRASINO, **The Role of the Central Banks in Supervising the Financial System: the Case of the Oversight of Payment Systems**, Eylül 2003, s.45

- Ödeme sistemlerinin etkinliğini ve güvenilirliğini sağlamak üzere geliştirilmiş prensipler ve standartlara uyumluluğun sağlanması,

- Ödeme sistemlerinin içerdiği riskleri tanımlayabilmek için bu alandaki gelişmeleri izlemek olarak sayılmaktadır.

Ödeme sistemlerinin gözetimi, BIS bünyesinde ödeme sistemleri konusunda faaliyet göstermekte olan CPSS tarafından, merkez bankalarının başlıca görevlerinden biri olarak nitelendirilmiş ve “ödeme sistemlerinin kesintisiz ve sorunsuz bir şekilde çalışmasını sağlayarak, sistem katılımcılarının bir ya da daha fazlasının kredi veya likidite riskiyle karşılaşması durumunda ortaya çıkabilecek “domino etkisi”nden finansal sistemi koruma görevi” olarak tanımlanmıştır.¹⁰⁵

Bir başka çalışmada ise ödeme sistemlerinin gözetimi, merkez bankalarının faaliyetlerine devam eden veya kurulması planlanan ödeme sistemlerini takip ederek etkin ve güvenli çalışmasını sağlanması ve sistemlerin belirlenen amaçlar doğrultusunda değerlendirmesi ve sistemleri belirlenen amaçlara göre değişimini teşvik etmektir şeklinde tanımlanmıştır.¹⁰⁶

Merkez bankalarının ödeme sistemleri üzerindeki gözetiminin temel amacı, sistemlerin güvenli ve etkin bir şekilde çalışmasını sağlamaktır. Bu amaç doğrultusunda ödeme sistemleri, ödeme emirlerinin güvenli bir şekilde gerçekleştirilmesini temin eden sağlam bir hukuksal temele ve sistemin çalışmasına engel olabilecek finansal ve operasyonel risklerin kontrolünü yapan mekanizmalara sahip olmalıdır. Ayrıca, katılımcılar tarafından işlemlerin kolay ve düşük maliyetle yapılması da sistemin etkinliği ve ekonomik olarak verimli olması açısından büyük önem arz etmektedir.

Ödeme sistemlerinin gözetimine ilişkin olarak BIS bünyesinde ödeme sistemleri konusunda faaliyet göstermekte olan CPSS tarafından yayımlanan genel ilkeler şunlardır:¹⁰⁷

¹⁰⁵ TCMB, **Finansal İstikrar Raporu**, Mayıs, 2007, s.61.

¹⁰⁶ Kokkola, a.g.e.,s.160

¹⁰⁷ CPSS, Central bank oversight of payment and settlement system, Basel, Mayıs,2005, s.2,3.

- Şeffaflık: merkez bankaları sistemler için politika gereksinimler ve standartlar ile hangi sistemlerin gözetim kapsamında olacaklarına dair gözetim politikalarını açıkça yayınlamalıdır.
- Uluslar arası Standartlar: merkez bankaları geçerli ve uluslar arası kabul görmüş standartları ödeme sistemlerine uygulatmalıdır.
- Etkili güç ve kapasite: merkez bankalarının gözetim sorumluluğunu yerine getirebilmeleri için yeterli güç ve kapasiteye sahip olmalıdır.
- Tutarlılık: Gözetim standartları tutarlı olarak karşılaştırılabilir sistemlere merkez bankalarının işletici olduğu ödeme sistemleri de dahil olmak üzere uygulanmalıdır.
- Diğer otoriteler ile işbirliği: merkez bankaları ödeme sistemlerinin güvenlik ve etkinliğini artırmak için diğer ilgili merkez bankaları ve yetkili otoriteler ile işbirliği yapmalıdır.

Tablo 13. Banka Denetimi ile Ödeme Sistemleri Arasındaki Farklar	
Banka Denetimi	Ödeme Sistemleri Gözetimi
Kurumlar hem tek tek hemde makro düzeyde incelenir.	Sistemler incelenir (araçlar ve sözleşmeler dahil)
İhtiyatlı yönetim ve risk kontrolü	Sorunsuz işleyen sistemler (Sağlamlık ve güvenlik)
Kapsamlı düzenleyici kontrol	Ahlaki ikna etme ve düzenlemelerin karışımıdır.
Tek tek kurumların detaylı incelenmesi kapsar.	Sistemlerin dizaynı ve operasyonların incelenmesini kapsar.
Merkez bankaları veya atanmış kurumlarca gerçekleştirilir.	Merkez bankaları tarafından gerçekleştirilir.

Kaynak: Kokkola, **Payment System**, s.163.

Ödeme sistemleri gözetimi ile banka denetimi arasında önemli farklar bulunmaktadır. Banka denetimi yerinde ve ilgili kurumları doğrudan kontrol edecek ve işlemlerini düzenleyecek şekilde yapılırken, ödeme sistemlerinin gözetimi sistemleri genel olarak sorunsuz işlemesi sağlayacak şekilde sadece zorlayıcı değil ikna etme yolu da kullanılır. Banka denetimi ile ödeme sistemleri gözetimi arasındaki farklar detaylı olarak Tablo 13’te görülmektedir.

Tablo 14. Merkez Bankalarının Ödeme Sistemi Gözetimi Yapmalarındaki Yasal Dayanaklarına İlişkin Bilgi

Dünya Çapında (142 Ülke)	Sayı	Yüzde
Merkez Bankasının Resmi Bir Yetkisi Yoktur	12	8%
Merkez Bankası Kanunu	85	60%
Ödeme Sistemleri Kanunu	49	35%
Diğer Kanunlar	35	25%
Yetkilendirme üstü kapalı ve genel olarak vardır	71	50%
Yetkilendirme açıktır	68	48%

Not: Tablodaki yüzdelerin toplamı %100'den farklıdır çünkü gözetime ilişkin birden fazla kanunda hüküm bulunabilmektedir. Ayrıca merkez bankası kanunda gözetim üstü kapalı belirtilmiş iken başka bir kanunda açık şekilde belirtilebilmektedir.

Kaynak: OECD, **Payment Systems Worldwide A Snapshot: Outcomes of the Global Payment Systems Survey 2008**, Washington, 2008, s.8

Dünyada ödeme sistemlerinin gözetimini yapma yetkisi merkez bankalarına yasal bir düzenleme ile veya merkez bankalarının herhangi yasal düzenleme olmaksızın bu sistemlere ilişkin olarak yayınladıkları ödeme sistemleri gözetim politika metinleri ile verilmiştir. Yine OECD 2009 yılında yapmış olduğu dünya çapındaki 142 ülkede ödeme sistemleri araştırmasına göre; sadece 12 ülkede merkez bankalarının gözetim yetkisi yasal olarak yoktur. Merkez bankaları gözetim için ülkelerin %48'inde açık olarak yetkilendirilmiştir. 85 ülkenin de merkez bankası kanunlarında gözetime ilişkin yetkileri belirtilmiştir. (Tablo 14)

Merkez bankası gözetim fonksiyonu üç temel aktiviteden oluşmaktadır.¹⁰⁸

- İzleme
- Değerlendirme
- Değişim için teşvik etmek.

Merkez bankaları ödeme sistemlerindeki hizmet ve altyapıların nasıl işlediğini ve finansal sistemle olan ilişkilerinin nasıl olduğunu bu sistemleri daha iyi anlayabilmek amacıyla ödeme sistemlerindeki gelişmeleri izler. Gözetim otoritesi olan merkez bankaları gerekli olan bilgiyi halka açık olarak yayınlanan ödeme sistemlerinin

¹⁰⁸ Kokkola, a.g.e., s.162

dokümanlarından, sistemler tarafından raporlanan verilerden, yerinde denetimlerden, diğer yetkili otoriteler ile bilgi paylaşımı yoluyla elde etmektedir.

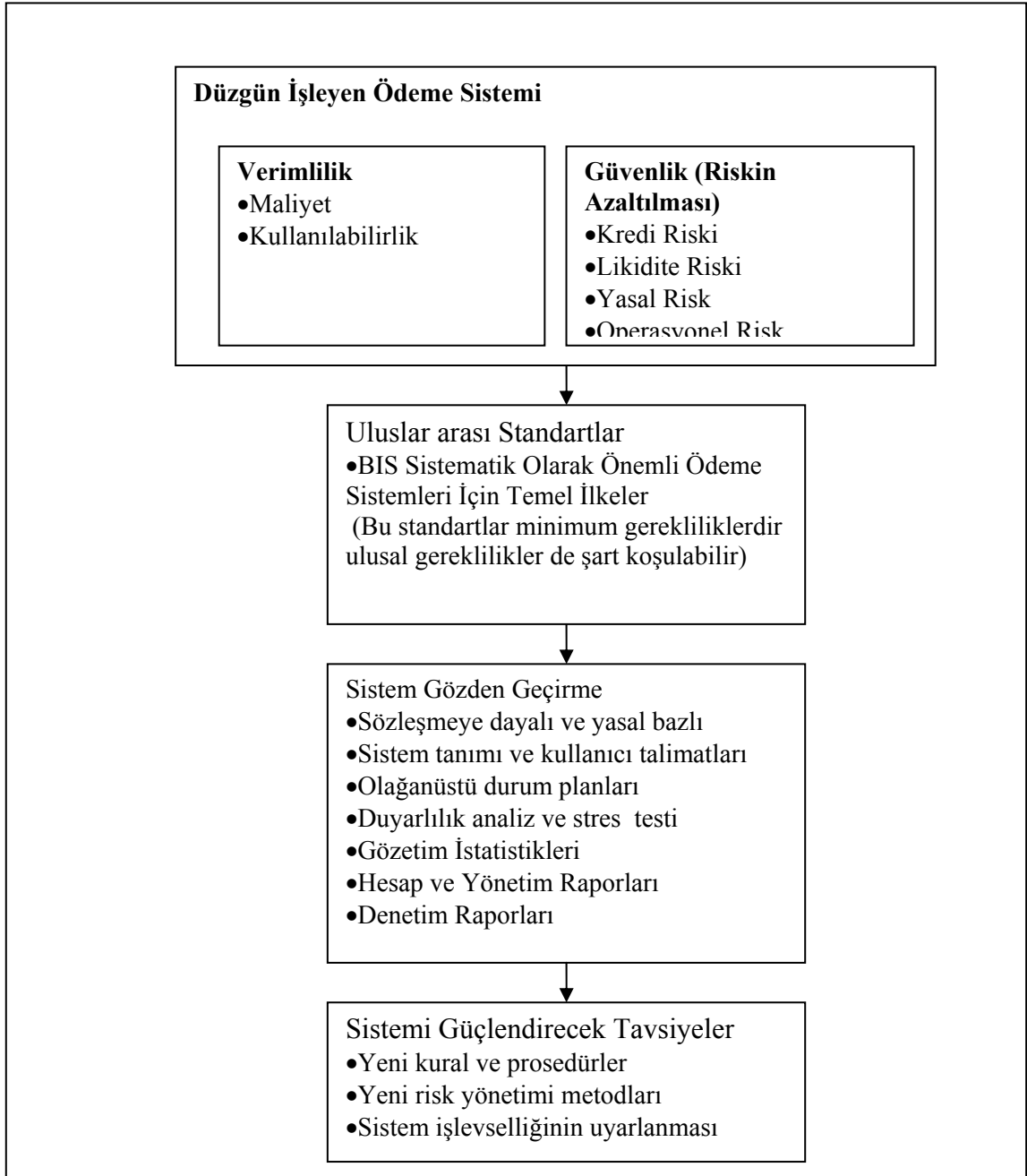
Merkez bankaları, ödeme sistemlerinin gözetimini araştırma, değerlendirme ve müdahale gibi çeşitli yollarla yapmaktadırlar.¹⁰⁹ Araştırma aşamasında, merkez bankaları ödeme sistemlerine ilişkin istatistiklerden, raporlardan, sistemin işletimini yapan kuruluştan ve katılımcılardan bilgi toplamaktadır. Ayrıca bu aşamada, sistemde ortaya çıkabilecek riskler belirlenerek senaryo analizleri yapılmaktadır. Değerlendirme aşamasında ise, risklerin doğuracağı kayıpları en aza indirmek amacıyla kurulacak olan mekanizmaların etkinliği ve ulaşılabilirliği değerlendirilmektedir. Gözetimin bir diğer aşaması olan müdahale aşamasında ise, gözetimin hedefleri ve politikaları açık bir şekilde duyurulmakta, gerektiğinde sistemin kurallarında ve çalışma yöntemlerinde değişiklik yapılmakta ve beklenmedik durumlarda işlem gününün tamamlanmasını sağlayacak olağanüstü durum prosedürlerinin hazırlanması sağlanmaktadır.

Ödeme sistemlerinin gözetimi, finansal sistemin bir bütün olarak istikrarı için merkez bankalarının sorumlulukları içinde önemli bir rol oynamaktadır. Özellikle sistemde gerçekleşen işlem tutarlarının ve bundan doğabilecek risklerin artması, merkez bankalarını potansiyel risklerin ortadan kaldırılması veya kontrol edilmesi yönündeki çabalara yöneltmiştir. Bu çerçevede sistemik riskin ortadan kaldırılması merkez bankalarının ödeme sistemi alanındaki en önemli hedefidir.

Bu hedeflerin gerçekleştirilmesinde, merkez bankasının sistemik olarak önemli ödeme sistemlerinin tasarımından başlayarak kuralların oluşturulması, sistemin güvenliğinin ve etkinliğinin sağlanması ve denetim gibi konularda aktif rol alması gereği ortaya çıkmaktadır.

Ayrıca merkez bankasının gözetim fonksiyonu, ödeme sistemlerinde gerçekleşen işlemlerin mutabakatının merkez bankası parası ile gerçekleştirilmesi, bir başka ifadeyle merkez bankasının mutabakat kurumu ve nihai likidite sağlayıcı konumunda olması ile de yakından ilişkilidir.

¹⁰⁹ BIS, Core Principles..., a.g.e. s.65

Şekil 4. Merkez Bankası Gözetimi

Şekil 4’de merkez bankasının gözetim rolü ayrıntılı şekilde şematize edilmiştir.

Merkez bankalarının ödeme sistemleri konusundaki sorumluluklarını bir bütün olarak yerine getirebilmesi için, işletimini veya sahipliğini kendisinin yapmadığı ödeme sistemleri üzerinde de gözetim yetkisinin bulunması gerekmektedir. Bu yetki, sistemin

işleyişine ilişkin kuralların oluşturulması veya onaylanması, sistem katılımcılarının belirlenmesi şeklinde ortaya çıkabilir.

Son dönemlerde ödeme sistemlerinde yaşanan diğer bir gelişim ise merkez bankalarının ödeme sistemlerinde gözetim fonksiyonlarını geliştirmeleridir. Gözetim fonksiyonunun geliştirilmesi ödeme sistemlerinin risk kontrolünün ve yönetiminin sağlıklı bir biçimde işlemesine de neden olmak suretiyle, finansal istikrara yönelik tehditlerin bertaraf edilmesi olanağını sağlamıştır.

3.3.3. Ödeme Sistemlerinde Yönlendirici Rolü

Merkez bankalarının güvenli ve etkin ödeme sistemlerine olan ilgisi yeni değildir. Merkez bankaları uzun zamandır ödeme sistemlerinde güvenli mutabakat varlığı sağlayarak, bir ya da daha fazla ödeme sistemi işleterek, ödeme sistemlerine katılarak önemli roller üstlenmektedirler. Merkez bankaları para politikasını etkili uygulanması ve finansal istikrarın sağlanması amacıyla ödeme sistemlerinin gelişmesine öncülük yapmışlardır.

Amaç	Güvenlik	Verimlilik
Mikro Seviye (Örneğin; bireysel olarak sistemler ve sözleşmeler)	Gözetim	Gözetim
Makro Seviye (Örneğin; piyasanın bütün olarak ve altyapı ve ve kurallara bütüncü olarak inceleme)	Gözetim	Yönlendirici

Kaynak: Kokkola, **Payment System**, s.160

Merkez bankalarının yönlendirici rolünün anlamı, yönlendirici rolünün gözetim rolü ile karşılaştırmasının yapıldığı Tablo 15'ten daha rahat anlaşılmaktadır. Merkez bankaları ödeme sistemlerinde yönlendirici olarak, piyasaların tümünün makro

çerçevede değerlendirerek verimli çalışacak sistemlerin oluşmasına öncülük etmektedirler.

Finansal bütünleşme ve gelişim merkez bankaları açısından önemlidir çünkü finansal kaynakların etkin ve verimli dağıtımı finansal sistemin düzgün işlemesiyle mümkündür. Merkez bankalarının yönlendirici rolünün amacı tüm ekonomiye etkileri göz önünde bulundurularak ödeme sistemlerinin verimli çalışmasını teşvik etmektir.

Gelişmiş ülkelerdeki tecrübeler göstermektedir ki merkez bankaları piyasa altyapılarındaki temel gelişimlerin tasarımı, planlaması ve gerçekleştirilmesinde öncü rol oynamaktadır. Özel sektör tarafından gerçekleştirilecek girişimlere merkez bankaları piyasa gelişimine ilişkin amaçları doğrultusunda tavsiyede bulunmakta ve girişimlerin gerçekleştirilmesinde kolaylaştırıcı düzenlemeler ile destek olabilmektedir.¹¹⁰

Merkez bankaları ödeme sistemlerinin gelişimini destekleyici çerçeveyi oluşturarak yönlendirici görevini yerine getirmesi gerekmektedir. Ayrıca merkez bankaları ödeme sistemlerinin gelişiminin önünde engel olan üç durumun ortadan kalkmasını amaçlamalıdır. Bunlar;

- Piyasa uygulamalarının çakışmasını ve birbirlerinde çok uzaklaşmasını engellemek,
- Rekabete açık ve açık piyasa koşullarının oluşmasını sağlamak,
- Ödeme sistemlerindeki karmaşıklık ve aykırı fikirler nedeniyle piyasa uygulamalarının verimlilik ve güvenlik konusunda ilişkin standartlardan uzaklaşmasını engellemektir.

Ödeme sistemleri konusunda son dönemde yapılan reformlara bakıldığında merkez bankalarının yönlendirici rolü daha net ortaya çıkmaktadır. Merkez bankaları özellikle özel sektör tarafından kurulması ve işletilmesi için yüksek sabit maliyet gerektiren ödeme sistemlerini kurup işleterek yönlendirici rolünü üstlenmektedir. Ayrıca ödeme sistemlerinin gelişiminde yol gösteren düzenleyici kurallar da merkez bankaları tarafından belirlenmektedir.

¹¹⁰ Kokkola, a.g.e., s.165

Tablo 16. Ulusal Ödeme Sisteminde Reform Yapılan Alanlara İlişkin Bilgi		
Dünya Çapında (142 Ülke)	Sayı	Yüzde
Yasal ve Düzenleyici Çerçeve	93	65%
Büyük Tutarlı Fon Transfer Sistemi	76	54%
Perakende Ödeme Sistemi	87	61%
Döviz İşlemleri Mekanizmaları	38	27%
Diğer	63	44%

Kaynak: OECD, **Payment Systems Worldwide A Snapshot: Outcomes of the Global Payment Systems Survey 2008**, Washington, 2008

OECD tarafından yapılan merkez bankaları tarafından cevaplanan ankette çıkan sonuçlara göre, ödeme sistemlerinin yasal ve düzenleyici çerçevesine ilişkin son 10 yılda ankete katılan ülkelerin %65'inde reform gerçekleştirilmiştir. Bu oran büyük tutarlı ödeme sistemlerinde %54, perakende ödeme sistemlerinde ise %6'dır. (Tablo 16)

Tablo 17. Ülkeleri Ödeme Sistemleri Konusunda Reforma Zorlayan Nedenler		
Ulusal Ödeme Sisteminde Reform Gerçekletiren		
Dünya Çapında (125 Ülke)	Sayı	Yüzde
Sistemik riski azaltma ihtiyacı	86	69%
Ödeme sistemlerinin tümünün verimli çalışmasının geliştirilmesine olan ihtiyaç	113	90%
Piyasa tarafından iyi ve gelişmiş ödeme hizmetlerine olan talep	81	65%
Son kullanıcılar yani tüketiciler tarafından iyi ve gelişmiş ödeme hizmetlerine olan talep	56	45%
Kamu kurumları tarafından iyi ve gelişmiş ödeme hizmetlerine olan talep	42	34%
Teknolojik yenilikler karşılık	69	55%
Diğer	20	16%

Kaynak: OECD, **Payment Systems Worldwide A Snapshot: Outcomes of the Global Payment Systems Survey 2008**, Washington, 2008,s.95

Yine aynı ankette ülkeler neden ödeme sistemleri konusunda reform yaptıkları sorulduğunda en yüksek oran ödeme sistemlerinin verimli çalışmasının sağlanması olarak belirtilmiştir. Ankette sonucunda çıkan nedenler Tablo 17’de görülmektedir.

Merkez bankaları ödeme sistemleri ile ayrılmaz bir bütün olmaları nedeniyle tüm reformlarda etkin görev almışlar ve yönlendirici rollerini yerine getirmişlerdir.

BÖLÜM 4- TÜRKİYE ÖRNEĞİ

4.1.Türkiye'de Sık Kullanılan Ödeme Araçları

Pazar ekonomisinin etkin işleyişi bireyleri ve işletmeleri de içine alan tüm ekonomik kurumları birbirine bağlayan, düşük maliyetli, güvenilir ve düzgün işleyen küçük tutarlı ödeme sistemlerinin kullanılabilirliğine dayanmaktadır. Son yıllarda Türkiye’de özellikle bankalar müşterilerine küçük tutarlı ödemelerinde kullanabilecekleri imkanlar sunmaktadırlar.¹¹¹

Türkiye’de günlük yüz yüze yapılan çok küçük tutarlı alışverişlerde tüm ödeme araçları içinde nakit kullanımının ağırlığını koruduğu gözlemlenirken özellikle mal ve hizmet ticaretine konu alışverişlerde çek kullanımının yoğun olduğu görülmektedir. Son yıllarda ise özellikle kredi kartı kullanımındaki yüksek artış kağıt bazlı ödeme araçları olan çek ve senet kullanımının kullanımını azaltmaktadır. Bankalar tarafından ticari işletmelere yönelik kart bazlı ödeme araçlarının artması da çek ve senet kullanımındaki azalışta önemli bir etkidir.

2000’li yılların başlarına kadar Türk tüketicisi alışverişler özellikler beyaz eşya, mobilya gibi alanlarında çek veya senet gibi kağıt tabanlı ödeme araçlarını yoğun olarak kullandığı görülmekteydi, bugünlerde ise alışveriş alanlarında kredi kartının ve banka kartının yoğun olarak kullandığını görüyoruz. Bu gelişmenin en önemli nedenleri; harcamanın yapıldığı an ile ödemenin yapıldığı zaman arasında geçen süre, tüketicinin, kredi kartlarından faizsiz bir kredi aracı olarak yararlanma isteği ve kredi kartlarının sunduğu taksitlendirme imkanlarıdır.

Ayrıca dünyada yaygın olarak kullanılmaya başlayan elektronik para konusunda Türkiye’de yasal düzenleme bulunmamaktadır. Elektronik parayı kimlerin ihraç edebileceği konusu tartışmalıdır. Elektronik parayı ihraç etme yetkisinin bankaların yanı sıra diğer kuruluşlara da verilip verilmeyeceği eğer verilecekse elektronik para kuruluşlarının kim tarafından ve ne şekilde gözetim ve denetiminin yapılacağı

¹¹¹ Kirdaban, a.g.e., s.3.

konusunda belirsizdir. Bu konuda yasal düzenleme Avrupa Birliği müktesabatına uyu açısından TCMB verilmiştir. Bu kapsamda elektronik para konusunda düzenlemenin en geç 2011'in sonuna kadar yasalaşacağı konusunda Avrupa Birliği'ne Türkiye'nin taahhüdü bulunmaktadır.

Türkiye'de ödemelerde nakit yoğun olarak kullanılmakla birlikte, nakit dışı ödeme araçlarında ek, kredi kartı ve banka kartı sık olarak kullanılmaktadır. Türkiye'de kullanılan ödeme araçları tek tek incelenecektir.

4.1.1. Nakit

Elektronik deme araçlarının nakit kullanımına etkileri inceleyen bir araştırmada, Türkiye'de satış noktalarında nakdin kullanım payının 1994 yılında ortalama %99.95 seviyesinde iken 2002 yılında ortalama %75.77 seviyelerine indiği, 2010 yılında ise %50'ler civarında doyuma ulaşacağı sonucuna ulaşıldığı belirtilmiştir. Bu rakamlarla da nakit kullanımının 10 yıl içinde tamamen ortadan kalkmayacağı, fakat daha az kullanılacağı görülmüştür. Paranın yerini nakit dışı ödeme araçları ve elektronik paranın alacağı sonucuna varılmıştır.¹¹² 2010 yılına ilişkin nakit kullanımını gösteren bir çalışma bulunmamakla birlikte nakit dışı ödeme araçlarının gelişimine bakıldığında Türk tüketicisinin nakit kullanımı oranı yüksek olmasına rağmen, nakit kullanımındaki düşüş olduğu sonucuna varılabilir.

Türkiye'de nakit ödemelerde kullanılan kağıt ve madeni paraları sırasıyla Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) ve Hazine Müsteşarlığı'na bağlı Darphane ve Damga Matbaası Genel Müdürlüğünce tedavüle sokulmaktadır. Ortalama 2010 yılı itibariyle dolaşımdaki para 40.067.386 Milyon TL olarak gerçekleşmiştir. Dolaşımdaki paranın M1 içindeki yeri Türkiye'deki nakit ödemelerin ağırlığını ortaya koymaktadır. 2010 yılı itibariyle dolaşımdaki paranın bankalardaki vadesiz mevduatı da kapsayan M1'e oranı %50,6'dır. Bu da nakit kullanımının Türkiye'de yüksek olduğunu göstermektedir.

¹¹² Pelin Neval Tuncer, **Elektronik Paranın Banknot Kullanımına Olası Etkileri**, TCMB Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Ankara, 2004, s.91.

Banka kartı ve kredi kartı gibi nakit dışı ödeme araçlarında ve POS noktalarında meydana gelen artış, nakit kullanımını azaltıcı yönde etkilerken ATM sayısındaki artış ise nakit kullanımını artırıcı yönde etkilemektedir. Bankalar ATM'lerin şubelerden yapılan tüm işlemleri yapabilir şekilde tasarlayarak, müşterilerinin ATM kullanmalarını teşvik etmektedir. Türkiye'de 2004 yılı itibariyle 13.544 adet olan ATM sayısı 2010 yılında 27.649 adede yükselmiştir. POS cihazı sayısı ise yine aynı yıllarda 912.118 adetten 1.823.530 adede yükselmiştir. Bu dönemde artış oranı ATM'lerde % 104, POS cihazlarında ise % 100'dür. Artış oranları birbirini yakın seyretmiştir.

ATM'lerin nakit kullanımına ilişkin iki farklı etkisi bulunmaktadır. Bunlardan ilki ATM sayesinde nakde kolayca ulaşabilmek nakit kullanımını artırıcı yönde etki yaparken diğer taraftan nakde ulaşmada ATM'lerin sağladığı kolaylık tüketicileri her seferinde ATM'leri daha sık ziyaret ederek daha küçük miktarlar çekmeye yönltebilmekte ve bu da ortalama nakit tutma oranını azaltabilmektedir.¹¹³

4.1.2. Çek

Çek ticari hayatta sıklıkla kullanılan ve kullanımı ile büyük kolaylıklar sağlayan bir ödeme aracıdır. Kambiyo senetleri arasında önemli bir yere sahip olan çek, ikincil bir para gibidir. Çek bankaya yatırılan paranın simgesidir. Bugün her ne kadar farklı ödeme yöntemleri geliştirilse de halen ödemelerde önemli bir araç olarak kullanılan çek, banka birikiminin artmasına, para politikasının etkin bir şekilde yürütülmesine ve ülke ekonomisinin gelişmesine katkılar sağlamaktadır.

Çek nakit olarak ödeme mecburiyetini ortadan kaldıran bir araç olduğu için kullanımı kişilere, bankalara ve ülke ekonomisine büyük fayda sağlar.

Çek ile yapılan ödemeler nakitle yapılan ödemelere oranla daha büyük bir hızla ve kesinliğe sahiptir. Bankada çeke tabi mevduatı olan kimse, üzerinde veya kasasında çalınması veya kaybolması mümkün bulunan nakit para taşımak veya saklamak zorunluluğundan kurtulmuş olur.

¹¹³ David. B.Humphrey, Setsuya Sato, Masayoshi Tsurumi ve J.M. Vesala, **The Evolution of Payments in Europe, Japan, and the United State**, The World Bank Policy Research Working Paper No:1676, 1996, s.9

Türkiye’de çeke ilişkin hukuki düzenlemeler, 14 Şubat 2011 tarihinde Resmi Gazetede yayınlanan 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu ile 20 Aralık 2009 tarihinde Resmi Gazetede yayınlanan 5941 sayılı Çek Kanunudur. Türk Ticaret Kanununda kambiyo senetlerinden biri olarak belirtilen çekin düzenlenmesi, şekli, unsurları, devri ilişkin hükümler bulunmaktadır. Çek Kanununda ise çek defterlerinin içeriklerine, çek düzenlenmesine, kullanımına, çek hamillerinin korunmalarına ilişkin esaslar ile çekin karşılıksız çıkması ve belirlenen diğer yükümlülüklerle aykırılık hâllerinde ilgililer hakkında uygulanacak yaptırımlara ilişkin hükümler bulunmaktadır.

Çeke ilişkin mevzuatta yer alan düzenlemeler karşılıksız çek keşide etme olaylarını en aza indirerek çek hamillerini koruyabilme ve çeke olan güveni temin ederek çek kullanımının yaygınlaşmasını sağlayabilme amacına yöneliktir.

Çeki birer kredi aracı olan poliçe ve bonodan ayıran en önemli özelliklerden birisi, çekin görüldüğünde ödenmesi gereken bir ödeme aracı olma özelliğidir. Buna rağmen Türkiye’de sonraki tarihli çek veya vadeli çek diye nitelendirilen uygulamaya sıkça rastlanmaktadır. Bu uygulamada, keşideci ile hamil arasında adeta bir zımni anlaşma yapılarak keşide tarihi gelmeden çek ibraz edilmemektedir. Tamamen çekin özüne aykırı olan bu uygulamanın yaygın olmasının nedeni, damga vergisinden muaf olan bir ödeme aracının keşideciye adeta sıfır maliyetli bir kredi imkanı doğurmasıdır.

Türkiye’de çek kullanımını etkileyen hususların başında çeki maliyetsiz bir kredi aracına çeviren vadeli çek uygulaması gelmektedir. Bunun dışında çekler teminat amacıyla da kullanılmakta ve ilgili tarafından muhafaza edilerek ödeme günü geldiğinde sisteme sokulmaktadır. Bunun dışında elden ödeme gibi yöntemleri kullanarak tahsil aşamasında bankacılık sistemine girmeyerek kayıt dışında kalmak isteyenler de çek kullanımını tercih edebilmektedirler.

Türkiye’de toplam çek sayısı ve çek tutarına ilişkin net bir veri bulunmamaktadır. Çekler banka şubelerine getirilerek tahsil edilmektedir. Bunun dışında bir diğer tahsil yöntemi ise çek borçlusu ile alacaklısı arasında gerçekleşen elden ödemedir. Çek kullanımına ilişkin göstergeler niteliğindeki sağlıklı veriler ise ancak Bankalaraarası Takas Odası Merkezi (BTOM) aracılığıyla tahsil edilen çeklere ilişkin verilerden elde edilmektedir.

Tablo 18. Türkiye’de Takasa İbraz Edilen Çeklerin Tutar Aralığı Bazında Adet Bilgisi						
		0-5.000 tl arası	5.001-10.000 tl arası	10.001-50.001 tl arası	50.001 tl ve yukarısı	TOPLAM
2007	TOPLAM	18.203.971	4.503.740	3.871.612	501.052	27.080.375
	Birikimli	18.203.971	22.707.711	26.579.323	27.080.375	-
	%	67,22	16,63	14,30	1,85	
	Birikimli %	67,22	83,85	98,15	100,00	
2008	TOPLAM	16.123.088	4.672.376	4.205.297	610.256	25.611.017
	Birikimli	16.123.088	20.795.464	25.000.761	25.611.017	-
	%	62,95	18,24	16,42	2,38	
	Birikimli %	62,95	81,20	97,62	100,00	
2009	TOPLAM	13.325.489	4.119.649	3.609.740	516.811	21.571.689
	Birikimli	13.325.489	17.445.138	21.054.878	21.571.689	-
	%	61,77	19,10	16,73	2,40	
	Birikimli %	61,77	80,87	97,60	100,00	
2010	TOPLAM	11.334.475	4.096.030	3.747.536	609.976	19.788.017
	Birikimli	11.334.475	15.430.505	19.178.041	19.788.017	-
	%	57,28	20,70	18,94	3,08	
	Birikimli %	57,28	77,98	96,92	100,00	

Kaynak:TCMB, Finansal İstikrar Raporu Mayıs 2011

Son yıllarda takasa ibraz edilen çek sayısında düşüş vardır. Tablo 18’de görüleceği üzere, 2007 yılında BTOM’da takasa ibraz edilen çek sayısı 27.080.375 iken 2010 yılında 19.788.017 adet olarak gerçekleşmiştir. Bu düşüşte sebeplerden biri kredi kartı ve banka kartı gibi diğer nakit dışı ödeme aracı kullanımlarındaki artıştır. Özellikle 5.000. TL altında çek sayısının toplam çek sayısına oranı 2007 yılında %67,22 iken bu oran 2010 yılında 57,28 olarak gerçekleşmiştir. Çek sayısındaki azalışta göz önüne alındığında 0-5.000 TL arası çek sayısında %37,7 ‘lik azalma meydana gelmiştir.

Tablo 19. Türkiye’de Takasa İbraz Edilen Çeklerin Toplam Tutarlarına İlişkin Bilgi			
(Bin TL)			
Yıl	Çek Tutarı	GSYİH (Cari Fiyatlarla)	Çek Tutarı/GSYİH
2005	179.914.484	648.931.712	27,7%
2006	204.354.654	758.390.785	26,9%
2007	243.676.809	843.178.421	28,9%
2008	265.266.505	950.534.250	27,9%
2009	228.247.352	952.558.579	24,0%
2010	245.185.862	1.105.101.109	22,2%

Kaynak: BTOM, TCMB

Yine aynı dönemde takasa ibraz edilen çekler tutar bazında Tablo 19 incelendiğinde; 2005 yılında 180 milyar TL olan çeklerin tutarı 2010 yılında 265 milyar TL olmuştur. Bu değerlerin ilgili yıllardaki Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) karşılaştırdığımızda çek tutarlarındaki düşüş görülmektedir. 2005 yılında %27,7 olan çek tutarının GSYİH’ya oranın 2010 yılında %22,2 düştüğü görülmektedir.

Türkiye’de Türk Lirası üzerine keşide edilen çeklerin yanısıra döviz çeklerinin de tedavülü mümkündür. TCMB tarafından konvertibl kabul edilen yabancı para cinsleri üzerinden düzenlenen döviz çekleri, bankalarca lehdarına ödenir ya da tahsile alınır. Ancak takas odasına Türk Lirası dışındaki herhangi bir para biriminden çek kabul edilmemektedir.

4.1.3. Kredi Kart

Türkiye’de kredi kartlarının kullanımına ilk başladığında kredi kartı işlemleri imprinter adı verilen cihazda yapılan işlem sonucunda çıkan silibin imzalanması ve telefonla provizyon alınması sonucu gerçekleştirilmiştir. Üye işyerleri topladıkları slipleri anlaşmalı oldukları bankalara ibraz ederek mal bedellerini almakta, üye işyerinin bankası ise bir takas merkezi bulunmaması nedeniyle Bankalararası Kart Merkezi

A.Ş.(BKM) kuruluncaya kadar kartı veren bankaya sliplerini vererek tahsilatı yapmaktaydı.¹¹⁴

Bankalar kredi kartlarını kullanıma sunmadan önce VISA, MasterCard, Eurocard, American Express Card gibi uluslararası kredi kartı kuruluşlarından yetki almak zorundadırlar. Bankalar bu kuruluşların logosunun bulunduğu bir kart çıkarabilmek için bu uluslararası kuruluşlarla aralarında lisans sözleşmesi imzalamaktadırlar. Türk Parası Kıymetini Koruma hakkında 32 sayılı Karar uyarınca, Türkiyede yerleşik kişilerin, yurtdışında yerleşik kredi kartı kuruluşları ile lisans ve temsilcilik sözleşmeleri yapmaları Hazine Müsteşarlığının bağlı olduğu Devlet Bakanlığının iznine tabidir.¹¹⁵

Kredi kartı ve banka kartlarına ilişkin kanun 1 Mart 2006 yılında Resmi Gazetede yayınlanıp yürürlüğe giren 5464 sayılı Banka Kartları ve Kredi Kartları Kanunudur. Bu kanun, banka kartları ve kredi kartlarının çıkarılması, kullanımı, takas ve mahsup işlemlerine ilişkin usûl ve esasları düzenleyerek kartlı ödemeler sisteminin etkin çalışmasını sağlamayı amaçlamaktadır. 5464 sayılı kanunda kredi kartı; nakit kullanımı gerekmeksizin mal ve hizmet alımı veya nakit çekme olanağı sağlayan basılı kartı veya fizikî varlığı bulunmayan kart numarasını ifade eder şeklinde tanımlanmıştır.

Kredi kartında üç taraflı bir ilişki söz konusudur. Bunlar kart çıkaran kurum, kart hamili ve üye iş yeri arasındaki ilişkidir.

Kredi kartının en önemli özelliği kart hamiline alışverişi esnasında kredi imkânı sunmasıdır. Kart hamili harcama yapılan tarih ile kredi kartı borcunun ödendiği son güne kadar faizsiz kredi olanağından yararlanmaktadır.

Kredi kartı uygulamasının hızla yaygınlaşmasında aşağıda sıralanan faydalarının da büyük payı vardır. Bu faydalar şöyle sıralanabilmektedir.¹¹⁶

- Kart, hamilini nakit taşıma zorunluluğundan ve bunun yol açabileceği bazı tehlikelerden kurtarmaktadır.
- Hamil, karta sahip olmakla belli bir prestij elde etmektedir.

¹¹⁴ Eyüp Yılmaz, **Türkiye'de Kredi Kartı Uygulaması ve Ekonomik Etkileri** , İstanbul., Türkmen Yayınevi , 2000, s.104.

¹¹⁵ Yılmaz, **a.g.e.**, s.146.

¹¹⁶ Kirdaban, **a.g.e.**,s.14.

- Kart hamili, nakit idaresinde ve harcamalarının takibinde kolaylık elde etmektedir.
- Kredi kartı, alternatif bir ödeme aracı olan çekin bazı kısıtlamalarını ortadan kaldırmaktadır.
- Yurtdışında kullanım kolaylığı sağlamaktadır.
- Acil durumlarda kullanılabilir.
- Üye iş yeri ise iş hacmini artırarak cirosunu yükseltmektedir.
- Üye iş yeri ödemeleri garanti altına almaktadır.
- Kredi kartı çıkaran kurum müşterilerinden ücret , komisyon ve faiz geliri elde etmektedir.

Kart sahibi yanında nakit bulunmadığı durumlarda kredi kartının geçerli olduğu iş yerlerini tercih etmektedir. Kişiler üye iş yerinde dolaşırken ihtiyaçlarını hatırlamakta ve hatta bazen ihtiyacı olmayan ürünleri dahi nakit parasının yetersiz olduğu durumlarda bile alabilmektedir. Söz konusu iş yerinde kredi kartı geçerli olmasa o harcamayı ya kredi kartı sistemine dahil olmuş başka bir iş yerinden yapacak ya da hiç yapmayacaktır.

Nakit kullanılarak yapılan işlemlerde işlemlerin kayıt altına almak oldukça zordur. Nakit para kullanılarak yapılan işlemlerinin tümünde işyeri işleme ait mal ve hizmet alımı fişi kesmemektedir. İşyeri fiş kesmeyerek işlem sırasında elde ettiği kazancı belgelere yansıtmadığı için vergi kaçırmış, kayıt dışı ekonomiye hizmet etmiş olacaktır. Oysa kredi kartları alışverişlerde kullanılırsa üye işyeri yaptığı her işlem için POS makinesi satış fişi oluşturmaktadır, yani her işlem fişlere yansıtılacaktır. Aynı zamanda o işyerinden yapılan tüm mal ve hizmet alımı alımları bankaların kayıtlarına yansıtılmaktadır. Böylece satıcının bütün kazancı kayıt altına alındığından, vergi kaçakçılığı yapması zorlaşacak hatta imkânsızlaşacaktır.¹¹⁷

¹¹⁷ Gülru Ari, **Kredi Kartı Kullanımının Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri**, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2008, s.42.

Tablo 20. Türkiye'deki Kredi Kartı Sayıları						
	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Visa	15.989.986	17.800.385	20.878.744	24.332.198	25.201.351	27.378.115
MasterCard	13.963.095	14.623.148	16.416.829	18.824.985	18.712.739	19.125.697
Diğer	25.162	9.800	39.606	236.842	478.524	452.312
Toplam	29.978.243	32.433.333	37.335.179	43.394.025	44.392.614	46.956.124

Kaynak: BKM

Türkiye'deki kredi kartı sayısına ilişkin Tablo 20'deki veriler incelendiğinde; kredi kartı sayısındaki yüksek artış hızı açıkça gözler önüne serilmektedir. 2005-2010 dönemine bakıldığında yaklaşık % 56,6'lık bir artışın yaşandığı görülmektedir.

Tablo 21. Türkiye'deki Kredi Kartı İşlem Adet ve Tutarları							
Visa/MasterCard ve Diğer kredi kartlarının yurtiçi kullanım adetleri (Turistlerin kullanımı dahil.) (Milyon)							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	Değişim 2005-2010
Alışveriş	1.241	1.272	1.366	1.598	1.748	1.948	57,0
Nakit Avans	61	61	75	94	93	90	47,5
Toplam	1.302	1.333	1.441	1.692	1.841	2.038	56,5
Visa/MasterCard ve Diğer kredi kartlarının yurtiçi kullanım cirosu (Turistlerin kullanımı dahil.) (Milyon TL)							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	Değişim 2005-2010
Alışveriş	78.042	99.082	128.787	166.725	184.433	215.375	176,0
Nakit Avans	8.452	10.077	14.000	19.824	20.309	21.097	149,6
Toplam	86.494	109.159	142.787	186.549	204.742	236.472	173,4

Kaynak: BKM

Kredi kartı ile yapılan alışverişlerin adet ve tutarlarına ilişkin gelişmelere Tablo 21'den bakıldığında; 2005-2010 yılları arasında kredi kartlarının alışveriş ve nakit avans olarak kullanımında adet bazında % 56,5, tutar bazında ise % 173,4'lük bir artış görülmektedir. Kredi kartı kullanımı Türkiye'de artışı devam etmekte en sık kullanılan ödeme araçlarından biridir.

2005	2006	2007	2008	2009	2010	Değişim 2005-2010
1.140.957	1.282.658	1.453.877	1.632.639	1.738.728	1.823.530	59,8

Kaynak: BKM

Kredi kartı sayısında görülen artış hızı alışverişlerde kredi kartı kullanımına olanak sağlayan POS sayısında artışa neden olmuştur. 2005-2010 döneminde POS sayısı artışı % 59,8 olarak gerçekleşmiştir. Aynı dönemde kredi kartları adedindeki artış % 56,6'dır. Kredi kartı sayısı ile POS cihazı sayısının değişiminde paralellik bulunmaktadır. (Tablo 22)

BKM tarafından yayımlanan basın bültenine göre; Türk tüketicisi 2010 yılında kredi kartlarını bir saniyede 64 kez kullandı ve toplam 236 milyar 472 milyon TL harcadı. Alışverişlerinde ise taksitli ödemeyi tercih etti. Taksitli harcamalarımız 2010 yılında bir önceki seneye göre yüzde 24 artarak toplam işlemlerin % 23'ünü oluşturdu.¹¹⁸

4.1.4. Banka Kartı

Banka kartının en önemli özelliği doğrudan kart hamilinin mevduat hesabına bağlıdır. Kart aracılığı kart sahipleri hesaplarına ulaşarak, ATM ve POS cihazlarından mal ve hizmet alma, para çekme ve sunulan diğer bankacılık hizmetlerini yerine getirme imkanı bulunmaktadır.

5464 sayılı kanunda banka kartı; mevduat hesabı veya özel carî hesapların kullanımı dahil bankacılık hizmetlerinden yararlanmayı sağlayan kartı ifade eder şeklinde tanımlanmıştır.

¹¹⁸ (Çevrimiçi) http://www.bkm.com.tr/basin/bultenler/yilsonu_verileri_2010.pdf (Erişim tarihi: 01.04.2011)

Tablo 23. Türkiye'deki Banka Kartı Sayıları							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	Değişim 2005-2009
Toplam	48,2	53,5	55,5	60,6	64,7	69,9	44,9%

Kaynak. BKM

Türkiye'deki banka kartı sayısına ilişkin Tablo 23'deki veriler incelendiğinde; 2005-2010 döneminde banka kartı sayısının yaklaşık % 44,9'luk bir artışın yaşandığı görülmektedir.

Tablo 24. Türkiye'deki Banka Kartı İşlem Adet ve Tutarları						
	2005	2006	2007	2008	2009	2010
İşlem Adedi	33.749.487	49.950.687	73.754.648	106.702.274	153.744.133	219.972.510
İşlem Tutarı (Milyon TL)	897	1.510	2.335	2,435	4.917	7.777

Kaynak: BKM

Türkiye'de banka kartı kullanımı konusundaki bilgi eksikliği nedeniyle kart kullanıcıları banka kartlarını sadece ATM'lerden nakit çekmede kullanılan bir araç olarak görmüş ve bu kartları alışverişlerde çok az kullanmıştır. Ancak bu eksikliği gidermek için BKM yoğun bilinçlendirme kampanyası yapmış ve banka kartının da alışverişlerde kullanılabileceğini tüketicilere anlatmaya çalışmıştır. Tablo 24'deki verilerden de görüleceği üzere bu kampanya etkili olmuş ve banka kartı ile yapılan işlemlerde 2005-2010 döneminde hem adet bazında hem de tutar bazında sırasıyla % 552 ve % 767 artış sağlanmıştır. Bu artış aynı dönemde kredi kartı ile karşılaştırıldığında işlem adedi bazında yaklaşık 10 kat, toplam tutar bazında ise yaklaşık 4,5 kat olarak gerçekleşmiştir. Ama işlem adet ve tutarları kredi kartıyla karşılaştırıldığında hala düşüktür.

Banka kartları ve kredi kartları ATM'ler aracılığıyla müşterilerine banka şubelerinden yapılabilecek çoğu hizmeti gerçekleştirme imkanı vermektedir. ATM'lerin bankalar tarafından kullanımının tercih edilmesinin nedenleri arasında özellikle küçük tasarruf sahiplerini ve para çekme, fatura ödeme gibi basit bankacılık işlemleri yapacakları banka şubelerinden uzak tutma böylelikle yüksek mevduat sahibi ve

ATM'ler ile yapılamayacak işlemler için gelen müşterilerine daha iyi hizmet verme ve şube ve personel konularında maliyet azaltma gibi nedenler bulunmaktadır. ATM'lerin olmadığı durumlarda bankacılık işlemleri için şubelere gitmek zorunda kalacak olan müşterilerin talebini karşılamak amacıyla bankalar daha fazla şube açmak zorunda kalacaklardır. ATM'lerden işlem yapmak çoğu zaman müşterilere sıra beklemeden ve günün her saati işlem yapma olanağı sağladığı için cazip gelmektedir. Ayrıca bankalarda ATM cazip kılmak için daha düşük ücret ve komisyon karşılığı ATM'lerden işlem yaptırabilmektedirler.

Her birinin maliyeti yaklaşık 10 bin dolar olan ATM'lerin kurulmasından sonra yapılan bakım ve yenileme masrafları ise yaklaşık yıllık 5-10 bin dolar arasında değişmektedir.¹¹⁹ Türkiye'de bankalar ATM maliyetlerini azaltmak amacıyla aralarında ATM'lerin ortak kullanımına ilişkin anlaşmalar yapmaktadır. Ancak bankalar arasındaki rekabet ATM sayısının artmasına devam etmesine neden olmaktadır.

2005	2006	2007	2008	2009	2010	Değişim 2005-2010
14.823	16.511	18.800	21.970	23.800	27.649	% 86,5

Kaynak: BKM

Türkiye'deki ATM sayıları Tablo 25'de incelendiğinde 2005-2010 yılları arasındaki dönemde %86,5'lik artış gerçekleşmiştir. Bu artışta bankaların ortak ATM kullanımına geçmelerine rağmen hala Türk tüketicisinin komisyon ödememek için hesabı bulunan bankanın ATM'sini kullanması ve bankalarında gelen talep ve ihtiyaçlar nedeniyle ATM yatırımlarına devam etmeleridir.

4.2. Türkiye'de Ödeme Sistemleri

Türkiye'de ödeme sistemlerine ilişkin özel bir kanun bulunmamaktadır. Ödeme sistemlerindeki ilişkiler farklı düzenlemeler çerçevesinde yürütülmektedir. Türkiye'deki

¹¹⁹ Yılmaz, a.g.e.,s.32-33.

ödeme sistemlerinde merkez bankası önemli bir role sahiptir. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) Kanununa göre, TCMB ödeme ve menkul kıymet transferi ve mutabakat sistemleri kurma, kurulmuş ve kurulacak sistemlerin kesintisiz işlemlerini ve denetimini sağlayacak düzenlemeleri yapma, ödemeler için elektronik ortamda dahil olmak üzere kullanılacak yöntemleri ve araçları belirleme konularında görev ve yetkisinin bulunmaktadır.

Türkiye’de ödeme sistemlerindeki işlemlerin büyük bölümü elektronik ortamda gerçekleşmekte ve TCMB bu çalışmalarda aktif olarak rol almaktadır.

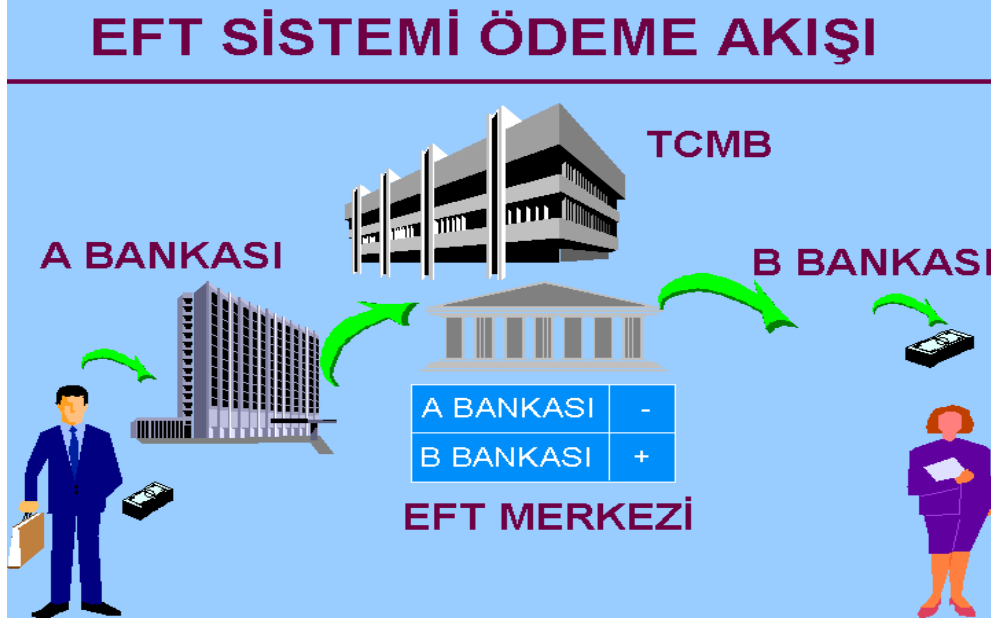
Türkiye’de başlıca dört ödeme sistemi faaliyette bulunmaktadır. Bunlar;

- Elektronik Fon Transfer (EFT) Sistemi,
- Elektronik Menkul Kıymet Transfer (EMKT) Sistemi,
- Bankalararası Takas Odaları Merkezi (BTOM),
- Bankalararası Kart Merkezi (BKM)’dir.

4.2.1. Elektronik Fon Transfer (EFT) Sistemi

Bankacılık sektörü ve bilişim teknolojisindeki gelişmeler, bankalar arası işlem hacim ve miktarının önemli ölçüde artması, elektronik bankacılık hizmetlerinin yaygınlaşması ülke çapında elektronik bankacılık altyapısının kurulmasını ve bankalar arası elektronik fon transferi sistemini gündeme getirmiştir. EFT Sistemi, ödeme ve mutabakat sistemlerinin para politikalarının uygulanması ve ulusal ekonomi üzerindeki olumlu etkilerini göz önüne alan TCMB tarafından Ekim 1989’da başlatılan çalışma sonucunda Nisan 1992’de işleme açılmıştır. İşletim sırasında katılımcılardan gelen isteklere ve ortaya çıkan yeni gereksinimlere göre çeşitli iyileştirmeler yapılmıştır. 24 Nisan 2000 tarihinde yeni işlevlerin eklenmesiyle sistem yazılım ve donanımda önemli değişikliklerin yapıldığı ikinci kuşak devreye alınmıştır. EFT sistemi, Türk Lirası ödeme işlemlerinin bankalar arasında elektronik ortamda, gerçek zamanlı bire bir mutabakatını gerçekleştiren bir sistemdir. Birçok ülkede sistemik önemi olan büyük tutarlı ödeme sistemlerini merkez bankaları işletmekte ve/veya gözetmektedir.

Türkiye’de de TCMB, EFT sisteminin hem sahibi hem de işletim sorumlusudur. Bununla birlikte EFT’nin işletim kural ve esasları da TCMB tarafından belirlenmektedir. Uluslararası literatürde EFT sistemi TIC-RTGS adıyla bilinmektedir.¹²⁰

Şekil 5. EFT Sistemi Ödeme Akışı

EFT sisteminin işletimi Şekil 5’te şematize edilmiştir.

EFT sistemi GZBM sistemidir. EFT sisteminde, ödeme emirleri katılımcıların TCMB nezdinde bulunan EFT hesabında yeterli fonun bulunması şartıyla kabul edilmekte ve bu şekilde ödeyememe durumundan kaynaklanacak kredi riski ortadan kaldırılmaktadır.

Sistemde işlenecek ödemelerin tutarına ilişkin herhangi bir alt ya da üst sınır bulunmamaktadır. Bu nedenle ülkemizde EFT sistemi sadece büyük tutarlı ödemeler için değil küçük tutarlı ödemeler için de kullanılmaktadır. Gerçek zamanlı mutabakatın yapılması nedeniyle sistemin yüksek likiditeye ihtiyacı olmaktadır. Özellikle ENM ile çalışan perakende ödeme sistemi olan ülkelerde GZBM sistemleri sadece büyük tutarlı ödemeler özgülenmiştir. Böylelikle ödeme sistemi için gerekli likidite ihtiyacı azaltılmış olmaktadır.

¹²⁰ (Çevrimiçi) <http://www.tcmb.gov.tr/> (Erişim tarihi: 09.02.2011)

EFT sisteminde Ocak 2011 itibariyle 48 katılımcı bulunmaktadır. Sisteme, Bankacılık Kanunu uyarınca Türkiye'de faaliyette bulunan bankalar katılabilirler.

Sisteme katılmak isteyen kuruluşların:

- Sisteme katılmak için TCMB'ye, gerekli donanım ve yazılımları edinmek için TBB'ye yazılı olarak başvurması,
- EFT-EMKT Sistemi Katılımcı Taahhütnamesini imzalaması,
- TCMB nezdinde hesabının bulunması,
- Kullanacağı donanımın İşletim Birimi tarafından onaylanmış olması,
- Sisteme katılabilmek için gerekli altyapıyı tamamlamış olması,
- TCMB tarafından belirlenen test takvimi ile katılım tarihine uyması ve testlerde başarılı olması

gerekmektedir.¹²¹

Şekil 6. TCMB-EFT Hesap Akışı

Sistemde katılımcıların TCMB'deki hesapları kullanılır. EFT Sisteminde de TCMB'deki hesaplarından ayrı EFT hesapları bulunmaktadır. EFT hesabına TCMB

¹²¹ (Çevrimiçi) http://eft.tcmb.gov.tr/EFT-tanitim.htm#_Nedir? (Erişim Tarihi: 10.03.2011)

nezdindeki mevduat hesaplarından fon aktarımı ve fon çıkışları yapılır. Gün sonunda EFT hesabındaki değerler TCMB Ankara Şubesi nezdindeki mevduat hesaplarına aktarılır. Katılımcının TCMB'deki mevduat hesaplarından EFT hesabına aktarımlar için herhangi bir kısıtlama yoktur. (Şekil 6)

Sistemin operasyonel özellikleri ise aşağıdaki şekilde sıralanmaktadır:¹²²

- Katılımcının hesabında yeterli fon bulunmasa bile ödeme mesajı gönderebilir. Söz konusu mesaj kuyruğa alınır. Mesaj katılımcının hesabında yeterli fon oluşuncaya kadar bekletilir ve yeterli fon oluşunca otomatik olarak karşı tarafa gönderilir. Kuyruklanan mesajların ödenmesinde katılımcının mesajlara verdiği öncelik değeri ve geliş sırası dikkate alınır.
- Katılımcıların karşılıklı olarak gönderdikleri ve kuyruklarında bekleyen mesajların kilitlenme yaratıp yaratmadığı otomatik olarak saptanır ve öncelik ve giriş sırası dikkate alınarak kilitlenme çözülür.
- Gün içinde ortaya çıkabilecek acil fon ihtiyaçları için TCMB tarafından katılımcıya belirli teminat ve komisyon karşılığında likidite sağlanmaktadır.
- Sistem katılımcılara fon yönetimi kolaylığı da sağlamıştır. Bunun için katılımcı kendi hesabı üzerinde genel amaçlı, yüksek öncelikli mesajlar ve özel ödemeler için çeşitli ayrımlar yapabilirler.
- TCMB tarafından gerekli görülen durumlarda düzeltici doğrudan borçlandırma işlemi yapılabilir. Bu işlem bir katılımcının hesabını borçlandırmak, diğer bir katılımcının hesabını alacaklandırmak üzere TCMB tarafından katılımcı hesapları arasında fon aktarımı şeklinde gerçekleştirilir.
- Alacaklı durumundaki katılımcının borçlu katılımcıya doğrudan borçlandırma mesajı ile ilettiği ödeme isteminin borçlu katılımcı tarafından bir mesajla kabulü sonucunda bir katılımcı diğer bir katılımcının hesabını borçlandırabilir.
- Sistemde gerçekleşmesi beklenen yüksek mesaj trafiğinin iletişim ağı ve donanımlar üzerindeki etkilerini azaltmak amacıyla düşük tutarlı mesajlar hemen EFT merkezine iletilmeyip aktarıcı bilgisayardaki kuyruklarda

¹²² Kirdaban, a.g.e., s.69

biriktirilerek belli zaman aralıkları ile toplu olarak gönderilebilir. Bir mesajın toplu mesaja katılıp katılmayacağına ilişkin kriterler TCMB tarafından belirlenir.

EFT’de yapılacak işlemler için herhangi bir alt veya üst sınır olmadığından, sistem hem hanehalkı hem de firmalar için önem teşkil etmektedir. Bankalar kendi aralarındaki büyük tutarlı ödemeleri, piyasa işlemlerinin büyük bir bölümünü ve menkul kıymet ödemelerini EFT aracılığıyla gerçekleştirmektedir. Bununla birlikte TCMB, para politikası araçlarını kullanırken piyasa ile gerçekleştirdiği işlemlerde EFT’yi kullanmaktadır. Bu nedenlerin yanı sıra sistemde yaşanacak bir sorunun finansal istikrar üzerinde yaratabileceği olumsuz etkiler de dikkate alındığında sistem, TCMB için büyük önem arz etmektedir.

	Tutar (Milyar TL)	Adet (Milyon adet)	Tutar Değişim	Adet Değişim
2005	7.822	76		
2006	15.050	93	92,4%	21,8%
2007	18.041	106	19,9%	13,9%
2008	21.919	119	21,5%	12,5%
2009	23.704	129	8,1%	8,5%
2010	24.938	142	5,2%	9,9%

Kaynak: TCMB

2010 yılında EFT’de gerçekleşen 142 milyon adet işlemin birçok GZBM sistemindeki işlem adedinden yüksektir çünkü EFT’de aynı zamanda perakende ödemeler için de kullanılmaktadır. 2005-2010 yılları arası EFT gerçekleşen işlem adet ve tutarları Tablo 26’da incelendiğinde; işlem tutarları 2005-2010 döneminde % 219 artış göstererek 24.938 Milyar TL, işlem adedi de aynı dönemde % 86 artışla 142 milyon adet olmuştur.

4.2.2. Elektronik Menkul Kıymet Transferi (EMKT) Sistemi

EMKT sistemi, menkul kıymet aktarımlarının bankalar arasında elektronik ortamda gerçek zamanlı olarak yapılmasını ve gerçek zamanlı mutabakatını sağlayan bir

sistemdir. EMKT Sistemi 2000 yılında faaliyete geçmiştir. TCMB, EFT sistemi gibi EMKT sisteminin de hem sahibi hem de işletim sorumlusudur.

EMKT Sistemi ile;

- Bankalararası menkul kıymet aktarımlarında etkinlik ve hızın sağlanması,
- Kredi riskinin ortadan kaldırılması,
- Kıymet yönetiminde kolaylık sağlanması,
- Etkin sorgulama ve raporlama yapılması,
- Fiziksel basım ve değişimin azaltılması

amaçlanmıştır. ¹²³

EMKT Sistemi, Devlet Tahvili ve Hazine Bonosu gibi DİBS'ler ve TCMB tarafından çıkartılan Likidite Senetleri ile birlikte Özelleştirme İdaresi ve Kamu Ortaklığı Fonu gibi diğer kamu kuruluşları tarafından ihraç edilen senetlere ilişkin işlemleri elektronik ortamda kaydi yöntemlerle gerçekleştiren bir menkul kıymet mutabakat sistemidir.

Kaynak: www.tcmb.gov.tr

Şekil 7. Ödeme Karşılığı Teslimat

¹²³ (Çevrimiçi) www.tcmb.gov.tr (Erişim Tarihi:17.03.2011)

EMKT sisteminde gerçekleşen işlemler Şekil 7’de incelenebileceği gibi ödeme karşılığı teslimat (Delivery versus Payment-DvP) ilkesine göre gerçekleştirilmektedir. Bu ilkeye göre menkul kıymet mutabakat sisteminde satılan menkul kıymetin teslimi ancak fon transfer sisteminde söz konusu işlemde kaynaklanan yükümlülük tutarı ödendikten sonra gerçekleşir. Bu sistemde teslimat ve ödemenin mutabakatı eş zamanlı olarak yapıldığından sistemde gerçekleşen işlemlerin kredi riski bulunmamaktadır.

EMKT ile EFT sistemleri arasında EMKT’de geçerli olan DvP ilkesi nedeniyle sıkı bir bağlantı bulunmaktadır ve bu nedenle EMKT sistemine yalnızca EFT üyesi bankalar katılabilmektedir.

	Tutar (Milyar TL)	Adet	Tutar Değişim	Adet Değişim
2005	264	19.542		
2006	289	18.437	9,2%	-5,7%
2007	363	28.415	25,7%	54,1%
2008	1.020	31.137	181,1%	9,6%
2009	1.710	25.308	67,6%	-18,7%
2010	1.646	27.742	-3,8%	9,6%

Kaynak: TCMB

2005-2010 yılları arası EFT gerçekleşen işlem adet ve tutarları Tablo 27’de incelendiğinde;2005-2010 döneminde işlem tutarı 264 Milyar TL’nden % 522 artarak 1.645 Milyar TL’ye yükselmiştir. Adet bazında ise 2005 yılında 19.542 olan işlem sayısı 2010 yılında % 42’lik artışla 27.742 adet olarak gerçekleşmiştir.

2008 ve 2009 yıllarında EMKT’de gerçekleşen işlem tutarında görülen yüksek artış, esas itibarıyla 2008 yılının ikinci yarısından sonra ortaya çıkan likidite ihtiyacı nedeniyle Merkez Bankası’nın piyasanın fonlanması amacıyla gerçekleştirilen repo işlemlerinden kaynaklanmaktadır.¹²⁴

¹²⁴ TCMB, **Finansal İstikrar Raporu-Mayıs 2009**, Sayı 8,Ankara, 2009, s.86.

4.2.3. Bankalararası Takas Odaları Merkezi (BTOM)

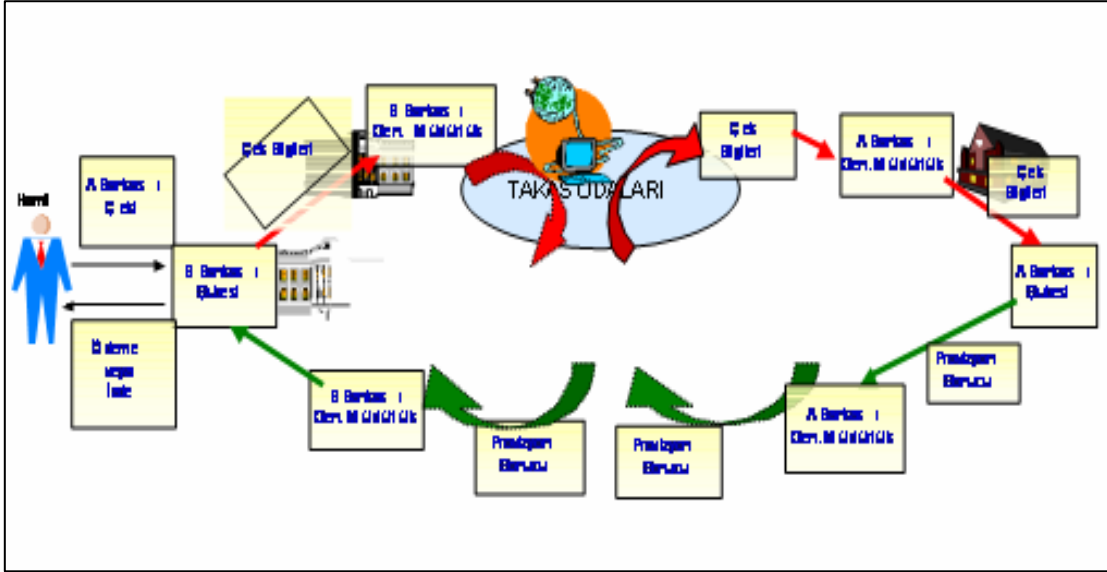
1211 sayılı TCMB Kanunu'nun 55 inci maddesi, 5941 sayılı Çek Kanunu'nun 8 inci ve mülga 3167 sayılı Çekle Ödemelerin Düzenlenmesi ve Çek Hamillerinin Korunması Hakkında Kanun'un 6 ncı maddesinin TCMB'ye verdiği yetki uyarınca, çeklerin banka şubeleri arasında hesaben tesviyesini sağlamak amacıyla tüzel kişiliği haiz BTOM 1985 yılında kurulmuştur. Çek takası faaliyetleri İstanbul ve Ankara takas odalarında, BTOM Yönetmeliği ile bu Yönetmeliğe ilişkin İzahname esasları çerçevesinde yürütülmektedir.¹²⁵

Çek takası sistemi ertelenmiş net mutabakat esasına göre çalışmaktadır. Çek takasının da içinde bulunduğu sistemde mutabakat işlem bazında gerçekleştirilmeyerek önceden belirlenmiş mutabakat zamanında her bir katılımcının borç ve alacakları çok taraflı olarak netleştirilmektedir. Net borçlu durumundaki katılımcıların borçlarını ödemesinden ve net alacaklı konumundaki katılımcılara alacaklı oldukları tutarlar gönderildikten sonra işlemler sonuçlandırılmaktadır. Borç/Alacak bakiyeleri TCMB Ankara Şubesindeki hesap üzerinden tesviye edilmektedir.¹²⁶

1993 yılında BTOM'de çeklerin takas işlemlerinin elektronik ortamda da yapımına başlanmıştır. 2010 yılında BTOM'de işlem gören çeklerin yüzde 99,9'unun takası elektronik olarak yapılmıştır.

¹²⁵ BTOM, **Bankalararası Takas Odaları Merkezi 2009 Yılı Faaliyet Raporu**, Ankara, 2009 ,s.1.

¹²⁶ (Çevrimiçi) www.btom.org.tr (Erişim Tarihi:17.03.2011)

Kaynak: BTOM

Şekil 8. Çek Takası İşleyişi

31 Aralık 2009 tarihi itibariyle bankalararası takas odaları faaliyetlerine katılan üyelerin sayısı 40'dır. Bunlardan 34'ü fiziken ibraz edilmeksizin yapılan çek takası sistemine katılmaktadır. Çek takası işlemleri Şekil 8'de şematize edilmektedir.

Çek takası işlemleri aşağıdaki sırayla gerçekleşmektedir:¹²⁷

- 1) Hamil (A) bankasındaki hesaba ait çeki tahsil amacıyla (B) bankasına götürür.
- 2) B bankasının herhangi bir şubesi Türkiye'nin neresinde olursa olsun bu çekin üzerinde yer alan tahsil etmeye yarayacak bilgileri bilgisayar ile Genel Müdürlüğü aracılığıyla İstanbul Takas Odasına gönderir.
- 3) İstanbul Takas Odası bu bilgileri hesabın bulunduğu (A) Bankasına yollar.
- 4) (A) Bankası ilgili şubesindeki hesaptan çekin karşılığı olup olmadığına (provizyon) bakar.
- 5) (A) Bankası çekin karşılığının olup olmadığını takas odasına bildirir.
- 6) Takas odası bu bilgiyi (B) Bankasına aktarır.

¹²⁷ (Çevrimiçi) <http://www.btom.org.tr/SSS.htm> (Erişim Tarihi: 25.03.2011)

7) (B) Bankası çekin karşılığı varsa hamile bedelini öder veya karşılığı yoksa çeki iade eder.

Çek takasında işlemlerin sonuçlandırılması T+3 günde gerçekleşmektedir. Yani A bankasına ait bir çek B bankasına ibraz edilmesi durumunda çek hamili çek tutarının 3 günde almaktadır.

Türkiye’de çek günlük hayatta yoğun şekilde kullanılan bir ödeme aracıdır. Bu nedenle BTOM, çeklerle ilgili işlemlerin hızlı ve güvenilir bir şekilde yapılabilmesi açısından hem bankalar hem de çek kullanıcıları için önem arz etmektedir. Bununla beraber, sistem finansal istikrar üzerinde yaratabileceği riskler açısından da TCMB için önemli bir ödeme sistemidir.

Türkiye’de çeklere ilişkin veriler sadece BTOM’da işlem gören çeklere ilişkin veriler olması nedeniyle 4.1.3. çek bölümünde takasa konu ve BTOM tarafından takası gerçekleştirilen verileri ilişkin değerlendirme bu kısımda tekrar edilmeyecektir.

4.2.4. Bankalararası Kart Merkezi (BKM)

BKM, kartlı ödeme sistemi içerisinde ortak sorunlara çözüm bulmak, ülkemizdeki banka ve kredi kartları kural ve standartlarını geliştirmek amacıyla 1990 yılında, 13 kamu ve özel Türk bankasının ortaklığı ile kurulmuştur.¹²⁸

BKM, 5464 sayılı Banka Kartları ve Kredi Kartları Kanunu çerçevesinde faaliyetlerini yürütür. Anılan Kanun’un “Bilgi alışverişi, takas ve mahsup işlemleri” başlıklı 29 uncu maddesinde aşağıdaki düzenleme yer almaktadır: “Kart hamillerinin risk durumlarının izlenmesi, değerlendirilmesi, kontrolü ve müşteri hizmetlerinin yerine getirilmesi amacıyla yapılacak bilgi ve belge alışverişi veya kartların kullanımından doğan borç ve alacakların takas ve mahsup işlemleri kart çıkaran kuruluşların aralarında akdedecekleri yazılı sözleşmeler çerçevesinde kendi aralarında veya en az beş kart çıkaran kuruluş tarafından kurulacak şirketler vasıtasıyla gerçekleştirilir...”

¹²⁸ (Çevrimiçi) <http://www.bkm.com.tr/kurulus.aspx> (Erişim tarihi: 10.02.2011)

5464 sayılı Kanun uyarınca BKM'nin denetiminden Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) sorumludur. Bu Kanunun 4 üncü maddesine istinaden faaliyet izni verilen kuruluşların, bu Kanun hükümleri çerçevesinde gerçekleştirdikleri faaliyetlerin denetim ve gözetimi Kurum tarafından sağlanır. Bu kuruluşlar, öncelikle iç kontrol, risk yönetimi ve iç denetim sistemleri, muhasebe ve finansal raporlama birimi kurmak, finansal tablolara ilişkin bilgi ve belgeler başta olmak üzere her türlü kayıt, bilgi, belge, yapı ve sistemlerini denetime uygun ve hazır hale getirmek zorundadırlar.

Kart hamillerinin yaptıkları alışverişlerden kaynaklanan borç ve alacaklarının bankalar arasındaki takası, BKM bünyesinde, yurtiçi takas ve hesaplaşma aracılığı ile gerçekleşir. Bankalar arasındaki otorizasyon işlemini yürütmek, kredi kartı ve banka kartı sektöründe bulunan bankalar arasında uygulanacak prosedürleri geliştirmek, yurtiçi kuralları oluşturmak, standardizasyonu sağlamaya yönelik çalışmalar yaparak kararlar almak, yurtdışı kuruluş ve komisyonlar ile ilişkiler kurmak ve gerektiğinde üyelerini bu kuruluşlarda temsil etmek, halen her banka tarafından devam ettirilen işlemleri daha güvenli, süratli ve daha az maliyetli, tek bir merkezden yürütmek BKM'nin ana faaliyetleri arasında yer alır.¹²⁹

BKM'nin sunduğu en önemli hizmetlerden birisi yurt içi takas ve hesaplaşma işlemlerini yürütmektir. BKM takas sisteminde yurt içi kartlar için takas odası görevi yapmaktadır. BKM tarafından çıkarılan yönetmeliğe¹³⁰ göre, Takas sisteminin amacı üye kuruluşlar arasında kredi kartı ve işyeri limitli banka kartı işlemlerinden doğan borç veya alacakların BKM Takas Merkezi aracılığıyla net olarak TCMB nezdindeki BKM serbest hesabı kullanılarak tesviyesini ve üyeler arasında finansal olmayan mesajların yönlendirilmesini sağlamaktır.

Günlük takas, bir bankanın kredi kartı hamillerinin diğer banka üye iş yerlerinde gerçekleştirdikleri işlemlerin veya bu işlemlerden kaynaklanan diğer finansal ya da finansal olmayan işlemlerin takas ve mutabakatlarının sağlanması sürecine denilmektedir. Günlük takas ve hesaplaşma, banka kredi kartlarının diğer banka üye işyerlerinde kullanılması durumunda ilgili bankanın diğer bankaya gönderdiği giden takas dosyası ya da diğer bankadan aldığı gelen takas dosyası üzerinden yapılmaktadır.

¹²⁹ (Çevrimiçi) <http://www.bkm.com.tr/kurulus.aspx> (Erişim tarihi: 10.02.2011)

¹³⁰

BKM her takas işlemini takiben üye kuruluşların günlük net toplam borç ve alacak tutarlarını gösteren raporu da üye kuruluşlara göndermektedir. BKM'ye bilgi gönderimi elektronik olarak ya da disket ortamında olmaktadır. Üye kuruluşlar her gün gerekli dosyaları saat 10:00'a kadar BKM 'ye göndermek zorundadırlar. Günlük takas işlemleri sonucunda ortaya çıkan net borç tutarı ertesi gün en geç saat 12:00'a kadar EFT kullanılarak BKM'nin TCMB nezdindeki hesabına virman yapmak suretiyle ödenmektedir.¹³¹

Tablo 28. Takasa Konu Kredi Kartı ve Banka Kartı İşlem Adet Ve Tutarları				
Kredi Kartı				
	Adet	Tutar	Adet artış	Tutar artış
2005	633.714.454	40.553.349.888		
2006	607.075.943	47.486.696.415	-4%	17%
2007	669.817.918	60.392.360.639	10%	27%
2008	743.152.788	76.143.157.167	11%	26%
2009	780.629.299	86.564.931.503	5%	14%
2010	872.924.565	101.436.666.863	12%	17%
Banka Kartı				
	Adet	Tutar	Adet artış	Tutar artış
2005	49.208.361	2.967.118.641		
2006	63.508.227	3.872.048.608	29%	30%
2007	76.514.895	4.453.240.025	20%	15%
2008	101.494.608	5.608.100.163	33%	26%
2009	143.515.468	7.386.825.580	41%	32%
2010	196.410.072	8.887.873.775	37%	20%
Kaynak: BKM				

2005-2010 döneminde bankaların BKM aracılığı ile takasa konu kredi kartı ve banka kartı işlem adet ve tutarlarına Tablo 28'den bakıldığında; 2005 yılında 634 milyon adet olan takasa konu kredi kartı işlem sayısı % 38 artarak 2010 yılında 873 milyon adet, 2005 yılında 41 milyar TL olan takasa konusu işlem tutarı ise 2010 yılında 101 Milyar TL olmuştur. Banka kartlarında ise aynı dönemde kredi kartlarına göre yüksek oranlı artış olmuştur. Takasa konu kredi kartı işlem adet ve tutarları banka

¹³¹Yılmaz, a.g.e., s. 110

kartlarına oranla yüksektir. Son dönemde Türkiye’de banka kartı konusundaki bilinçlendirme kampanyaları sonucunda banka kartı kullanımında yüksek artış olmuştur. 2005 yılında takasa konu banka kartı işlem sayısı 49 milyon iken % 299 artış sağlayarak 196 milyona yükselmiştir. Takasa konu işlem tutarı ise 2005 yılında 3 Milyar TL iken % 200 artışla 9 Milyar TL olmuştur.

4.3. TCMB’nin Ödeme Sistemlerindeki Rolü

Ödeme sistemlerinin güvenli, etkin ve kesintisiz çalışması, ödeme işlemlerinin düşük maliyetle hızla gerçekleştirilmesine, para politikalarının başarı ile uygulanmasına ve genel olarak finansal sistemin istikrarına katkıda bulunduğu için TCMB’nin bu konudaki temel hedefi sistemik olarak önemli sayılan ödeme sistemlerinin kesintisiz çalışmasını sağlamak ve buna bağlı olarak muhtemel riskleri ortadan kaldırmaktır.

TCMB’nin ödeme sistemlerindeki hedef ve politikaları internet sayfalarından duyurmaktadır. TCMB’nin ödeme sistemleri ile ilgili hedef ve politikaları 25.4.2001 tarih, 4651 sayılı kanun ile değişik 1211 sayılı TCMB Kanunu madde 4-I-f ile uyumlu olarak:¹³²

- Kurulmuş ve kurulacak olan ödeme sistemlerinin güvenli, kesintisiz, etkin işleyişini sağlayacak ve sistemlerin içerebilecekleri riskleri azaltacak düzenlemeleri yapmak,
Ödemelerde kullanılacak yöntem ve araçları belirlemek,
- Finansal ve parasal istikrarın sağlanması için, para politikalarının etkin bir şekilde yürütülmesi amacıyla ödeme sistemlerinde günün koşullarına göre gerekli düzenlemeleri yapmak,
- Kamunun ödeme ve menkul kıymet transfer sistemlerine güvenini sağlamak,
- Ödeme sistemlerinden kaynaklanabilecek sistem çapında riski önlemek amacıyla sistemlerin “Sistemsel Önem Taşıyan Ödeme Sistemlerinde Temel İlkeler”e uygunluğunu sürekli olarak izlemek,
- Sistemlerin etkinliğini ve güvenliğini etkileyebilecek gelişmeleri takip etmek,

¹³² (Çevrimiçi) www.tcmb.gov.tr (Erişim Tarihi: 10.02.2011)

- Finansal sistemin gözetiminden sorumlu kurumlar ve sistem katılımcıları ile işbirliğini sağlamak,

şeklinde sayılmaktadır.

TCMB'nin ödeme sistemleri ile ilgili rollerini 3. Bölüm'de incelendiği şekilde üç kısımda incelenecektir.

4.3.1. Operasyonel Rolü

TCMB'nin ödeme sistemlerindeki operasyonel rollerini; ödeme sistemlerinin sahibi ve işleticisi olmak, ödeme sistemlerine mutabakatı için hesaplarını kullandırmak ve kendi işlettiği ödeme sistemlerine gün içi likidite sağlamasıdır.

TCMB Türk Lirasının katılımcılar arasında aktarılmasına imkan veren EFT ile menkul kıymetlerin aktarılmasını ve mutabakatının elektronik ortamda kaydi ve gerçek zamanlı olarak yapılmasını sağlayan ve EFT sistemi ile entegre olarak gerçek zamanlı ödeme karşılığı teslimat sistemi ile çalışan EMKT sistemlerinin sahibi ve işletim sorumlusudur.

Merkez bankası EFT ve EMKT sistemlerinin işletimini gerçekleştirirken sistem katılımcılarının merkez bankasında EFT hesapları ve menkul kıymet depo hesapları bulunur. Bu hesapları aracılığı ile EFT ve EMKT sistemlerindeki işlemlerini gerçekleştirirler. Çek takasının gerçekleştirildiği BTOM'da gün sonunda çeklerin takası çok taraflı olarak netleştirilmesi sonucu katılımcıların net borç ve alacakları TCMB Ankara Şubesine mutabakatı için bildirilir, aynı zamanda bilgi bankalara da iletilir. BTOM katılımcısı bankaların her biri için TCMB Ankara Şubesinde çek takası hesapları bulunmaktadır. Bu hesaplar üzerinden mutabakat gerçekleştirilir. Kartlı ödemelerin mutabakatı için TCMB ile yapılan özel anlaşma ile ayrı mutabakat hesapları bulunmaktadır. Kartlı ödemelerinde mutabakatı TCMB hesapları üzerinden gerçekleşmektedir.

TCMB geçici likidite sıkıntısı ve EFT ve EMKT sistemlerindeki likidite riskini azaltmak amacıyla Temmuz 1999'dan itibaren sistem katılımcısı olanlara saat 9:00 ile

saat 15:00 arasında gün içi likidite imkanında yararlandırmaktadır. Ayrıca Temmuz 2002'den itibaren saat 16:00 ile 17:00 arasında geç likidite penceresi kolaylığı ile likidite sağlamaktadır.¹³³ Tüm sağlanan likidite teminat karşılığı kullanılmaktadır. Sistem katılımcıların Merkez Bankası nezdinde tuttıkları yüksek güvenilir olan döviz depoları, TCMB nezdinde açtıkları efektif depoları, devlet ve hazinece çıkartılmış bono ve tahviller, DİBSler, likidite senetleri ve Hazinece çıkartılmış Eurobondlar teminat olarak kabul edilmektedir.

Ayrıca katılımcılar gün içerisinde EFT mutabakat hesabı ile TCMB nezdindeki diğer hesapları arasında fon aktarımı yapabildikleri gibi hesapları üzerinde genel amaçlı, yüksek öncelikli mesajlar ve özel ödemeler için çeşitli ayrımlar yapma imkanı veren fon yönetimi kolaylığından ve ödeme kuyruğu yönetimi olanağından yararlanabilirler.

Operasyonel riskin gerçekleşmesi durumunda likidite veya kredi riski ile karşılaşılabilceği ve bu risklerin sistemik riske dönüşmesi ihtimali göz önüne alınarak katılımcıların uyacakları operasyonel şartlar ve olağanüstü durumlarda uygulanacak prosedürler de belirlenmiştir ve EFT ve EMKT sistemlerinin olağanüstü durumlarda işlemlerin devamı sağlayacak yedek merkezi bulunmaktadır.

4.3.2. Gözetim Rolü

Ödeme sistemi gözetimi, ödeme sistemlerinin güvenli ve verimli bir şekilde işlemlerini sağlamak üzere, mevcut ve planlanmış sistemlerdeki gelişmeleri takip etmek, bu sistemleri belirlenen hedefler doğrultusunda değerlendirmek ve gerektiği durumlarda bu sistemlerde değişikliklere yol açmak amacıyla gerçekleştirilen merkez bankası işlevidir.

Türkiye'de ödeme sistemlerinin gözetimini yapma yetkisi Bankamıza 1211 sayılı Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu ile verilmiştir. Bankamız Kanunu'nun 4. maddesinde, ödeme ve menkul kıymet transferi ve mutabakat sistemleri kurmak, kurulmuş ve kurulacak sistemlerin kesintisiz işlemlerini ve denetimini sağlayacak

¹³³ CPSS, **Payment Systems in Turkey**, Basel, Haziran ,2007, s.20

düzenlemeleri yapmak yetkisi yer almaktadır. Türkiye’deki kurulmuş ve kurulacak olan tüm sistemler TCMB’nin gözetimine dahildir.

TCMB kendi işletimini gerçekleştirdiği EFT ve EMKT sistemlerinin gözetimini de yapmaktadır. TCMB gözetim rolü çerçevesinde ilgili sistemlere ilişkin işleyiş kuralları oluşturmakta ve bu kuralların uygulanmasının denetleyebilmektedir. TCMB gerek gördüğünde riskleri daha iyi yönetebilmek için sistemin işleyişinde, kurallarında değişiklikler önerebilmektedir. İşleyiş kuralları oluşturmanın yanısıra TCMB’nin sistemik riski önlemek için geliştirdiği mekanizmaların başında söz konusu riskin ortaya çıkmasına neden olabilecek diğer risk türlerinin gerçekleşmesini engelleyecek tedbirler alması gelmektedir. Örneğin sistemlerde teknik bir aksaklık veya olağanüstü durumda katılımcıların uyacakları operasyonel şartlar ve olağanüstü durumlarda uygulanacak prosedürler belirlemek ve EFT sisteminin yedek merkezinin bulunmasıdır.

Diğer taraftan, TCMB’nin diğer önemli ödeme sistemleri olan çek takası ve banka ve kredi kartı takası faaliyetlerine ilişkin olarak da gözetim yetkileri bulunmaktadır.

TCMB Kanunu’nun 55 inci maddesi ile Çek Kanunu’nun 8 inci maddesi uyarınca çek takası faaliyetlerinin gözetiminden TCMB sorumludur. TCMB, söz konusu ödeme sisteminin kesintisiz çalışması ve mutabakatın belirlenen zamanda sağlanabilmesi için gözetim rolü gereği her türlü tedbiri alabilmektedir.

BTOM Yönetmeliği’nin 5 inci maddesi uyarınca BTOM Yönetim Kurulu, TCMB Bankacılık ve Finansal Kuruluşlar Genel Müdür ya da Genel Müdür Yardımcısı ile TBB Yönetim Kurulu’nu oluşturan bankaların (Kalkınma ve Yatırım Bankaları hariç) en az şube müdürü seviyesindeki temsilcilerinden oluşmaktadır. TCMB temsilcisi BTOM Yönetim Kurulu başkanlık görevini yürütmektedir. Yani BTOM faaliyetlerini TCMB gözetiminde yapmaktadır.

Banka ve kredi kartlarının kullanımından doğan borç ve alacakların takas ve mahsuplaşma faaliyetlerine ilişkin olarak 5411 sayılı Banka Kartları ve Kredi Kartları Kanununun 29 uncu maddesinde düzenleme yapılmıştır. Buna göre takas ve mahsuplaşma işlemleri kart çıkaran kuruluşların aralarında akdedecekleri yazılı sözleşmeler çerçevesinde kendi aralarında veya en az beş kart çıkaran kuruluş

tarafından kurulacak şirketler vasıtasıyla gerçekleştirileceği belirtilerek bu şirketlerin faaliyet usûl ve esasları, üyelik şartları ile gözetim ve denetimine ilişkin hususlar TCMB'nin görüşü alınmak suretiyle BDDK tarafından yönetmelikle düzenleneceği ayrıca anılan Kurulca gerek görülmesi halinde bu şirketlerin gözetim ve denetimine ilişkin yetkinin BDDK tarafından TCMB ile birlikte kullanılabilceği hükme bağlanmıştır. Bu düzenleme ile TCMB'nin diğer ödeme sistemlerinden farklı olarak banka ve kredi kartlarının takas ve mahsuplaşma faaliyetleri üzerindeki gözetim yetkisi sınırlı tutulmuştur.

Ayrıca TCMB ödeme sistemlerindeki gözetim rolünü yerine getirirken TCMB Kanunu'nun 43 üncü maddesinde yer alan yetkisinden de faydalanabilir. Buna göre TCMB Türkiye'de faaliyette bulunan bütün bankalar ile TCMB tarafından uygun görülecek diğer mali kurumlardan bilgi ve belge isteme yetkisine sahiptir.

4.3.3. Yönlendirici Rolü

TCMB Kanununda yer alan “Türk Lirasının hacim ve tedavülünü düzenlemek, ödeme ve menkul kıymet transferi ve mutabakat sistemleri kurmak, kurulmuş ve kurulacak sistemlerin kesintisiz işlemlerini ve denetimini sağlayacak düzenlemeleri yapmak, ödemeler için elektronik ortam da dahil olmak üzere kullanılacak yöntemleri ve araçları belirlemek” hükmü ile ödeme sistemleri ile ilgili olarak TCMB'ye görev ve yetkiler verilmiştir.

Türkiye'de ödeme sistemlerinde TCMB'nin ağırlığı büyüktür ve ödeme sistemlerinin gelişmesinde öncü ve yönlendirici rol üstlenmiştir. TCMB'de GZBM sistemi olan EFT sistemini ilk olarak 1992 yılında kullanıma açmıştır. Özellikle merkez bankasının para politikası uygulamaları ve diğer ödeme sistemlerinin gelişmesi açısından Türkiye için önemli bir gelişmedir. TCMB, EFT Sisteminin işleme alınması ve bankalar tarafından yaygın kullanıma ulaşması sonrasında ortaya çıkan yeni gereksinimler, katılımcılardan gelen istekler ve ödeme sistemleri alanında yaşanan küresel gelişmeler değerlendirilerek 1997 yılında EFT Sisteminin ikinci kuşak çalışmalarına başlamıştır. Aynı dönemde, ödemelerde EFT Sistemi sayesinde erişilen güvenli, güvenilir ve hızlı aktarım ve mutabakat olanağının DİBS için de sağlanması amacıyla EMKT Sistemi de tasarlanmıştır. TCMB eşgüdümü ve yönetimi altında

yürütülen ikinci kuşak EFT ve EMKT Sistemleri sırasıyla 24 Nisan 2000 ve 30 Ekim 2000 tarihlerinde işleme alınarak EFT-EMKT Sisteminin bugünkü yapısı oluşturulmuştur.

Ayrıca EFT ile diğer ertelenmiş net mutabakat ile çalışan sistemlerin mutabakatının gerçekleşmesine katkıda bulunmuştur. BTOM ve BKM net borç ve alacakların mutabakatı EFT aracılığıyla gerçekleşmektedir.

Merkez bankası büyük ve küçük tutarlı tüm ödemelerin gerçekleştiği EFT yanına sadece perakende yani küçük tutarlı ödemeler için sistem geliştirme çalışmalarına devam etmektedir. Bu sistem kurulduğunda büyük tutarlı ödemeler EFT üzerinde, küçük tutarlı ödemelerin ise Perakende Ödeme Sistemi üzerinden gerçekleştirilmesi planlanmaktadır. Böylelikle EFT işlem adedinde %96'sını işlem tutarında sadece %2'sini oluşturan ödemeler PÖS aracılığıyla gerçekleştirilecek EFT sisteminin operasyonel yönetimi kolaylaşacaktır. PÖS katılımcılarının likidite yönetimini kolaylaştırmak da amaçlanmaktadır.

Ödeme sistemlerine ilişkin düzenleme yapma görevi de Merkez Bankası kanunu uyarınca TCMB'ye aittir. Ayrıca Avrupa Birliği Müktesabatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı ile AB Müktesabatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programının Uygulanması, Koordinasyonu ve İzlenmesine Dair 2008/14481 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile ödeme sistemleri ve hizmetleri ile elektronik para kuruluşları ile ilgili olarak Avrupa Birliği müktesabatına uyum sağlamak amacıyla 2008 yılı Türkiye Ulusal Programında Sermayenin Serbest Dolaşımı ve Mali Hizmetler Fasılları kapsamında Ödeme Sistemleri Kanununun TCMB'nin sorumluluğunda hazırlanarak 2009-2011 yılları arasında yayımlanması öngörülmektedir. Bu da TCMB Türkiye'deki ödeme sistemleri konusundaki rolünü ortaya koymaktadır.

SONUÇ

Son yıllarda ödeme sistemleri merkez bankalarının temel görevlerinden birisi olmuştur. Para otoriteleri olarak merkez bankalarının temel hedeflerinden olan fiyat istikrarı ve finansal istikrar konuları ile ödeme sistemlerinin yakın ilişkisi bulunmaktadır. Ödeme sistemlerindeki işlem hacimleri yüksek seviyelere çıkması ile bu sistemlerden kaynaklanan riskler daha da önem kazanmıştır. Ödeme sistemlerinin sahibi ve işleticisi olan, ödeme sistemlerinin gözetimini yapan ve ödeme sistemleri alanında yönlendirici olan merkez bankaları ödeme sistemlerindeki riskler olan kredi, likidite, operasyonel ve yasal riskleri dikkatle izlenmekte ve bu riskleri azaltmaya çalışmaktadır. Ayrıca ödeme sistemlerindeki bir katılımcıda meydana gelebilecek bir olumsuzluğun tüm piyasaya etki etmesi riski olan ödeme sistemlerindeki sistemik riski azaltılması amacıyla merkez bankaları düzenlemeler yapmaktadır. Bu nedenlerle ödeme sistemlerinde yaşanan gelişmelerin incelenmesi ve bu sistemlerle merkez bankaları arasındaki ilişkinin ve merkez bankalarının ödeme sistemlerindeki rollerinin ortaya konulması önemlidir. Bu amaçla ödeme sistemleri konusunun bir bütün olarak ele alınabilmesi için öncelikle bu sistemleri oluşturan en önemli unsur olan ödeme araçları ve bunların özellikleri, kullanım yoğunlukları ve gelişimleri incelenmiştir. Çalışmada ödeme sistemlerinin tanımı ve etkinliği anlatıldıktan sonra sınıflandırılması ve bu sistemlerde ortaya çıkan risklerin ve bunların azaltılma yolları ele alınmış, devamında ödeme sistemlerinin merkez bankacılığı ile ilişkisi finansal istikrar ve para politikası bağlamında değerlendirildikten sonra merkez bankalarının ödeme sistemlerindeki rolleri üzerinde durulmuştur. Türkiye örneğinde ise, Türkiye’de ödeme sistemlerinde kullanılan ödeme araçları analiz edilmiş ve ödeme araçlarındaki gelişim ortaya konulduktan sonra Türkiye’de kurulu olan ödeme sistemlerinin tanıtımı yapılmıştır. Son olarak da TCMB’nin ödeme sistemleri alanındaki çalışmaları ve rolleri değerlendirilmiştir.

Bu çerçevede hazırlanan bu çalışmada aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

- Ödeme araçları arasında nakit kullanımının ağırlığını devam etmekle beraber son yıllarda düşüş eğilimi içerisindedir. Nakit dışı ödeme araçlarından olan

çek kullanımı son yıllarda azalırken, kartlı ödeme araçlarında artış görülmektedir. Kişi başına düşen nakit dışı ödeme aracı kullanımı yükselmektedir. E-para kullanımı ise şimdilik düşük hacimli olmakla birlikte kullanılmaya başlanan ülkelerde yüksek artış hızına sahiptir.

- Parasal bir değer transferi olan ödemenin gerçekleştirilmesini sağlayan, ödeme araçları, katılımcılar, kuruluşlar, kurallar, prosedürler ve teknoloji gibi unsurlardan oluşan ve bir bütün olarak tanımlanan ve ekonominin işleyişinde önemli bir rol oynayan ödeme sistemleri, büyük tutarlı ve perakende ödeme sistemleri olarak, mutabakat tekniği açısından da gerçek zamanlı bire bir mutabakat ve ertelenmiş net mutabakat sistemleri olarak sınıflandırılmaktadır. Büyük tutarlı ödeme sistemleri çoğu ülkede merkez bankaları tarafından işletilmektedir. Perakende ödeme sistemlerinde ise karma bir yapı mevcuttur. Hem merkez bankaları hem de özel sektör perakende ödeme sistemi işletebilmektedir. Büyük tutarlı ödeme sistemleri GZBM sistemi olarak tasarlanmış ve böylelikle kredi riski minimize edilmiştir. Ancak son yıllarda ENM sisteminin likidite tasarruf özelliği ile GZBM sistemlerinin risksiz işlem özellikleri birleştirilerek karma ödeme sistemleri kurulmaya başlamıştır.
- Son yıllarda ödeme sistemleri konusunda büyük gelişmeler yaşanmaktadır. Ödeme sistemlerinin sorunsuz çalışabilmesi, finansal sistemin istikrarının sağlanması ve para politikalarının etkin uygulanabilmesi açısından büyük önem arz etmektedir. İyi çalışan ödeme sistemleri finansal sistemin etkinliğini ve verimliliğini artırmakta, bu sistemlerde yaşanacak sorunlar finansal sistemin işleyişinin de kesintiye uğramasına yol açmaktadır. Diğer taraftan, herhangi bir finansal aktörün yaşayacağı problemin ödeme sistemleri aracılığıyla sistemin diğer bölümlerine yayılması ihtimali ödeme sistemlerinin önemini gün geçtikçe artırmakta, merkez bankaları ve uluslararası kuruluşlar söz konusu sistemlerden kaynaklanan risklerin (Likidite riski, kredi riski, operasyonel risk, yasal risk ve sistemik risk) belirlenmesi ve önlenmesi için yaptıkları çalışmalara hız vermektedir. Finansal sistem açısından önemli ödeme sistemlerine ilişkin tavsiye niteliğinde olan ilkeler BIS tarafından belirlenmiş olup, ülkeler bu standartlar çerçevesinde ödeme sistemlerini değerlendirmektedirler.

- Son borç veren merci ve finansal sistem istikrarını sağlama çabası içinde olan parasal otoriteler, ödeme sistemlerinin finansal istikrar ve para politikası ile ilişkilerini dikkatle incelemektedirler. Finansal piyasalar daha fazla entegre oldukça ve ödeme sistemlerinde dolaşan fonların miktar ve tutarları arttıkça sistemik riskler artmaktadır. Merkez Bankaları finansal istikrar sağlamak ve para politikasını etkin yürütebilmek amacıyla ödeme sistemlerinde çeşitli roller almaktadır. Merkez bankaları özellikle büyük tutarlı ödeme sistemlerinin kurup işleterek, bu sistemlerden kaynaklanabilecek kredi ve likidite riskini minimize etmektedir. Ayrıca, önemli ödeme sistemlerinin gözetimini yaparak ödeme sistemlerindeki gelişmeleri takip edip, ödeme sistemlerinden kaynaklanabilecek riskleri azaltıcı yönde karar alabilmekte, düzenlemeler yapabilmektedir. Ayrıca ekonominin etkin işleminin sağlanmasını teminen ödeme sistemlerinin tasarımı, geliştirilmesi ve yasal dayanakları konusunda yönlendirici rol oynamaktadır.

Türkiye'deki ödeme sistemleri incelendiğinde;

- Türkiye'de de ödeme araçları arasında nakit kullanımı yüksektir. Ancak son yıllarda düşüş eğilimi içerisinde. Nakit dışı ödeme araçlarında kartlı ödemelerde yüksek artış bulunmakla birlikte çek kullanımı düşmektedir. E- para ise Türkiye'de çok gelişmemiş olup, e- paraya ilişkin yasal düzenleme de bulunmamaktadır.
- Türkiye'deki önemli ödeme sistemleri EFT Sistemi, EMKT sistemi, BTOM ve BKM'dir. EFT ve EMKT sistemini sahibi ve işleticisi TCMB'dir. BTOM ise TCMB gözetiminde işleyişini sürdürmektedir. BKM ise 13 bankanın ortak olduğu anonim şirket tarafından işletilmektedir. BKM kartlı ödemelere ilişkin takas ve mahsuplaşma işlemlerini gerçekleştirmekte ve mutabakat BKM'nin TCMB nezdindeki hesapları üzerinden yapılmaktadır.
- TCMB Kanunu'nun 4-I-f maddesi TCMB'ye ödeme sistemleri kurmak, kurulmuş ve kurulacak olan ödeme sistemleri ile ilgili düzenlemeler yapmak gibi ödeme sistemleri konusunda yetkiler vermiştir. Türkiye'de ödeme sistemleri

konusunda merkez bankasının ağırlığı büyüktür. Ödeme sistemleri konusundaki operasyonel rolü, gözetim rolü ve yönlendirici rollerini dünyadaki uygulamalara benzer şekilde sürdürmektedir. Önümüzdeki dönemde ödeme sistemleri kanunu çalışmalarının neticelenmesi sonucunda daha geniş yetkiler ve roller üstlenmesi muhtemeldir.

KAYNAKÇA

AKTAN, Pınar Güzel. “**Ödeme Sistemlerinde Risk Yönetimi ve Gözetim: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Tarafından İşletilen Elektronik Fon Transfer Sisteminin Analizi**”. TCMB Uzmanlık Yeterlilik Tezi. Ankara. 2004.

ALPONAT, Teoman. “**Kartlı Ödeme Sistemlerinin Ekonomiye Etkisi ve Türkiye’de Kartlı Ödeme Sistemleri**”.İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Para Banka ve Sermaye Piyasaları Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi. İstanbul. 2006.

AREN, Sadun. “**İstihdam Para ve İktisadi Politika**”. 10. Baskı. Savaş Yayınları. Ankara. 1992.

ARİ, Gülru. “**Kredi Kartı Kullanımının Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri**”. İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi. 2008.

BIS. “**Retail Payments in Selected Countries: A Comparative Study**”.Basel. 1999.

BIS. “**Survey of Electronic Money Developments**”. CPSS of the Central Banks of the Group of Ten Countries. November. 2001.

BIS. “**Survey of Developments in Electronic Money and Internet and Mobile Payments**”. 2004.

BIS. “**Core Principles for Systemically Important Payment Systems**”. (Çevrimiçi). <http://www.bis.org/publ/cpss43.pdf> (Erişim Tarihi:11.01.2011). Basel. 2001.

BIS. “**A Glossary of Terms Used in Payments and Settlement Systems**”. (Çevrimiçi) <http://www.bis.org/publ/cpss00b.pdf> (Erişim Tarihi: 10.03.2011). 2003.

BOE. **“Oversight of Payment System”**. (Çevrimiçi)
<http://www.bankofengland.co.uk/publications/psor/ops.pdf> (05.02.2011). 2000.

BOE. **“The Bank of England’s Oversight of Payment Systems”**. Londra. Financial Stability Review. 2000.

BOZER, Ali ve Celal Göle. **“Bankacılar İçin Kıymetli Evrak Hukuku Bilgisi”**. Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü. Yayın no:358. Bankacılar Serisi No:10. 11. Bası. Ankara. 2000.

BTOM. **“Bankalararası Takas Odaları Merkezi 2009 Yılı Faaliyet Raporu”**. Ankara. 2009.

“Bankalararası Takas Odaları Merkezi 2010 Yılı Faaliyet Raporu”. Ankara. 2010.

CPSS. **“Payment Systems in Turkey”**. Basel, Haziran. 2007.

CIRASINO, Massimo. **“The Role of the Central Banks in Supervising the Financial System: the Case of the Oversight of Payment Systems”**. Eylül 2003.

CPSS. **“Central bank oversight of payment and settlement system”**. Basel. Mayıs. 2005.

Danmarks Nationalbank. **“Payment System in Denmark”**. (Çevrimiçi)
[http://www.nationalbanken.dk/DNUK/Publications.nsf/d8a9f2b39990e07880256a3e004157b5/1e8fec8f259e61ffc125706c003d4409/\\$FILE/UK_payment.pdf](http://www.nationalbanken.dk/DNUK/Publications.nsf/d8a9f2b39990e07880256a3e004157b5/1e8fec8f259e61ffc125706c003d4409/$FILE/UK_payment.pdf) (Erişim Tarihi:10.02.2011). Kopenhag. 2005.

DİNLER, Zeynel. **“İktisada Giriş”**. Sekizinci Baskı. Ekin Kitabevi Yayınları. Hünkar Ofset Matbaacılık Tesisleri. Bursa. 2002.

DİZMAN, Arzu Şeçil. “**Merkez Bankası ve Dalgalı Kur Politikası: Türkiye Örneği**”. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi. İstanbul. 2008.

DORN, A. James. “**Introduction: The Future of Money, The Future of Money in the Information Age**”. (Çevrimiçi)

<http://www.ebookpars.com/ebooks/futureofmoney.pdf> (Erişim tarihi:10.03.2011) 2006.

DORNBUSH, Rudiger ve Stanley Fischer. “**Makroekonomi**”. Akademi Yayınevi. İstanbul. 1998.

ECB. “**Report on Electronic Money**”. Frankfurt. Ağustos. 1998.

ER, Emine Ebru. “**Elektronik Para Ve Finansal Yönetim Üzerine Etkileri**”. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi. Ankara. 2006.

FREEDMAN, Charles. “**Monetary Policy Implementation: Past. Present. and Future - Will the Advent of Electronic Money Lead to the Demise of Central Banking?**” Bank of Canada. Temmuz 2000.

<http://www.worldbank.org/research/interest/confs/upcoming/papersjuly11/freedman.pdf>. (Erişim Tarihi:10.03.2011).

FRY, Maxwell J. Risk. “**Cost and Liquidity in Alternative Payment Systems**”. Bank of England Quarterly Bulletin. (Çevrimiçi)
<http://www.bankofengland.co.uk/publications/quarterlybulletin/risk.pdf> (Erişim Tarihi:10.01.2011). 1999.

FRY, Maxwell J.. “**Payment Systems and Economic Development in Transitional Economies**”. International Finance Group. University of Birmingham. 1998.

GAO. “**Payment systems. Central bank roles vary. but goals are the same**”. United States General Accounting Office Report to Congressional Requester. 2002.

GOODHART, Charles. “**The changing role of central banks**”. 9th BIS Annual Conference. BIS.Basel. 2010.

GREEN, Edward. The role of central banks in payment system. “**Future of Payment System**”. der. Andrew Haldane. Stephen Millard ve Victoria Saporta. Routledge International Studies in Money and Banking. 2008.

HALDANE, Andrew G ,Stephen Millard ve Victoria Saporta. “**Future of payment system**”. Routledge International Studies in Money and Banking. 2008.

HİÇ, Mükerrerem. “**Para Teorisi ve Politikası**”. Filiz Kitabevi. İstanbul. 1994.

HORII, Akinari ve Bruce J. Summers. “**Large-Value Transfer Systems**”. The Payment System Design. Management and Supervision. der. Bruce J. Summers. IMF. Washington. 1994.

HUMPREY, David. B.. Setsuya Sato. Masayoshi Tsurumi ve J.M. Vesala. “**The Evolution of Payments in Europe. Japan. and the United State**”. The World Bank Policy Research Working Paper No:1676. 1996.

HUMPREY, David B. “**Payment Systems, Principles, Practice and Improvements**”. The World Bank Technical Paper No:260. 1995.

JOHNSON, Omotunde E.G. Richard K Abrams, Jean-Marc Destresse, Tonny Lybek, Nicholas Roberts, Mark Swinburne. “**Payment Systems. Monetary Policy. and the Role of the Central Bank**”. IMF.Washington. 1998.

KAYA, Feridun. “**Türkiye’de Kredi Kartı Uygulaması**”. (Çevrimiçi) <http://www.tbb.org.tr/Dosyalar/Yayinlar/Dokumanlar/263.pdf> (Erişim Tarihi: 12.12.2010). TBB.İstanbul. 2009.

KAYACAN Murad ve Osman Gürbüz.” **Finansal pazarlarda ve özellikle türev ürün piyasalarında risk ve krize yeni bir yaklaşım: Sistemik risk ve sistemik kriz**”. Active Finans Dergisi. sayı:16. 2001.

KİRDABAN, İbrahim. “**Ödeme Sistemlerindeki Gelişmeler ve Ödeme Sistemlerinin Finansal Sistem İstikrarı Üzerindeki Etkileri**”. TCMB Uzmanlık Yeterlilik Tezi. Ankara. 2005.

KOKKOLA, Tom. “**The Payment System: Payments, securities and derivatives and the role of the Eurosystem**”. ECB. Frankfurt. 2010.

LANSKOY, Serge. “**The Legal Nature of Electronic Money**. Banque De France Bulletin Digest – No. 73. (Çevrimiçi) <http://www.banque-france.fr/gb/publications/telechar/bulletin/73etud1.pdf> (Erişim Tarihi: 15.03.2011). 2000.

LAUDON, Kenneth ve Carol Guercio Traver. “**E-Commerce: Business, Technology, Society**”. Pearson Education Inc. ABD. 2002.

LINDLEY, Robert. “**Payment System Risks. E-Money and Payment Systems Review**”. Central Banking Publications. 2002.

LISTFIELD, Robert ve Fernando Montes-Negret. “**Modernizing Payment System in Emerging Economies**”. The World Bank Policy Research Working Paper No:1336. 1994.

LIVARINEN, Timo vd.. “**Regulation and control of payment system risks – a Finnish perspective**”. Bank of Finland Studies. 2003.

MANNING, Mark, Erlend Nier ve Jochen Schanz. “**The Economies of Large-value Payments and Settlement: Theory and Policy Issues for Central Banks**”. Oxford University Press. 2009.

MCANDREWS, James ve John Trundle. New Payment Systems Designs: Causes and Consequences. **“Financial Stability Review”**. (Çevrimiçi) <http://www.bankofengland.co.uk/publications/fsr/2001/fsr11art3.pdf> (Erişim Tarihi: 10.01.2011). Aralık. 2001.

MILLARD, Stephan ve Victoria Saporta. Central Banks and Payment System: Past. Present and Future of payment system. **“Future of Payment System.”** der. Andrew Haldane. Stephen Millard ve Victoria Saporta. Routledge International Studies in Money and Banking. 2008.

OECD. **“Payment Systems Worldwide A Snapshot: Outcomes of the Global Payment Systems Survey 2008”**. Washington. 2008.

PARASIZ, İlker. **“Para Banka ve Finansal Piyasalar”**. Ezgi Kitabevi. Ankara. 2000.

PADOA-SCHIOPPA, Tommaso. **“Central banks and financial stability: Exploring a land in between”**. Second ECB Central Banking Conference. “The transformation of the European financial system”. 24-25 October 2002.

PINGITZER, Jurgen ve Bruce Summers. **“Small Value Transfer Systems. The Payment System: Design. Management and Supervision”**. IMF. Washington. 1994.

PRINGLE, Robert, Robinson Matthew. **“E-Money and Payment Systems Review”**. Central Banking Publications Ltd.. London. 2002.

RAO, K. U. B.. **“Payment Systems: The Monetary Policy Issues”**. (Çevrimiçi) <http://www.thehindubusinessline.in/2002/01/01/stories/2002010100021300.htm> (Erişim Tarihi:01.02.2011).2002

ROSE, Peter S.. **“Money and Capital Markets. The Financial System in the Economy”**. Texas: Business Publications. 2. baskı.1986.

SALES, Adriana S., Queiroz Mardilson ve Lucca Rogerio. Evaluating Systemic Risk in a Retail Clearinghouse- The Contagion Model. “**Financial Stability Report November 2003.**” (Çevrimiçi)

http://www.bcb.gov.br/ingles/estabilidade/2003_nov/ref200310completoingles.pdf

(Erişim Tarihi: 10.03.2011). Brasil. 2003.

SHEN, Pu. “**Settlement Risk in Large-Value Payment System. Economic Review**”.

(Çevrimiçi) <http://www.kc.frb.org/publicat/econrev/pdf/2q97shen.pdf> (Erişim Tarihi: 10.03.2011). Federal Reserve Bank of Kansas City. 1997.

SHEPPARD, David. “**Payment Systems**”. Handbooks in Central Banking. No:8. Centre for Central Banking Studies. BOE.(Çevrimiçi)

<http://www.bankofengland.co.uk/education/ccbs/handbooks/pdf/ccshb08.pdf> (Erişim

Tarihi: 05.02.2011). 1996.

SPINDLER, J. Andrew ve Bruce J. Summers. “**The Central Bank and The Payment Systems: The Payment System Design. Management and Supervision**”. Washington. IMF. 1994.

TABAK, Şule Şenel. “**Elektronik para ve merkez bankacılığı**”. TCMB Uzmanlık Yeterlilik Tezi. Ankara. 2002.

TCMB. “**Türkiye'de Elektronik Ödemeler Sistemi: Genel Değerlendirme**”. Ankara. 1996.

“**Finansal İstikrar Raporu**”. Mayıs. Ankara. 2007.

“**Finansal İstikrar Raporu**”. Mayıs. 2008.

“**Finansal İstikrar Raporu**”. Mayıs. 2009.

“**Finansal İstikrar Raporu**”. Mayıs. 2010.

“ **Finansal İstikrar Raporu**. Mayıs. 2011.

TUNCER, Pelin Neval. “**Elektronik Paranın Banknot Kullanımına Olası Etkileri**”. TCMB Uzmanlık Yeterlilik Tezi. Ankara. 2004.

WHITE, William. “**Payment System Change and Financial Stability. Managing Change in Payment Systems**”. Policy Papers No:4. (Çevrimiçi) <http://www.bis.org/publ/plcy04.pdf> (Erişim Tarihi:01.01.2011). 1998.

YILMAZ Eyüp. “**Türkiye'de Kredi Kartı Uygulaması ve Ekonomik Etkileri**” . İstanbul. Türkmen Yayınevi . 2000.

(Çevrimiçi) <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/osi/I2Tr.htm> (Erişim Tarihi:02.03.2011)

(Çevrimiçi) http://www.bkm.com.tr/basin/bultenler/yilsonu_verileri_2010.pdf (Erişim tarihi: 01.04.2011)

(Çevrimiçi) <http://www.tcmb.gov.tr/> (Erişim tarihi: 09.02.2011)

(Çevrimiçi) http://eft.tcmb.gov.tr/EFT-tanitim.htm#_Nedir? (Erişim Tarihi: 10.03.2011)

(Çevrimiçi) www.tcmb.gov.tr (Erişim Tarihi:17.03.2011)

(Çevrimiçi) www.btom.org.tr (Erişim Tarihi:17.03.2011)

(Çevrimiçi) <http://www.btom.org.tr/SSS.htm> (Erişim Tarihi: 25.03.2011)

(Çevrimiçi) <http://www.bkm.com.tr/kurulus.aspx> (Erişim tarihi: 10.02.2011)

(Çevrimiçi) <http://www.bkm.com.tr/sozluk.aspx> (Erişim tarihi:10.02.2011)